

**INSTITUTT
FOR SAMFUNNS-
FORSKNING**

Rapport 2016:09

«DE SA DU MÅ»

**MINDREÅRIGES ERFARINGER
MED MENNESKEHANDEL**

Hilde Lidén og Cathrine Holst Salvesen

Institutt for samfunnsforskning
Rapport 2016:09

«De sa du må»

Mindreåriges erfaringer med menneskehandel

Hilde Lidén og Cathrine Holst Salvesen

© Institutt for samfunnsforskning 2016
Rapport 2016:09

Institutt for samfunnsforskning
Munthes gate 31
PO Box 3233 Elisenberg
NO-0208 Oslo, Norway

ISBN (trykk): 978-82-7763-486-9
ISBN (online): 978-82-7763-487-6
ISSN (online): 0333-3671

www.samfunnsforskning.no

Innhold

Forord	5
Sammendrag/English summary	7
1 Innledning	9
Bakgrunn	9
Det legale rammeverket	12
Foreliggende forskning	14
Omfanget av barn som er utsatt for menneskehandel	18
Metodisk tilnærming	20
Identifisering og oppfølging – hva er utfordringene?	24
Å analysere fram barns erfaringer	25
Gråsonene – betingelser for migrasjon	26
Barn som handlende subjekter	27
Tvetydighet i relasjoner	28
3 Bitre erfaringer	31
Utnyttet på veien til og i Europa	31
Rekruttering gjennom internasjonale nettverk	37
Når familie bifaller utnyttning	45
Gaten som overlevelsesstrategi	49
4 Reintegrering	59
Statenes forpliktelser for reintegrering	59
Identifisering – sett fra barnas side	60
Oppfølging – dagens praksis	63
Ulike veier videre	64
Asylsøkere	65
Bryte ut av prostitusjon	67
Familie involvert	68
Tilbake til gaten	70
Reell reintegrering?	72
5 Konklusjon og anbefalinger	77
Anbefalinger	84
Litteratur	89

Forord

«De ville at han skulle betale for reisen eller at faren hans skulle betale. Så de hadde prøvd å oppsøke faren. Og faren hadde ingen penger, og han hadde ingen penger, så de tvang ham til å selge stoff for seg. Og dette nettverket fulgte han hele veien oppover Europa».

Det finnes få norske studier som belyser livssituasjonen for mindreårige ofre for menneskehandel, og Redd Barna har i flere år etterspurt økt kunnskap gjennom å innhente informasjon fra barn og unge som selv har vært utsatt for denne formen for utnyttning.

Redd Barna ønsker med rapporten å få fram barnas stemmer gjennom å formidle barnas egne erfaringer, og gjennom å formidle erfaringer fra personer som bistår barna. Selv om det har vært utfordrende å rekruttere mindreårige informanter som selv har vært utsatt for utnyttning, viser historiene i rapporten både hvor sårbare barna er, samt behovet for å få mer kunnskap om utnyttning av migrantbarn på drift i Europa.

Vi ønsker å rette en veldig stor takk til Hilde Lidén for at hun umiddelbart stilte seg positiv til prosjektforslaget vårt, og for at hun i samarbeid med Cathrine Holst Salvesen har gjennomført prosjektet.

Vi ønsker også å takke de informantene som har deltatt i prosjektet, og spesielt ønsker vi å takke ungdommene som har våget å dele sin historie med oss. Disse ungdommene har med sine historier bidratt til å gi oss innsikt og kunnskap om hvordan mindreårige utnyttes på ulike områder, og at mindreårige ofre for menneskehandel er en sammensatt gruppe med ulike behov for støtte, omsorg og oppfølging. Barnas historier og erfaringer bidrar også til å understreke at vi må sikre å involvere de mindreårige selv i oppfølging og utvikling av tiltak.

Rapporten inneholder flere konkrete og svært viktige forslag til tiltak. RedFd Barna mener denne rapporten vil bidra til å øke kunnskapen om livssituasjonen for barn som utnyttes i menneskehandel sett i fra barnets perspektiv, og at den også må føre til at vi får mer forpliktende løsninger og kunnskapsbaserte tiltak som sikrer at mindreårige ofre for menneskehandel får innfridd sine rettigheter.

Oslo april 2016

Redd Barna

Sammendrag

Forfattere	Hilde Lidén og Cathrine Holst Salvesen
Tittel	«De sa du må» Mindreåriges erfaringer med menneskehandel
Sammendrag	Barn utgjør en vesentlig andel av dagens migranter. Enkelte enslige mindreårige blir fanget opp av kriminelle nettverk på veien til og gjennom Europa. Barn rekrutteres også i hjemlandet av lokale og internasjonale nettverk for tvangsarbeid, vinningskriminalitet og seksuell utnyttning. Ofte utsettes de for flere utnyttingsformer. Framstillingen belyser barnas situasjon, hva de forteller om rekruttering og utnyttning, og hvordan de ser på oppfølging og framtidsmuligheter. Rapporten baserer seg på intervjuer med mindreårige, representerer/verger, representanter fra hjelpeapparatet, og skriftlige dokumenter som dommer, asylsaker behandlet av utlendingsforvaltningen og fylkesnemndsaker.
Emneord	Menneskehandel, barn, migrasjon, enslige mindreårige

Authours	Hilde Lidén and Cathrine Holst Salvesen
Title	«They said you have to» Young people experiencing human trafficking
Summary	This report has been commissioned by Save the Children, Norway. The study explores the experiences of children who have been trafficked as unaccompanied migrants on their way to Norway or by international criminal networks in their home country. The presentation highlights what the minors tell about the recruitment and exploitation, and their wishes for support and future opportunities. The empirical data consist of interviews with children and legal guardians, and documents from court cases, asylum cases and cases assessed by the child welfare service.
Index terms	Human trafficking, children, migration, unaccompanied minors, Norway

1 Innledning

Bakgrunn

Barn utgjør en vesentlig andel av migranter som kommer til Europa, og av disse reiser en anseelig del alene. I 2014 var over 23 000 asylsøkere i Europa vurdert som barn under 18 som migrerer alene.¹ Disse enslige mindreårige utgjorde fire prosent av alle asylsøkere og 14 prosent av alle barn som søkte asyl. I 2014 søkte en tredjedel av alle enslige mindreårige asyl i Sverige, men også Tyskland og Italia fikk mange asylsøknader. I 2015 har Sverige alene mottatt 23 300 søknader fra enslige mindreårige. I Norge søkte 5300 enslige mindreårige asyl i 2015, mens det året før var 1200. En vesentlig del av de enslige mindreårige dette året kom fra Afghanistan.

Muligheten for å bli fanget opp av kriminelle nettverk som utnytter enslige mindreårige, kan være stor for unge som reiser til og gjennom Europa. Det er kjent at mange unge asylsøkere forsvinner. Dette kan ha flere grunner; de kan reise videre for å komme til det landet de egentlig foretrekker, eller for å oppsøke familie som befinner seg i et annet land, de kan forsvinne for å unngå å bli deportert, eller de forsvinner av andre grunner (Espeland 2013, Sigona og Allsopp 2016). Det etterspørres bedre kunnskap om hvor mindreårige forsvinner, og hva økt tilstrømning til Europa betyr for mindreåriges sårbarhet.² Italia, for eksempel, har i 2015 registrert 300 prosent økning i nigerianske ofre for menneskehandel av de som kom sjøveien, sammenlignet med året før, og halvparten av disse var enslige mindreårige.

At mindreårige kan utsettes for menneskehandel, har fått økende offentlig oppmerksomhet det siste tiåret, både internasjonalt og i Norge. Likevel foreligger det begrenset kunnskap om hva barn utsettes for, og hvilke

1 Ikke alle land har registreringssystemer som gir sikre tall når det gjelder barn og enslige mindreårige, de foreliggende tallene antyder likevel omfanget. Se IOM og UNICEF briefing Migration of Children to Europe. <http://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/IOM-UNICEF-Data-Brief-Refugee-and-Migrant-Crisis-in-Europe-30.11.15.pdf>

2 Se Sigona og Allsopp 2016 for diskusjon om forsvinninger og usikkerhet om tallene.

erfaringer som er gjort med offentlig oppfølging av ofre på kort og lengre sikt. Når det er et barn som er offer for menneskehandel, har statlige myndigheter ansvar for å følge opp den mindreårige. De som er identifisert som mindreårige ofre for menneskehandel i Norge, har vært utenlandske barn, og de aller fleste oppholder seg her uten omsorgspersoner. Myndighetenes oppmerksomhet den senere tid har vært rettet mot å utvikle gode nasjonale systemer for identifisering og oppfølging av ofre. For asylsøkere har enten det statlige barnevernet (når det gjelder barn under 15 år) eller utlendingsmyndighetene (for barn mellom 15 og 18 år) ansvar for bo- og omsorgstilbud, mens det kommunale barnevernet har ansvar for å sikre dem tilstrekkelig oppfølging som ofre for menneskehandel. I 2015 ble det gjennomført en studie av beredskapen overfor mindreårige ofre for menneskehandel i Norge (Tyldum, Lidén, Skilbrei, Dalseng, Kindt 2015)³. Denne påviser gode intensjoner, men at ansvaret er fragmentert, og at det er forskjeller og mangler i prioriteringer og praksiser hos politiet, barnevernet og utlendingsforvaltningen, altså tjenestene som har hovedansvar for å identifisere og følge opp barna. Studien identifiserte manglende helhetlig tilnærming og oppfølging av barnet. De ulike instansene er inne i saken med sitt delansvar og regelverk, uten at det er klarlagt hvem som har det gjennomgående hovedansvaret med autoritet til å definere hva som er til barnets beste. En annen bekymring er utgangen av sakene. I en del tilfeller ender saken med at den mindreårige vurderes som over 18 år etter aldersundersøkelse, og at tiltak og oppfølging avsluttes, selv om personer rundt den det gjelder er uenig i aldersvurderingen. I andre tilfeller returneres barnet til familien der utnyttningen startet, mens ytterligere andre får avslag på sin søknad om opphold og forsvinner, og sannsynligvis fortsetter en tilværelse som irregulær migrant i Europa.

Hensikten med den foreliggende rapporten er, i stedet for å se på hva det norske systemet gjør i forbindelse med mindreårige som er utsatt for menneskehandel, å se det hele fra barnets perspektiv. Hva slags forståelse får vi om vi konsentrerer utforskningen om barnets situasjon, behov og framtid? Vi vil drøfte dette ut fra både rettslige kilder og aktuelle faglig teoretiske perspektiver, og si noe om hva dette betyr for oppfølging av barna. Sentralt i et slikt perspektiv er å inkludere barnets uttalerett og få fram hva barn selv oppfatter er deres interesser og muligheter. Vi vil også drøfte hvilke dilemmaer for håndtering av slike saker en slik tilnærming reiser.

3 I den foreliggende rapporten vil vi ikke beskrive det norske systemet for å identifisere og følge opp ofre for menneskehandel. Vi viser derfor til denne rapporten for nærmere beskrivelse av myndighetenes ansvar og innsats.

Menneskehandel opptrer i mange former. Mindreårige inngår i flere og ulike utnyttelsesformer: *organisert kriminalitet*, inkludert vinningskriminalitet og salg av rusmidler, *tvangsarbeid*, inkludert husarbeid og tiggging, og prostitusjon og andre former for *seksuelle tjenester*. Det foreligger begrenset kunnskap om hvordan barn inngår i disse utnyttingsformene, og hva som fører dem inn i dem. Gjennom utvalgte eksempler vil vi synliggjøre fellestrekk, men også forskjeller mellom ulike utnyttingsformer og veier inn i utnyttelsesrelasjoner. Disse kan vise til ulike forståelser, handlingsvalg, endringsmuligheter og behov for oppfølging. Vi vil her drøfte de mindreåriges sårbarhet, men også hva slags ressurser, kapasitet og forståelser de har av egne handlingsmuligheter og egen framtid.

Et annet siktemål med rapporten er å tydeliggjøre hva som er spesielt med *mindreårige* som er ofre for utnyttning, sammenlignet med voksne. Et særtrekk er avhengighetsrelasjoner barn har til utnytttere, men også til foreldre som eventuelt har overlatt dem til en slik situasjon. Barn kan ut fra egen erfaringshorisont ha vanskelig for å se alternativer til situasjonen de har levd under. Et ytterligere kjennetegn er at barn er under myndigheters ansvarsområde, og at alder bestemmer hva slags tiltak myndighetene anser for tjenlig, eller hva de kan tilby. Når de utsatte blir 18 år, kommer de inn under et annet regelverk og andre institusjonelle rammer enn når de er mindreårige. I et aldersperspektiv inngår dessuten en forståelse av barnets utvikling og kvalifiseringsbehov, samt hvilke betingelser de har for å bearbeide erfaringer og traumer. Det vil være særlig vesentlig at mindreårige får en oppfølging som gir dem et nytt grunnlag for framtiden.

I Norge er de barna som har vært identifisert som ofre for utnyttning, *migrantbarn*. De kjennetegnes av den særlige sårbarheten som migrasjon over landegrensar innebærer. Men menneskehandel kan også gjelde landets egne borgere og bosatte innvandrere, slik det er dokumentert bl.a. i Sverige, Storbritannia og USA (Landsstyrelsen i Stockholms Län 2012, Pearce et al. 2009, Bhabha 2014). Migrantbarn kan være utsatt for utnyttning både før, underveis og etter at de har ankommet til Norge. De kan ha ulik status, som asylsøker eller migranter med og uten oppholdstillatelse. I mange saker blir oppholdstillatelse for det utnyttede barnet et kjerne-spørsmål, som i sin tur bestemmer hvilket ansvar myndighetene har for oppfølging av barnet. Migrasjonsbetingelser er dermed vesentlig for å forstå barnas sårbarhet.

Det legale rammeverket

Mindreårige migranter har rettigheter under to sett av internasjonale instrumenter. For det første har de rettigheter som barn og som migranter i henhold til de generelle internasjonale menneskerettighetskonvensjonene, inkludert FNs barnekonvensjon. For det andre finnes det et sett konvensjoner som beskytter barn mot utnyttelse, som FNs Palermo-protokoll, om menneskehandel og ILO-konvensjonen, om barnearbeid⁴ (Farrugia og Touzenis 2010, Bhabha 2014).

Palermo-protokollen definerer menneskehandel som å utnytte andre, enten i prostitusjon eller for andre seksuelle formål, i tvangsarbeid, krigstjeneste i fremmed land eller gjennom fjerning av personens organer – ved hjelp av vold, trusler, misbruk av sårbar situasjon eller annen utilbørlig atferd. Ifølge Palermo-protokollens artikkel 3a kjennetegnes menneskehandel av tre hovedelementer:

Utnyttelse: Menneskehandel innebærer at noen tar sikte på å utnytte andre.

Tvang/forledelse: Menneskehandel innebærer at en person får kontroll over en annen ved hjelp av ulike former for trusler, vold, tvang, bedrageri eller misbruk av sårbar stilling.

Forflytning: Menneskehandel omfatter rekruttering, transport, mottak og husing av personer.

For mindreårige settes det ikke krav om tvang for at det skal vurderes som menneskehandel. All rekruttering, transport, mottak eller husing av mindreårige med sikte på utnyttning anses som menneskehandel. Dersom mindreårige utnyttes i sexhandel, er de uansett ofre for menneskehandel, selv om det ikke er benyttet tvang, forledelse eller misbruk av sårbar stilling (jf. Palermo-protokollens artikkel 3c.).

FNs barnekonvensjon har flere artikler som ivaretar migrantbarns situasjon og sårbarhet. Barnekonvensjonen gir staten plikt til å verne barn mot seksuell utnyttning (artikkel 34), og skal gjennomføre tiltak for å hindre kidnapping, bortføring eller salg av barn (artikkel 35). Stater har også ansvar for å beskytte barnet mot alle andre former for utnyttning og «treffe alle egnede tiltak for å fremme fysisk og psykisk rehabilitering og sosial reintegrering av et barn» som har vært utsatt for utnyttning. Slik rehabilitering og

⁴ ILO Worst Forms of Child Labour Convention, 1999 og Recommendations 1999, ILO Minimum Age Convention 1973, ILO Forced Labour Convention 1930.

reintegrering skal finne sted i et miljø som fremmer barnets helse, selvrespekt og verdighet.

I tillegg til artiklene om utnytting og handel med barn vil de fire hovedprinsippene i barnekonvensjonen være relevant for å fortolke myndighetenes ansvar. Dette gjelder prinsippet om ikke-diskriminering, barnets rett til optimal utvikling, barnets uttalerett og prinsippet om barnets beste som et grunnleggende hensyn ved alle avgjørelser som gjelder barnet.

Den valgfrie tilleggsprotokollen om salg av barn, barneprostitusjon og barnepornografi av 25. mai 2000, som ble ratifisert av Norge 2. oktober 2001, definerer handel med barn som: Salg av barn og enhver handling eller transaksjon der et barn overføres fra en person eller gruppe personer til en annen mot betaling eller enhver annen motytelse. Dette gjelder enten overtredelsene er begått innenlands eller internasjonalt, av enkeltpersoner eller gjennom organisert virksomhet (art. 2 a). Artikkelen definerer handel ytterligere: å tilby, levere eller motta et barn, uansett med hvilke midler, med henblikk på: a) seksuell utnyttelse av barnet, b) overføring av barns organer mot fortjeneste, c) bruk av barnet i tvangsarbeid. Videre inkluderes ulovlig adopsjon i definisjonen: «å medvirke på utilbørlig måte, som mellomledd, for å innhente samtykke til adopsjon av et barn i strid med gjeldende internasjonale rettslige instrumenter om adopsjon».

FNs barnekonvensjon med tilleggsprotokoller er blitt tatt inn i norsk rett gjennom menneskerettsloven av 1999. Dette betyr at rettighetene som mindreårige har krav på etter bestemmelsene i ovennevnte konvensjon og protokoller, gjelder som norsk lov. På nasjonalt nivå foreligger det dessuten flere regelverk som gjelder handel med barn. Personer som er utsatt for menneskehandel, er ofre for kriminelle handlinger. Straffelovens § 257 *Om menneskehandel* spiller Palermo-protokollens definisjon, også ved at om personen er under 18 år, straffes handlingen «uavhengig av om vold, trusler, misbruk av sårbar situasjon eller annen utilbørlig atferd er anvendt». I vurderingene om grov menneskehandel, jf. § 258, som straffes med fengsel inntil 10 år, skal det i vurderingen av straffeutmålingen særlig legges vekt på om den som ble utsatt for handlingen, var under 18 år.

Utlendingsloven er et annet aktuelt regelverk for migrantbarn. Barn som er utnyttet i menneskehandel, kan innvilges internasjonal beskyttelse. Av utlendingslovens § 30 (første ledd bokstav d) framgår det at ofre for menneskehandel skal anses som medlemmer av en spesiell sosial gruppe ved vurdering av konvensjonsgrunn for å innvilge asyl, jf. § 28 (første ledd bokstav a). Barn kan gis oppholdstillatelse etter utlendingsloven § 30

selv om situasjonen ikke har et slikt alvor at det ville blitt innvilget oppholdstillatelse til en voksen.⁵ Dersom personen ikke har rett til beskyttelse, skal utlendingsmyndighetene vurdere om han eller hun kan innvilges en oppholdstillatelse fordi det foreligger sterke menneskelige hensyn eller særlig tilknytning til Norge, jf. utl § 38.

Personer som har avgitt vitneforklaring i sak om menneskehandel, kan få oppholdstillatelse etter utlendingsforskriften § 8-4, jf. utlendingsloven § 38. Det kan også innvilges en såkalt refleksjonsperiode for 6 måneder. Menneskehandel kan gi unntak for Dublin-prosedyren, slik at asylsaken realitetsbehandles i Norge.

Det foreligger ikke et felles legalt rammeverk på EU-nivå som ivaretar migrantbarns rettigheter, men det er flere enkeltartikler og paragrafer som sikrer barn særlige rettigheter, f.eks. i *EU Charter of Fundamental Rights* art. 24, EU-direktiver ang. asyl, retur og familiegjennforening, Dublin III-forordningen samt i EUs *Council Resolusjon 97/C 221/03*. I en studie i regi av European Migration Network (EMN) fra 2015 gjennomgås alle EU-landenes nasjonale lovgivning når det gjelder mindreårige migranter, inkludert Norge (se Staver og Lidén 2014). Gjennomgangen av de nasjonale lovverkene inkluderer særlige regler og tiltak overfor enslige mindreårige migranter som ikke er asylsøkere og flykninger, og oversikten viser at bare en håndfull land anerkjenner dette som egen kategori med egen politikk tilpasset disse (European Commission 2015). Felles for de fleste land er at det ikke finnes grunnlag i regelverket for å gi mindreårige opphold hvis de ikke har et beskyttelsesbehov (se også Salvesen 2014).

Det legale rammeverket er tydelig når det gjelder hvilket ansvar myndigheter har overfor handel med barn. Dette skaper ikke nødvendigvis klarhet i hva som er gode tiltak og god oppfølging. En gjennomgang av foreliggende forskning synliggjør dette.

Foreliggende forskning

Menneskehandel har særlig blitt assosiert med seksuell utnytting av kvinner og barn, og politikkkfeltet så vel som forskningsfeltet er preget av normative spenninger og posisjoner. Flere forskere har f.eks. kritisert rettighetsaktivister og politikere for å legge til grunn for snevre og stereotype forståelser som setter likhetstegn mellom migrerende barn, arbeid, utnytting, prostitusjon og menneskehandel. Siden Palermo-protokollen ikke setter betingelser om

5 Jf. utlendingsloven § 38 tredje ledd.

tvang for å definere om barn er utnyttet, åpner dette for generelle definisjoner av menneskehandel uten nærmere undersøkelser av samfunnsforhold og de involvertes forståelser (Huijsmans og Baker 2012). Flere studier, særlig fra land i Asia, påviser at det er avstand mellom den måten internasjonale instanser, NGOs, statlige myndigheter og media framstiller barn som er utsatt for menneskehandel på, og lokale forståelser av barns og familiers migrasjonsstrategier (se f.eks. O'Connell Davidson 2011, 2013, Huijsmans og Baker 2012). Om barns økonomiske bidrag til familier raskt defineres som menneskehandel, mener forskerne dette kan få negative konsekvenser, både for forståelser av lokale tilpasninger og migrasjon, og for utforming av virkningsfulle tiltak for å bedre barnas situasjon. De viser til at det i mange tilfeller er vanskelig å trekke et skille mellom utnyttning og forhold som er akseptable for barnet og dets omgivelser, f.eks. når det gjelder arbeidsforhold. F.eks. har Heather Montgomery i sine studier av sexarbeid blant barn i Thailand vist til ulike former for prostitusjon, der noen praksiser ikke anses som moralsk forkastelige, verken av barna selv eller av andre, mens andre former oppfattes som utnyttning (jf. Montgomery 2011). Huijsmans argumenterer i sine studier av unge migranter i Laos og Thailand for at elementer av utnyttning er til stede, men at innsikt i forhold og forløp blir mer meningsfulle hvis de forstås ut fra et arbeidsmigrasjonsperspektiv enn hvis de forstås som kriminalitet/menneskehandel. Forskerne viser til ulike historiske, sosiale og kulturelle variasjoner i hvordan barn inngår i inntektsgivende arbeid, og hva som forstås som utnyttning, inkludert tradisjonelle hierarkier som legitimerer avgjørelser over barn.

Den sosiale og kulturelle konteksten i Europa legger til grunn barnets rettigheter som et normativt rammeverk for å definere utnyttning. Prinsippene om ikke-diskriminering, barns uttalerett, deres rett til integritet og privatliv, til utvikling og utdanning former forståelser av barn og barndom. Dette er sentrale prinsipper i de rettighetsbaserte dokumentene om migrantbarn og menneskehandel (se f.eks. UNICEF 2006, 2009 og Franklin og Doyle 2013). Det historiske og kulturelle grunnlaget for europeisk politikuttforming bygger således på denne forståelsen, og normene for barndomsbetingelser utvides til å gjelde migrantbarna. Også her reises kritikk om at diskursen om rettigheter skygger for mer nyanserte forståelser av fenomenet og situasjonen barn står i, og spenninger mellom ulike oppfatninger gjenfinnes i forskningen (se f.eks. Rigby og White 2013, O'Connell Davidson 2011, 2013). Det argumenteres for at ved å sette begrepet menneskehandel på ulike former for utnyttingsrelasjoner blir oppmerksomheten tatt bort fra de mer grunnleggende forutsetningene for utnyttningen, og dette bidrar til å depolitisere betingelsene for migrasjon

(se f.eks. Bridget Andreson og Nick Mai i Boff 2013). Felles for disse studiene er at det etterspørres en mer kritisk tilnærming som synliggjør bredden og kompleksiteten i de unges situasjon for bedre å forstå hvordan migrantbarn utnyttes grovt gjennom arbeid, kriminalitet og seksuelle tjenester. Det etterspørres bedre forståelse av de strukturelle betingelsene som fører barn inn i utnyttingsrelasjoner. Boff (2013) argumenterer på sin side for at begrepet menneskehandel/trafficking tydeliggjør det sårbare i å være fraktet til et fremmed sted og å leve illegalt, og at kontakten med myndighetene kan føre til deportasjon eller retur. Det at barna kategoriseres og behandles som mindreårige, fører dessuten til at deres kompetanse underkjennes (se også Mai i Boff 2013). Dette gjør at det å søke beskyttelse hos myndighetene ikke nødvendigvis hjelper barna når de migrerer.

Det foreligger få europeiske studier om mindreårige ofre for menneskehandel. I enkelte studier av kvinner som er involvert i prostitusjon, inngår mindreårige som informanter, men bare unntaksvis tematiserer disse studiene denne aldersgruppen eksplisitt (se f.eks. Surtees et al. 2007, Korsby 2008, Plambech 2014). Studiene fra Europa omfatter i stor grad gutter i andre utnyttingsformer enn prostitusjon, men også der seksuell utnyttning er del av bildet (se f.eks. Boff 2013). Det kan være snakk om enslige mindreårige migranter som under reisen har blitt utsatt for utnyttning i form av tvangsarbeid og kriminelle handlinger (Pearce et al. 2009, Tyldum et al. 2015). De kan også ha ankommet til Europa i følge med voksne, ofte framstilt som deres familie (se f.eks. Connolly 2014). F.eks. beskriver Connolly hvordan barn har kommet til bekjente av familien i Storbritannia og blitt utnyttet gjennom arbeid og som hushjelp før de kontaktet lokale myndigheter. Det finnes svært lite kunnskap om unge migranter som ikke inngår i et ordinært asylforløp, eller som har forsvunnet fra asylprosedyrene, inkludert unge illegale migranter som krysser landegrenser og befinner seg innenfor eller i grenselandet til organisert kriminalitet (Vollebæk 2015, Mai 2010). Mange av disse har hatt et manglende nettverk og manglende oppfølging ved ankomst til et land i Sør-Europa. Dette har ført til en spiral av forsterkende marginalisering med gaten som eneste mestringsarena, noe som har gjort det vanskelig for barna å realisere drømmen om en ny og bedre framtid (Mai 2010, Vacchiano 2010). Kompleksiteten og mangfoldet i hvordan disse unge migrantene navigerer, både sosialt, geografisk og kulturelt, er imidlertid lite utforsket. Betydningen av at de krysser grenser og lever illegalt, bidrar til deres sårbarhet.

De fleste foreliggende studiene handler om identifisering og myndighetenes ansvar for oppfølging. Oppmerksomheten rettes mot profesjonenes samarbeid og organisering av sosialtjenester og tiltak (Pearce 2011, Pearce et al. 2013, Hodge 2014, Rigby og White 2013, UNICEF 2011). Også de norske studiene som berører temaet, fokuserer særlig på identifiseringsarbeid og samarbeid mellom ulike etater (Vollebæk 2012, 2014, Lidén et al. 2013, Sønsterudbråten 2013, Salvesen 2014, Tyldum et al. 2015). Flere studier drøfter hvordan identifiseringsarbeidet er avhengig av bevissthet og særlig kompetanse hos førstelinjetjenesten og saksbehandlere som går ut over standardkunnskapen for profesjonen, og hvordan begrenset forståelse av menneskehandel fører til at mindreårige ofre ikke nødvendigvis identifiseres som dette.

Det foreligger mange kunnskapshull, og man kan undre seg over hvorfor det finnes så lite kunnskap om mindreårige ofre i Europa når oppmerksomheten på politisk hold er stor. Det kan være fordi fenomenet foregår i det skjulte og strekker seg over landegrensene, men også fordi forståelsene av menneskehandel er politisert og preget av faglige spenninger. Kunnskapen om hvem de unge er, og hva slags bakgrunn de har, deres aspirasjoner og overlevelsesstrategier er begrenset, noe som kan bidra til at politiske tiltak overfor denne gruppen ikke alltid imøtekommer deres behov (Mai 2010, Vollebæk 2015). Det savnes en mer barnesentrert og migrasjonsorientert tilnærming i disse studiene (Pearce 2011, Pearce et al. 2009, Boff 2013, Connolly 2014). Internasjonale organisasjoner og rettighetsbaserte aktører etterspør ikke bare en slik kunnskap, men også at denne legges til grunn for politikktutformingen. UNICEF påpeker f.eks. i sin studie av barn og menneskehandel i europeiske land at barns erfaringer, forslag og innsats overses av statenes politikktutforming, og konkluderer med at deres synspunkter og interesser må settes i forgrunnen når tiltak utformes (UNICEF 2008).

Andre forskere har påpekt at den offentlige interessen for ofrene for menneskehandel tar bort oppmerksomheten fra at de mindreårige er migranter. Det fører til at de strukturelle og bakenforliggende årsakene til utnyttning, vold og den sårbare situasjonen de mindreårige erfarer nettopp som migranter, får mindre oppmerksomhet (O'Connell Davidson 2011, Bhabha 2014). De mener at det å bli kategorisert som offer for menneskehandel ikke nødvendigvis gagnar migrantbarn. Politikken retter seg mot å hjelpe sårbare ofre, og ikke mot å arbeide for å bedre vilkårene til migranter, som kan redusere deres sårbarhet.

Omfanget av barn som er utsatt for menneskehandel

I rapporten *Ikke våre barn* (Tyldum et al. 2015) ble det gjennomført en surveyundersøkelse blant politi, barnevern og UDI der det kom fram informasjon om 52 mindreårige som har fått verifisert status som ofre for menneskehandel i Norge. De tre instansene oppga at det fra januar 2012 til juni 2015 hadde vært mistanke om menneskehandel i 139 tilfeller. For fire av de 52 verifiserte ble alder satt til over 18 år gjennom asylprosessen i UDI. 15 av de verifiserte tilfellene forteller om utnytting i utlandet, mens 34 har blitt utnyttet i Norge. Fire av ti kommer fra land i Afrika sør for Sahara. Den nest største gruppen kommer fra Øst- og Sentral-Europa. En tredje gruppe er gutter med bakgrunn fra land i Nord-Afrika og Midtøsten. Om lag en fjerdedel av dem som var verifisert, var 15 år eller yngre første gang de kom i kontakt med myndighetene. Rapporten identifiserer tre hovedgrupper: mindreårige jenter fra Afrika sør for Sahara som har vært utnyttet i prostitusjon (18 verifiserte og seks registrerte med mistanke om utnytting), gutter fra Nord-Afrika/Midtøsten som har vært utnyttet til narkotikasalg og annen kriminalitet (30 gutter i alt), og både gutter og jenter fra Øst-Europa som har vært utnyttet til prostitusjon, tyveri og annen kriminalitet (13 mindreårige i alt).

Koordineringsenheten for Ofre for Menneskehandel (KOM), som er et av regjeringens tiltak i arbeidet mot menneskehandel, utarbeider hvert år en oversikt over rapporterte tilfeller (KOM 2015). I 2014 ble det innrapportert til KOM 36 tilfeller av potensielle ofre som er mindreårige.⁶ For ti av disse var nasjonalitet uklar, seks kom fra Marokko/Algerie, seks fra Romania, seks fra Nigeria og tre fra Albania. For fem barn fra fem ulike land er landbakgrunn ikke oppgitt av personvern hensyn. Det er flere fra Nigeria dette året enn tidligere registreringer, mens mindreårige fra asylland som Afghanistan og Somalia, som utgjorde viktige landbakgrunner i perioden 2010–2012, ikke er det lenger. I 2014 er kategorien prostitusjon/andre seksuelle formål størst, mens det tidligere var tvangsarbeid og tvangstjenester som var den dominerende utnyttingsformen. Det mistenkes at over halvparten av barna som antas å være utnyttet til tvangsarbeid og -tjenester, mistenkes å være utnyttet til narkotika- og/eller vinningskriminalitet.

De antatt mindreårige utgjør om lag 11 prosent av det totale antallet rapporterte ofre dette året. Dette er en marginal økning fra 2013, men lavere

6 Ikke alle instanser rapporterer systematisk til KOM; tallene er derfor ikke sikre for alle kjente tilfeller årlig.

enn ved de foregående årene (2010–2012), da de antatt mindreårige utgjorde 20–25 prosent.

Tabell 1. Innrapporterte potensielle ofre for menneskehandel, fordelt på kjønn, alder og ulike utnyttingsformer. 2014

Utnyttelsesform	I alt	Jenter under 18	Gutter under 18
Prostitusjon og andre seksuelle formål	209	14	0
Tvangsarbeid og tvangs-tjenester	103	3	17
Kombinasjon prostitusjon og tvangsarbeid	6	1	1
Uklart	6	0	0
Til sammen	324	18	18

For å vurdere omfanget i Norge kan det være aktuelt å sammenligne hva som er kjent omfang i Skandinavia og Storbritannia. I Sverige ble det i 2012 gjennomført en surveyundersøkelse blant kommunenes sosialtjeneste og andre virksomheter som kommer i kontakt med aktuelle barn, der de spurte om deres erfaringer med mindreårige som de visste eller mistenkte var offer for menneskehandel (Landsstyrelsen i Stockholm Län 2012)⁷. 22 prosent av kommunene svarte at de hadde vært borte i slike barn. Totalt ble 166 barn registrert for perioden på vel tre år, og av disse ble 78 barn identifisert som offer for menneskehandel. Det vil si at 53 prosent av registreringene viste seg å være mistanker. Fire av ti av de totale registreringene gjaldt seksuell utnytting og tre av ti tyveri. Det var blitt identifisert litt flere jenter enn gutter – flest jenter i forbindelse med seksuelle tjenester som utnyttingsform og flest gutter i forbindelse med kriminalitet. Bare to tredjedeler var utenlandske borgere, altså ble også barn tilhørende i Sverige registrert som (mulige) ofre for menneskehandel. De fleste utenlandske hadde ikke omsorgspersoner i landet, yngre barn ble imidlertid brukt av foreldre eller andre voksne som de var sammen med til tigging og vinningskriminalitet. Over en tredjedel av de registrerte hadde forsvunnet.

Danmark har et eget Center mod Menneskehandel under Socialstyrelsen i København som kommer i kontakt med og registrerer mulige ofre for menneskehandel. De oppgir at i 2014 og ut juli 2015 ble i alt seks gutter

⁷ Tidsrommet var 2009 til første kvartal 2012. 25 prosent av kommunene svarte ikke, og blant dem antas det at det er kommuner som ikke kjenner til problemstillingen.

og fire jenter identifisert som ofre for menneskehandel.⁸ Jentene hadde primært blitt utnyttet til prostitusjon, og guttene til kriminalitet. Guttene kom fra Nord-Afrika og Øst-Europa og jentene fra Nigeria og Øst-Europa. Aldersfordelingen var fra 12 til 17 år med en gjennomsnittsalder på 16 år.

I Storbritannia er det dokumentert at andelen barn som identifiseres som mulige ofre, er vesentlig. UK Human Trafficking Center (UKHTC) i London oppga at mellom 1. januar og 31. august 2013 var 106 av 389 som var identifisert som mulige ofre for menneskehandel, barn (Boff 2013).

Disse sammenligningene viser at Norge har identifisert relativt mange mindreårige. Dette kan forstås på flere måter. At norske myndigheter er opptatt av menneskehandel, og at de unge sluses inn gjennom asylprosessen, kan være noen mulige forklaringer på det høye omfanget av identifiserte.

Metodisk tilnærming

Framstillingen i denne rapporten er basert på forskning og innsikt som er framkommet gjennom flere studier. Det er foretatt en avgrenset studie som er finansiert av Redd Barna, der åtte intervjuer med mindreåriges representanter (verger i asylfasen) og to intervjuer med mindreårige samt ansatte ved to hjelpetiltak inngikk. Rekruttering av de mindreårige informantene gikk gjennom en forespørsel til deres representanter. Vi rekrutterte representanter gjennom Fylkesmannens kontaktnettverk og gjennom Vergeforeningen. Informanter ble også rekruttert gjennom kontakter som ble formidlet gjennom hjelpeapparatet. Vi har dermed fått fortellinger som er formidlet av barna og personer rundt dem, og legger dette til grunn i framstillingen. Vi har ikke kunnet undersøke ytterligere fakta i historiene. Videre inngår det i dette prosjektet en dokumentstudie av det legale rammeverket og oppfølgingen av dette, samt gjennomgang av internasjonale rapporter som gjelder implementering av regelverket for mindreårige, utarbeidet av blant annet UNICEF, Save the Children og andre organisasjoner. Vi har gått gjennom eksisterende forskningslitteratur på feltet, som beskriver erfaringer i de andre nordiske landene, i Storbritannia, i USA og i andre deler av verden. Vi har også gjennomgått særlig svenske og norske medieoppslag og dokumentarbøker om mindreårige ofre for menneskehandel og om mindreårige irregulære migranter. Engjennomgang av dommene som foreligger, samt utlendingsmyndighetenes behandling av tre asylsøknader, inngår.

8 E-postkontakt.

I datagrunnlaget inngår også en kort feltstudie og intervjuer med ansvarlige for Uteseksjonen i Oslo og det danske tiltaket for mindreårige migranter ved Sandholm ankomstsenter på Sjælland og korte samtaler med unge som oppholdt seg på dette tiltaket.

Studien er gjort parallelt med et større forskningsprosjekt på oppdrag av Barne-, likestillings- og integreringsdepartementet (Tyldum et al. 2015), og bygger på kunnskap om hjelpeapparatets arbeidsmåter og de anonymiserte eksemplene på saker som politiet, barnevernet og asylmottakene har erfaringer fra. En gjennomgang av i alt 31 vedtak i fylkesnemnda som dekker 14 saker, inngikk i denne studien, og utgjør et bakteppe for analysene i den foreliggende rapporten. I tillegg har vi lagt til grunn funn fra et tidligere forskningsprosjekt om høring av barn i UNE (Stang og Lidén 2014).

Når vi intervjuer ofre for menneskehandel, reiser det seg en rekke etiske utfordringer. Prosjektet har fulgt vanlige, forskningsetiske retningslinjer og er tilrådd av Personvernombudet for forskning. I intervjuene med mindreårige gikk vi gjennom verge for å fortelle om prosjektet og for å få et informert samtykke. Fordi det er snakk om et begrenset omfang av saker som gjelder handel med barn, har spørsmål om konfidensialitet vært spesielt viktig, og vi har anonymisert informasjonen slik at det ikke skal være mulig å gjenkjenne enkeltindivider. Tilsvarende det vi har erfart fra tidligere forskning med sårbare grupper, har vi møtt på en forståelse hos informantene at det er viktig å formidle livsbetingelsene de lever under, og de har uttrykt ønsker om å få fram deres opplevelser og behov.

2 Sårbare migrantbarn

I dette kapitlet vil vi belyse hva vi legger i et barneperspektiv, som vi nevnte innledningsvis. Rapporten *Ikke våre barn* (Tyldum et al. 2015) belyser myndighetenes ansvar og de ulike etatenes samarbeid og innsats. For barn ligger hovedansvaret for å identifisere ofre og følge opp barna på to instanser. Barnevernet har hovedansvaret for å sikre bistand og omsorg overfor en enslig mindreårig uten omsorgspersoner, mens politiet har hovedansvaret for etterforskning og oppfølging i rettsvesenet. Utlendingsmyndighetene (UDI) har ansvar for botilbudet for enslige mindreårige asylsøkere mellom 15 og 18 år, mens det statlige barnevernet har ansvar for dem under 15 år. UDI har utarbeidet et eget rundskriv med krav til identifisering og oppfølging av beboere i mottak som kan være utsatt for menneskehandel (RS 2015-007). Hvis barnet trenger umiddelbar beskyttelse, må flere instanser samarbeide raskt, både for å sikre barnet omsorg og for å få klarhet i mistanken, gjøre avhør og etterforske saken. I henhold til barnevernloven (§ 4-29) kan den lokale barneverntjenesten akutt plassere eller vurdere en midlertidig plassering av en mindreårig de mistenker er utsatt for menneskehandel, på en egen tilpasset lukket barnevernsinstitusjon (heretter kalt bvl. § 4-29 institusjon).

Utlendingsmyndighetene kommer inn i saken når barnet ikke har avklart oppholdstillatelse. Hvordan de andre instansene så følger opp barnet, og hvilket utfall saken får, er avhengig av vedtaket på asylsøknaden.

Hvis barnet er registrert som asylsøker, vil barnet allerede ha fått oppnevnt en verge, i denne fasen av asylprosessen kalt representant, som følger den mindreårige gjennom ankomstsamtale og asylintervjuet.

Hvis barnet ikke har registrert en asylsøknad, vil representant/verge bli oppnevnt når saken starter hos politiet og barnevernet. Det vil da også bli oppnevnt en advokat. Hvis det opprettes en straffesak, vil barnet i tillegg få tildelt en bistandsadvokat.

I dette kapitlet vil vi først gjennomgå de viktigste funnene i den nevnte rapporten for å ha de som et bakteppe for den videre framstillingen. Vi vil deretter presentere hva som ligger i en rettighetsbasert forståelse av et

barneperspektiv. Avslutningsvis vil vi utdype innfallsvinklene som kan belyse situasjonen og erfaringene til de enkelte barna, og se nærmere på ulike utnyttingsformer. Denne kunnskapen vil vi bruke i den videre framstillingen i rapportens empiriske del.

Identifisering og oppfølging – hva er utfordringene?

Rapporten *Ikke våre barn* (Tyldum et al. 2015) finner at barnevernet vurderer omsorgsbehovet og følger opp sin del av ansvaret, men den viser likevel til flere barrierer i arbeidet. Dette gjelder for det første tolkning av regelverket for hvem som skal følge opp barn som ikke har opphold i kommunen – om det er «deres eller UDIs barn» –, og om det finnes tilpassede tiltak for disse barna. For det andre har de begrenset barnevernfaglig metodikk som passer disse barna. Innsatsen skiller seg fra andre barnevernssaker på flere måter: Barneverntjenesten kan ha uklare forestillinger og begrenset kunnskap om hva slags oppvekst og erfaringer barna har. Det tette samarbeidet med politiet i slike saker gjør også sakene spesiell. For det tredje er betingelsene for å følge opp barnas behov begrenset av usikker oppholdsstatus og politiets etterforskningsarbeid. At det er usikkert om de får oppholdstillatelse eller skal returneres, og usikkert hvor og til hvem de skal returneres, bidrar til at barnevernets innsats er rettet mot den umiddelbare omsorgen og i mindre grad er et langsiktig arbeid mot reintegrering av barnet, slik at det igjen kan få en normalisert hverdag.

Politiets innsats er avhengig av ressurser og kompetanse. Sviktende innsats og avklaringer av utnyttingsforholdet gjennom avhør og etterforskning får også konsekvenser for barnevernets innsats. Politiet opplever generelt at det er vanskelig å etterforske slike saker, fordi det er vag informasjon de har å gå ut fra. De er avhengig av informasjon fra offeret, som på sin side kan ha liten tillit til politiet og være lite interessert i å formidle opplysninger om forholdet. Det ender raskt med spørsmål om offerets troverdighet (Pettersen 2015, Skilbrei 2010, Surtees et al. 2007).

Rapporten *Ikke våre barn* finner dessuten at asylmottakenes kompetanse og innsats overfor mindreårige som kan være utsatt for menneskehandel, er et svakt punkt i oppfølgingskjeden. Dette kan forklares strukturelt, både med at anbudssystemet som UDI har for mottaksdrift, bidrar til å skape kortsiktige og usikre rammer for kompetansebygging, og at korte tidshorisonter begrenser den avgjørende nettverksbyggingen til politi og barnevern (se også Lidén et al. 2013).

Et annet tema som rapporten peker på, er det å sikre barnet reelle partsrettigheter. Barnets representant har en vesentlig rolle i å informere om rettighetene barnet har, og advokaten skal ivareta partsrettigheten. Representanten kan ha en vesentlig rolle ved å være personen som følger barnet i ulike faser, også der mistanke om utnyttning kommer etter den innledende asylsøknadsfasen. For representantene kan likevel slike saker være vanskelige å følge opp, fordi barnet kan dele informasjon med politiet og andre som representanten ikke nødvendigvis får tilgang til. Dessuten skal advokat og barneverntjenesten også ivareta barnets interesser, noe som gjør at representantens rolle blir mer utydelig. Representanten er den som følger barnet over tid, men denne har begrenset innflytelse over saksforløpet. Kunnskap om menneskehandel og oppfølging av slike saker varierer også mellom representantene. Rapporten *Ikke våre barn* peker på behovet for en helhetlig tilnærming og en ansvarlig instans som følger barnet gjennom alle fasene i saken, i tillegg til å styrke instansenes innsikt i utnyttingsrelasjoner og deres kunnskap om barnas oppvekst og livssituasjonen de kommer fra.

Å analysere fram barns erfaringer

Barn som migrerer, gjør dette av mange grunner. Som casene i neste kapittel vil vise, var livssituasjonen for de aktuelle barna i vår studie forskjellig før de dro til Europa og Norge. Likevel er det noen fellestrekk som eksemplene viser til, som at de kommer fra dårlig fungerende eller oppløste familier, og at de tidlig har fått ansvar for seg selv.

Barneperspektivet slik vi definerer det, tar utgangspunkt i barnet som rettssubjekt. Barn har rett til beskyttelse både som barn og som utsatt for utnyttning. En rettighetsbasert tilnærming til barn som er utsatt for menneskehandel, skal ivareta de grunnleggende prinsippene i barnekonvensjonen som sikrer at barnets beste er et grunnleggende hensyn ved alle tiltak som angår barnet (art. 3). En forutsetning for dette er at barnet blir hørt og synspunktene ivaretatt i avgjørelser som vedrører barnet (art.12). Barnet må således inkluderes i offentlige prosedyrer, som når en straffesak reises, i barnets utlendingssak og i de umiddelbare sikkerhets- og omsorgsløsninger som iverksettes, inkludert det å finne varige løsninger der også spørsmålet om retur til familie og hjemland inngår (UNICEF guidelines 2006).

Når stater skal ivareta sine forpliktelser for identifisering og oppfølging, er det nødvendig å ha kunnskap om hvilke konkrete forhold som gjør det

enkelte barn særlig sårbart. Hva er de spesifikke betingelsene som har ført denne gutten eller jenta inn i overgrep- og utnyttingssituasjoner? Hva kjennetegner familiesituasjonen og forholdene som gjorde at barna ble utnyttet? I hvilken grad har de selv kunnet vurdere, påvirke og handle i denne situasjonen? Barn som er utsatt for menneskehandel, kan være eksponert for flere risikofaktorer. Det er derfor vesentlig å ha en bred tilnærming til å forstå hva som er barnets situasjon. Barnet selv vil være den vesentligste kilden til å få fram denne informasjonen og forståelsen.

Å gjøre en vurdering av barnas situasjon vil inneholde tre dimensjoner: For det første å belyse *de strukturelle forholdene* som definerer livssituasjonen deres. Den andre dimensjonen er å kartlegge de *sosiale relasjonene* de inngår i, og hva de representerer av omsorg, beskyttelse og lærdom. Den siste dimensjonen som er vesentlig for å forstå barnas situasjon, er hva slags *handlingsrom* de har, gitt de strukturelle betingelsene og relasjonene de er del av. Dette vil sikre at de blir inkludert som subjekter, og deres forståelse av livssituasjonen vil være formet av evner, kunnskap og kapasitet, av hvordan de forstår seg selv og verden, hva slags ønsker og mål de har, og hva det forventes av dem ut fra det meningsuniverset de er en del av. Et barneperspektiv vil være en analytisk tilnærming som omfatter alle disse dimensjonene, og som kan inkludere informasjon både fra barna selv og fra kunnskap som innhentes om livssituasjonen deres. Vi vil gå kort inn på disse tre dimensjonene.

Gråsonene – betingelser for migrasjon

Mobilitet over landegrenser er ulikt fordelt og knyttet til vedvarende historiske og politiske relasjoner mellom land og den sosiale posisjonen man har i landet. Nasjonale lover for innvandring og medborgerskap bidrar ytterligere til en utvelgelse av hvilke type migranter som drar til hvilke land. Restriktive lovverk fører til at de fleste flyktninger og arbeidsmigranter uten kontrakter krysser landegrenser ulovlig og er avhengig av menneskesmuglere for å gjøre dette. Dette gjelder også de som etter internasjonale konvensjoner har rett til å søke asyl i et annet land. Hva disse betingelsene innebærer, har blitt mer allment kjent gjennom den økte ankomsten av flyktninger og migranter til Europa de siste årene. Forskere som har undersøkt menneskehandel, påpeker at fenomenet nettopp må forstås ut fra de legale og politiske rammene som muliggjør mellommannsposisjoner og smugleres handlingsrom (European Commission and EMN 2015, Bhabha 2014). Kontrollen av yttergrenser i form av Schengen-samarbeidet og de europeiske landenes nasjonale

kontrollsystemer forsterker migrantenes avhengighet til smuglere og gjør ikke bare mindreårige mer utsatt; det øker sårbarheten til alle som migrerer, i form av gjeld og grov utnyttning i et skjult marked (Andersson 2014). Smuglerne inngår i et uoversiktlig landskap og miljøer for ymse kriminalitet. Dette gjelder også utnyttning til menneskehandel. Menneskehandel er noe annet enn menneskesmugling, men opptrer i relaterte nettverk.

De mindreårige i denne studien har enten kommet til Norge eller et annet europeisk land med falske identitetspapirer, eller de har passert grensene mellom ulike stater ulovlig. Hva forteller de om utnytterrelasjoner enten i stoppene underveis til Europa, som i Iran og Tyrkia, og i Athen, Milano og andre byer i Europa? Hva førte dem inn i utnyttingsforholdene, og hva ble de eventuelt forespeilet av arbeidsforhold og innreisemåter som viste seg å være falske lovnader? Enkelte har kommet til Europa på lovlig vis – hvordan kom de likevel inn i kriminelle nettverk og ble utnyttet? En del er EU-borgere og kan forflytte seg lovlig så lenge de følger EØS-regelverket, men også under disse betingelsene foregår menneskehandel. Europa har i dag en stor og voksende befolkning av migranter som lever uten oppholdstillatelse, og som overlever gjennom svart økonomi og støtte gjennom innsatsen til humanitære organisasjoner, kirker og moskeer. Også unge som er i denne kategorien, kan være sårbare for utnyttning. Hva sier datamaterialet om deres situasjon?

Overnasjonalt og nasjonalt lovverk og gråsonene som migrantene opererer i for å kunne reise uten gyldige dokumenter, er dermed viktige strukturelle betingelser for å forstå hvordan internasjonal menneskehandel kan finne sted. Begrepet krimigrasjon har blitt brukt på den økende kriminaliseringen av migranternes tilstedeværelse, der retten som mindreårige har til omsorg, helseoppfølging og utdanning, lett kan komme i skyggen av at de påtreffes i miljøer knyttet til rus og kriminalitet eller som illegale migranter (Vollebæk 2015, Gundhus og Egge 2013). Hvordan virker politiske og symbolske holdninger som kriminaliserer migranter i praksis på det relasjonelle nivået – forsterker det unge migranternes sårbarhet?

Barn som handlende subjekter

De fleste som denne rapporten omfatter, er migranter som reiser uten familie: Den mindreårige er overlatt til å klare seg selv. Et gjennomgående tema innen barneforskning har vært *barns «agency»*, forstått som individets handlingskraft og handlingsmuligheter, altså deres potensial til å handle

(James og Prout 1997). Vektlegging av barn som handlende subjekter har motivert mikrostudier av barns samhandling og metodiske grep, som inkluderer barns stemmer og deltakelse. For å forstå hvordan enslige mindreårige er handlende subjekter, og hva som er deres handlingsrom, vil vi for det første legge til grunn at alle personer inngår i relasjonelle forhold til andre, og at relasjonene innvirker på individets handlinger. Vi spør derfor om hvordan barnets forpliktende relasjoner innvirker på barnets handlingskapasitet. Videre vil vi undersøke hvordan mindreårige forstår sine handlingshorisonter. I dette ligger hvilke forventninger de selv og andre har til deres nåtid og framtid, og hva slags kunnskap som former forståelsen. Hva slags forståelse og kompetanse utvikles under forholdene de er i på reisen? Hva slags håp har de for framtiden, hva ser de på som mulige overlevelsestrategier, og hvem er viktige personer for å realisere dette?

På bakgrunn av situasjonsforståelser og relasjonelle forhold vil vi undersøke hvordan barn opptrer som selvstendige subjekter. Vi spør hva som kjennetegner deres kapasitet til å handle og dermed mulighet til å påvirke egen situasjon. Hva slags ressurser kan de aktivere? Selvoppfatningen formes både av egne aspirasjoner og av ressurser de anser de har for å muliggjøre dette. Hva slags fortellinger lager de om seg selv, og hva sier det om deres selvforståelse? Dette vil nødvendigvis være avhengig av alder, men hvordan alder får betydning, vil også være en del av undersøkelsen.

Tvetydighet i relasjoner

Barn er avhengig av relasjoner for beskyttelse og omsorg, men for migrantbarn vil omfang og kvalitet i relasjoner variere. Fattigdom, arbeidsløshet, væpnede konflikter og intern migrasjon kan ha ført til at barn tidlig har få og svake omsorgsrelasjoner; foreldre kan være døde eller ha overlatt barna til andre. En del barn tyr til gaten, for selv å overleve eller for å bidra til familiens inntekt. Eksisterende studier av mindreårige som utnyttes, peker mot vanskelige relasjonsdannelser og manglende tilknytninger (se f.eks. Boff 2013). Dette er f.eks. situasjonen for en del av de migrerte unge fra Nord-Afrika, Midt-Østen, fra byer og land i Europas randsone og dessuten for migrantfamilier som har kommet til Sør-Europa. Mange står dermed uten beskyttelse og omsorg, eller de har selv tatt ansvar for familien, for å sikre inntekt eller egen framtid (UNHCR 2010, Øien 2010, Development Research Center 2005). I forpliktelser om å kunne bidra til familien gjennom egen innsats ligger også meningen med å utholde uutholdelige forhold. Dokumentasjon om unge nordafrikanske

gutter viser at disse kan uttrykke sinne overfor foreldre som har sviktet, men at deres relasjon til foreldre og familien er grunnleggende for å forstå deres egenverd (Mai 2010, Mikkelsen og Wagner 2013). Relasjoner til familien er dermed ofte ambivalente, men vesentlige.

Barn vil dessuten kunne stå i ambivalente avhengighetsforhold til den eller de som utnytter dem. Dette er kjent fra ulike studier av utnytting gjennom arbeid og prostitusjon (Surtees et al. 2007), men når det er snakk om barn, kan ambivalensen bli ytterligere forsterket. Oppfatningen av relasjonen kan dermed være sammensatt. Mange blir på reisen avhengig av bekjente eller tilfeldige personer og deres nettverk for å få mat og tak over hodet, komme seg vekk eller for å reise videre, og dette fører dem ytterligere i kontakt med bakmenn og utnytting. De kan ha tillit til personene og godta forholdene, og oppfatter ikke forholdet som utnytting i utgangspunktet. Personer kan forandre oppførsel etter en tid, der de etter hvert eller brått endrer seg og tar kontroll over barna (se kapittel 3). Med utgangspunkt i en enkel nettverksanalyse vil vi undersøke hva data-materialet sier om barnas situasjon og relasjoner før de kom i kontakt med bakmenn, og avhengighetsforholdet til disse. Opplever de mindreårige sammensatte bindinger til utnytter, og hvordan kan vi forstå det? Hva forteller de om forhold som førte dem ut i kynisk utnyttende relasjoner med kontrollerende tvang og overgrep? Hva betyr det for kontrollen at de reiser til steder hvor de er uten kunnskap om hvor de er, og om hvordan samfunnet fungerer?

I forbindelse med myndighetenes ansvar for identifisering og oppfølging vil de relasjonserfaringene den enkelte har f.eks. med å utvikle mistro, tillit, unnvikelsesstrategier, tilpasse seg autoriteter, etc., være vesentlig for hvordan profesjoner kan arbeide med reintegrering og barnas selvforståelse. Når man skal forstå betingelsene for å bryte relasjoner og handle i nye sammenhenger, vil det være vesentlig å forstå hva slags følelser og relasjonsforståelser de bærer med seg fra tidligere erfaringer (se f.eks. Jackson 2002, Korsby 2008, Surtees et al. 2007).

3 Bitre erfaringer

Dette kapitlet vil diskutere erfaringer til en håndfull barn som har vært utsatt for utnyttning, og hva deres historier kan fortelle om hva som gjorde dem sårbare for utnyttning, hva som kjennetegnet deres relasjoner, og hva som var deres handlingsrom. Vi gjengir her historiene slik de er formidlet av barna og av personer som har fått fortalt deres versjoner. Vi har delt framstillingen i fire hovedkategorier, men med overlapp, kjennetegnet av hvordan de mindreårige har kommet inn i utnyttingsrelasjoner. De fire kategoriene er enslige mindreårige asylsøkere utnyttet på veien til og i Europa, jenter fra Afrika sør for Sahara utnyttet til prostitusjon, barn fra Øst- og Sentral-Europa utnyttet til vinningskriminalitet og tigging, og gutter fra Nord-Afrika og Midtøsten som har vært utnyttet til kriminalitet og som ikke ønsker å søke asyl.⁹ Hensikten er å få fram de unges levde liv, hva som var foranledningen for og forholdene som brakte dem inn i utnyttning, og deres sammensatte opplevelser av å være migranter med håp om en bedre framtid. Kapitlet bidrar også til å synliggjøre hvordan barna i de ulike kategoriene har ulike håp og forventninger, og også hva de ser som mulige utganger på utnyttning eller tvangssituasjonen de har vært i. Dette vil kunne bidra til et kunnskapsgrunnlag for myndighetenes oppfølging av og ansvar for reintegrering.

Utnyttet på veien til og i Europa

Den første kategorien omfatter enslige mindreårige asylsøkere og deres erfaringer med tvangsarbeid og prostitusjon på veien til og i Europa. Vi vil bruke to eksempler, begge gjelder unge gutter, for å synliggjøre overlappende nettverk mellom lokale kriminelle nettverk, smuglere og utnytttere.

Boris, en 13 år gammel gutt fra et land i Europas randsone, søker asyl i Norge.¹⁰ I egenerklæringen som er del av registreringen hos Politiets utlendingsenhet (PU), skriver han at hvis han blir sendt tilbake til hjemlandet,

⁹ Kategoriene bygger på tre de hovedkategoriene som er nevnt i *Ikke våre barn* (Tyldum et al. 2015).

¹⁰ Framstillingen bygger på gjennomgang av asylsøknad og den videre behandlingen av saken i UDI og UNE. Se også Stang og Lidén 2014.

vil faren sende ham tilbake til gaten for å selge sigarettpakker. «Og han gutten som sendte meg til Italia, vil drepe meg.» Han oppgir også at faren har mishandlet ham over lang tid, er alkoholiker og tar alle pengene han tjener, og bruker på alkohol. Videre skriver han at han har kommet til Norge for å kunne få utdanning. Faren ga ham ikke lov til å gå på skolen, selv om det er skoleplikt i hjemlandet.

I asylintervjuet forteller han at han ble oppsøkt av en ung mann da han sto på torget i hjembyen og solgte sigaretter. Han sa at han skulle sende ham til et land der han fikk gå på skolen og få det bedre. Gutten forteller at han antakelig ble dopet ned av sovemedisiner i colaen han fikk i bilen på vei ut av landet. Han ble kjørt til Italia, der han måtte tigge på gaten for å tjene penger for smugleren. Der traff han en mann som fraktet ham til Norge. Han forteller også at familien er innblandet i blodfeider med andre familier i hjembyen. Han er redd mafiaen i hjemlandet og vil først ikke ha tolk under intervjuet med UDI. UDI får guttens familieforhold verifisert via ambassaden og konkluderer i sitt avslag med at gutten sammen med moren og søsknene hjemme kan søke beskyttelse hos myndighetene i hjemlandet.

Gjennom samtaler med fagpersonalet som er knyttet til omsorgssenteret og barnevernsinstitusjonene han plasseres i, i tillegg til med annet helsepersonell, advokat og verger, kommer det etter hvert fram flere detaljer om hva gutten har opplevd før og etter bortføringen fra hjembyen. I brevene som vedlegges saken hans, kommer det bitvis fram flere traumatiske opplevelser han har hatt etter at han ble bortført i nærheten av hjemmet. Han forteller om at han ble holdt fanget sammen med en annen gutt og tvunget til å tigge. Det kommer også fram i fortellingen at han har vært fraktet til flere byer, og at de først var i Hellas før de kom til Italia. Han opplevde vold fra mennene han tigget for, og beskriver piskan som ble brukt. De ble truet med at de ville bli skutt om de snakket med noen. Han har arr på kinnene etter en episode der han trues med kniv. Guttene ble kommandert til å utøve vold på hverandre, og han forteller også om en episode en natt der han ble tvunget til å avrette en mann som mennene brakte inn i huset bakbundet og med bind for øynene. Hendelsen ble avbildet, og han har vært svært redd for at mennene skulle bruke dette for å presse ham. BUP skriver i sin rapport når saken senere behandles i UNE, at de mener han må få hjelp til å bearbeide traumer, og at han bærer på stor skyldfølelse og skam.

Basir, en 16 år gammel gutt fra et land i Asia, søker asyl i Norge.¹¹ Gutten har vært foreldreløs i flere år og har blitt tatt hånd om av slektninger av familien og senere av naboer. Han forteller at han utførte husarbeid hos omsorgspersonene og ikke fikk mulighet til å gå på skole. Vold og trusler var en del av hverdagen, og han bestemte seg etter hvert for å reise ut av hjemlandet.

Når han registrerer seg hos PU, og i ankomstsamtalen hos UDI, beskriver han en lang reiserute som strekker seg over flere år. Han forteller at målet var Europa, uten noen konkret idé om hvilket land.

Han har utført svart arbeid i flere land for å finansiere reisen. Han beskriver flere smuglere som hjelper ham både med å skaffe falske papirer og til transportering over landegrensene. De har også skaffet ham arbeid; han forteller at han har arbeidet med gatesalg av diverse produkter (lightere, lommelykter, vesker), jobbet som skopusser, bygningsarbeider og i en restaurant. Pengene han tjente, brukte han til å betale en ny smugler for neste del av reisen.

I Tyrkia jobber han i en pizzarestaurant. I begynnelsen fikk han litt betalt, men etter hvert ville ikke arbeidsgiveren betale ham lenger. Smugleren og restauranteieren sa at fordi han hadde vært der så lenge, hadde gjelden hans økt. De sier at han skylder 4000 euro til sammen for mat, klær og reise. Han bestemmer seg derfor for å rømme og reiser til Hellas. Etter få dager der får han vite av andre flyktninger han påtreffer i en park, at noen har lett etter ham. De viser fram et bilde av ham og spør om noen har sett ham. Gutten føler seg utrygg og reiser raskt videre til Tyskland. I Tyskland får han tilbud om å selge narkotika og lever en kort stund av dette, men han ønsker ikke å være en del av rusmiljøet og sier fra om at han ikke vil selge slike stoffer. Han blir da utsatt for grov vold og trusler fra miljøet, men klarer til slutt å komme seg unna.

På reisen har han bodd sammen med andre ungdommer og migranter både ute i parker, på asylmottak og i leiligheter som arbeidsgiverne har skaffet ham i flere europeiske land. Underveis på reisen har han også blitt tilbudt å sove hos menn han har møtt i moskeer, kafeer og ute. Mennene har krevd sex som betaling for mat og en seng å sove i.

I Norge blir gutten plassert på mottak for mindreårige. Han uttrykker engstelse over å bo på mottaket, hvor han kjenner seg utrygg. Han viser

11 Denne casen baserer seg på intervju med den mindreårige og med hans representant, samt på gjennomgang av asylsøknad og svaret på denne.

de ansatte arr han har på kroppen, som vitner om volden han har blitt utsatt for. Gutten er engstelig for at han skal bli oppsøkt av smuglerne som mener han skylder dem penger fra oppholdene i Tyrkia og Tyskland. Under en tur til Oslo sentrum får han igjen beskjed fra andre asylsøkere om at noen har spurt etter ham og sagt at han har en stor gjeld å nedbetale.

Etter denne hendelsen sender både asylmottaket og verge bekymringsmelding til UDI og barnevernet uten at disse foretar seg noe straks. Like etter får han resultatet av alderstesten, der han blir vurdert til å være over 18 år. Han flyttes til et voksenmottak. Barnevernet vurderer å se på saken, men sier at de ikke kan gjøre noe konkret, når de blir informert om resultatet av alderstesten. Gutten ønsker å politianmelde smuglerne, og oppsøker politiet på egen hånd. Av politiet får han beskjed om at norsk politi ikke etterforsker kriminalitet som har foregått i utlandet.

Oppsummerer vi erfaringene til Boris og Basir, finner vi mange likhetstrekk:

Livssituasjonen

Livssituasjonen før oppbrudd er preget av at de er uten nære og beskyttende relasjoner og tidlig har måttet ta ansvar for seg selv. Faren til Boris er kontrollerende; han bestemmer tidlig at Boris skal slutte skolen og begynne å arbeide med å selge sigaretter på gaten. Faren er voldelig mot både Boris, moren hans og søsknene hans. Moren er ikke i en posisjon der hun kan bedre forholdene hjemme. Familien er i konflikt med andre familier.

Også Basir har erfart brist i omsorg: Foreldrene er døde, og han lever hos familie/nabo, der han blir utnyttet. Han har også måttet slutte på skolen. Familien hans har, som mange andre fra konfliktfulle områder, blitt berørt av voldelige konflikter og blitt oppløst.

Oppbrudd

For begge er den vanskelige situasjonen hjemme avgjørende for at de drar. For Basir modnes bestemmelsen, og han reiser når han endelig får en sjanse. For Boris er det en spontan handling når situasjonen byr seg. Boris blir observert av bakmenn som ser en mulighet i å bringe ham til et annet europeisk land. Denne typen virksomhet er velkjent i disse landene (Mai 2010, UNICEF and Save the Children 2014, UNICEF 2015).

Relasjoner

Boris kommer umiddelbart inn i en situasjon der han er under andres kontroll og blir utnyttet gjennom arbeid og kriminalitet. Han blir overvåket

og utsettes for vold om han ikke innfrir. For Basir er smuglerne døråpnere, men avhengigheten til dem fører også til at han godtar arbeidsvilkårene han ikke har kontroll over. Selv om han overvåkes, opplever han ikke direkte tvang. Først etter en tid blir han låst fast i en situasjon som han ikke kommer ut av. Basir opplever at smuglerne er del av sammensatte nettverk der personer har ulike oppgaver og ansvar. De opererer på tvers av landegrenser. Dette er også noe Boris erfarer: Noen frakter personer, mens andre utnytter, overvåker og kontrollerer. Begge erfarer at de har blitt del av en større gruppe unge som utnyttes, og begge opplever også at de tvinges til ulike typer handlinger, som å bli seksuelt utnyttet så vel som selv å utsette andre for vold.

Utrygghet

Boris oppfattes som redd og engstelig mens han bor på omsorgssenteret og senere i en barnevernsinstitusjon mens asylsøknaden, klage og omgjøringsanmodninger behandles av utlendingsmyndighetene. Omsorgssenteret beskriver i sin rapport:

«Han ønsker ikke tolk og tør ikke ta kontakt med familien sin. Han sier at det er mafiaen som har kidnappet ham. Hvis han ringer/skriver til familien sin, er han redd for at mafiaen kan oppspore at han er i Norge. Vi opplever at [gutten] er redd for å bli tilbakeført til (hjemlandet). Han føler seg forfulgt av disse mennene. Han sier selv at han er redd for å bli drept eller at han igjen blir bortført og tvunget på nytt.»

I sin rapport beskriver barnevernsinstitusjonen guttens psykiske problemer i etterkant av handlinger han måtte utføre under tvang:

«Gutten oppleves som sosial og hyggelig, men fortsatt noe utrygg og på vakt. (...) Han sier selv at han tenker mye på hendelser fra før han kom til Norge. Dette forstyrrer ham og gjør at han innimellom har vært sint og frustrert. Gutten har selv fortalt at mye av det som påvirker temperamentet hans, og grunnen til at han blir aggressiv, er at han hver dag tenker på drapet han ble tvunget til å utføre (...). Han blir usikker dersom noen ringer ham med et telefonnummer han ikke kjenner. Ved en anledning for en tid tilbake hadde noen ringt ham med skjult nummer, da ødela han sim-kortet sitt i redsel for hvem det kunne være.

Han er fortsatt redd for personer som kommer fra (hjemlandet), og tør blant annet ikke å ha tolk (...). Gutten har god fysisk helse (...). Den

psykiske helsen er derimot ikke så bra. Hendelser fra før han kom til Norge, innhenter ham stadig, og han sier selv at enkelte opplevelser tenker han på hver dag. Han blir sliten og får ikke sove, og har vanskelig for å konsentrere seg. (...) Det vurderes at gutten er en traumatisert gutt, som vil være i behov av å ha trygge og forutsigbare voksne til å støtte seg på også framover.»

Også Basir uttrykker redsel, angst og uro for sin egen sikkerhet. Han forteller om flere mulige personer som han er redd for plutselig skal spore ham opp i Norge eller i andre land. Han har gått inn og ut av en rekke utnyttelsespregede relasjoner gjennom flere år på reisen rundt i Europa. To ganger har han opplevd å bli forsøkt oppsporet. Også på gaten i Norge.

Troverdighet

Boris forteller i asylintervjuet at han ble tvunget til tigging, ble slått hvis han ikke kom hjem med penger, og straffet med å ikke få mat, men han gir ikke nærmere opplysninger som kan indikere menneskehandel, overgrep og tortur. Når UDI undersøker familiesituasjonen gjennom ambassaden, sår opplysningene de får, tvil om guttens troverdighet. Gutten får avslag på søknad om asyl. Heller ikke UNE legger til grunn de nye opplysningene som kommer fram i omgjøringsbegjæringene. Når han etter fjerde omgjøringsbegjæring gis adgang til å møte opp personlig og nemnda får høre hans egen framstilling opp mot de dokumentasjonene som nå ligger ved i saken hans, blir han innvilget asyl etter anførsel om menneskehandel.

«Nemnda har kommet til at han har sannsynliggjort sin asylforklaring. Klageren har i nemndsmøtet generelt gitt en detaljert og troverdig forklaring om sin bakgrunn, slektsforhold og oppvekst. Forklaringen i nemndsmøtet er i all hovedsak i samsvar med det han har forklart i politiavhøret (...). Han har imidlertid gitt en mye mer detaljert forklaring om reisen fra Italia til Norge og oppholdet i Norge før han søkte asyl (...). Klagerens historie fremstår som menneskehandel, og er i samsvar med informasjon fra Landinfo om hvordan menneskehandel av (land) barn i Europa foregår.»

Boris forteller både i ankomstsamtalen og i asylintervjuet om hendelsene om utnytting, men dette blir ikke vurdert som en del av hans asylgrunnlag. UDI gir ham beskjed om at han må snakke med politiet hvis han ikke føler seg trygg i Norge, og han får telefonnummer til ulike hjelpetiltak.

Asylsøknaden hans avslås, da det ikke anses at han har grunn til å frykte forfølgelse. UDI anser heller ikke guttens helsetilstand eller sårbarhet som anførsler som kan føre fram til opphold på humanitært grunnlag.

Alder vesentlig

For Basir blir aldersvurderingen helt avgjørende for den videre livssituasjonen hans. Alderen på 18 år blir stående til tross for klager og uttalelser fra advokat, verge og ansatte både på mottaket for mindreårige og på voksenmottaket (se mer om aldersvurdering i Tyldum et al. 2015).

Plikt til å etterforske

Eksemplet viser at UDI og politiet ikke ser det som hensiktsmessig å identifisere gutten som et mulig offer for menneskehandel. En forklaring kan være at fordi utnyttelsen har foregått utenfor Norge, er det vanskelig å bevise hva han har vært utsatt for. Terskelen for å få til en etterforskning i saken er høy, og det er vanskelig å skaffe bevis som kan føre til en dom i saken og styrke hans troverdighet som offer.

Tillit til myndigheter i Norge?

For Basir fører opplevelsen av ikke å bli trodd verken på hva han har vært utsatt for, og eller på hvor gammel han er, til psykiske problemer. Hans negative erfaringer med både politiet, oppfølging av mottak, barnevern og UDI gjør at hans tillit til myndigheter og rettssystemet svekkes. Han opplever at han står alene om en svært usikker framtid.

Boris opplever støtte fra ansatte ved helsetjenesten, omsorgssenter, barnevernet og advokat. Han politianmelder saken, og gjennomgår et politiavhør, men saken henlegges. Forståelsen han møter hos utlendingsmyndighetene, der det tar flere år før han blir trodd, innebærer at formative år preges av utrygghet, frustrasjon og usikkerhet om hva som kan skje om han returneres og på nytt kan bli utsatt for vold og represalier.

Rekruttering gjennom internasjonale nettverk

I det følgende skal vi på grunnlag av to caser – historiene om Lucy og Zana – belyse hvordan internasjonale nettverk av bakmenn og utnyttede rekrutterer unge jenter for prostitusjon og seksuell utnyttelse i Europa.¹² Disse nettverkene består av mange ledd med forgreininger til Norge. Felles for casene er at jentene blir kjent med en type nettverk som bevisst

¹² Se også case 1 beskrevet i rapporten *Ikke våre barn* (Tyldum et al. 2015: 65).

rekrutterer barn. Eventuelle bakmenn kommer i kontakt med jentene mens de fortsatt er i sine hjemland, og tilbyr dem «hjelp» av ulik art. Barna kommer på denne måten inn i et nettverk som synes å være organisert via ulike personer som bistår dem i hjemlandet, underveis på reisen og etter ankomst til Norge eller andre europeiske land. Jentene knyttes i løpet av tidsperioden til en eller flere utnytttere/bakmenn i Norge som gradvis begynner å kontrollere dem. Situasjonen i Norge blir stadig vanskeligere og eller umulig å komme seg ut av. Casene avdekker også at jentene har vært i en vanskelig situasjon eller utsatt for skadelige episoder i sine hjemland, noe som har gjort dem ekstra sårbare for senere utnyttning. Eventuell mishandling i hjemlandet kan også ha gjort jentene mer motivert for å reise eller rømme. På denne måten er de åpne for å inngå relasjoner som kan hjelpe dem «vekk». Barna kan være mer eller mindre motivert for å reise. Jobbmuligheter eller drømmer om å skaffe seg utdanning påvirker også deres motivasjon for å reise. Barn som allerede har vært utsatt for overgrep, blir dermed lette å utnytte senere.

Zana er 16 år gammel når hun ankommer til Norge. Hun kommer fra et krigsherjet land i Afrika og mistet begge foreldrene før hun fylte fem år. Hun vokste opp hos en «tante» som tok seg av henne. Zana gikk noen få år på barneskole og jobbet ellers for tanten med å forsørge dem begge.

Da hun er omtrent 13 år, blir hun utsatt for voldtekt av en mann som kjente tanten hennes. Hun blir etter hvert presset til å prostituere seg for å bidra til å betale husleie og mat. Situasjonen i hjemlandet er vanskelig, og relasjonen til tanten beskrives som ambivalent. På den ene siden oppfattes hun som en kjærlig omsorgsperson. På den andre siden uttrykker tanten tydelig at jenta gjør livet vanskelig for henne.

Jenta introduseres for noen venner av tanten, en kvinne og en mann, i en episode som beskrives som tilfeldig. Disse personene forteller at de kan hjelpe henne med å få et bedre liv i Europa. De tilbyr å skaffe henne en jobb i Norge, samt å organisere reisen. Kort tid etter det første møtet reiser de. Kvinnen reiser sammen med henne til Norge med fly. Kvinnen skaffer alle nødvendige reisedokumenter og pass. Jenta blir fortalt at hun skal fortelle at hun er kvinnens datter, hvis de får spørsmål underveis. Avgjørelsen om å reise beskrives som en press-situasjon, samtidig som nysgjerrighet og ønske om å få en bedre livssituasjon fører til at valget ikke føles vanskelig å ta. Kvinnen beskrives som en snill dame som sier mye positivt til jenta. Kvinnen forteller at hun selv har vært foreldreløs og hatt det vanskelig tidligere i livet, og skaper på den måten et tillitsforhold og en optimisme for reisen og framtiden.

Den andre jenta, Lucy, oppgir også at hun er 16 år, når hun kommer i kontakt med norsk politi. I avhørene forteller hun at hun ble rekruttert av kjærestens kusine. Også Lucy hadde blitt forestilt innbringende arbeid i Europa, og hun ble satt i kontakt med en kvinne som hjalp henne med dokumenter og billetter. Hun kom først til et land i Sør-Europa. Hun ble fraktet til en leilighet og tatt imot av en «madam» og fikk beskjed om at hun måtte tjene inn det hun skylte for reisen. Etter en tid ble Lucy transportert til Norge og gitt en leilighet. Hun har delt sitt utbytte med bakmenn i Norge som har forgreininger tilbake til hennes hjemland. Hun opplyser at hun skylder bakmennene over 6000 euro, og at hun ved en juju-seremoni har sverget på at pengene skal betales tilbake for å unngå fysiske og psykiske plager.¹³ Hun forteller også om drapstrusler mot familien i hjemlandet. Jenta erkjenner at hun har prostituert seg i Norge, og beskriver rollene til flere personer, deriblant en «madam» og flere andre jenter.¹⁴ Det blir senere gjort beslag av telefonen hennes som bekrefter at hun har vært i Norge i flere måneder.

Sårbare for utnyttning

Felles for Zana og Lucy er at de beskriver en oppvekst uten foreldre eller nære omsorgspersoner fra tidlig alder. Jentene har hatt personer som har tatt seg av dem, men også forventet tjenester fra dem, noe som har ført til at jentene har blitt vant til å ta ansvar for sin egen livssituasjon. Jentene har ulik bakgrunn og ulikt antall år på skole. Lucy forteller at hun gikk på skolen i hjemlandet i fem–seks år og lærte engelsk der. Fra tidlig alder har hun drømt om å ta videre utdanning, men er klar over at dette koster penger. Hun jobbet derfor ved siden av skolen, i tillegg til at hun har et par års erfaring med en yrkesopplæring i hjemlandet.

Zana forteller i intervjuet med oss om vanskelige forhold da hun vokste opp. Hun har ikke hatt kontakt med andre slektninger under oppveksten og har ingen kjennskap til hvorfor de eventuelt har brutt relasjonen. Zana var vant til å jobbe og betale mat og husleie til tanten fra veldig tidlig alder, og dette former hennes syn på ansvar for eget liv. Å jobbe er en

¹³ Menneskehandlerne bruker såkalte juju-ritualer for at kvinnene skal føle seg bundet av de tradisjonelle kontraktene som tegnes før kvinnene forlater landet. Juju er en vanlig betegnelse i Nigeria på alt som er knyttet til tradisjonell før-kristen og før-islamisk religion, til magi og til det okkulte. I hvilken grad juju praktiseres, eller brukes mer som et argument i møte med myndigheter i Europa, er noe uklart. Man antar at det i dag finnes ulik utbredelse og praksis (Landinfo 2009).

¹⁴ Ifølge Nigerias *National Agency for Prohibition of Traffic in Persons and Other related Matters* befinner de som organiserer virksomheten seg, i ulike europeiske land og inngår kontrakter med personer som rekrutterer eller følger kvinnene fra Nigeria til bestemmelsesstedet. Madammene er dermed svært sjelden selv med på hele eller deler av reisen (Landinfo 2009).

naturlig del av hennes hverdag. Det er også en strategi for å betale for framtidig utdanning. Som hun selv uttrykker det:

«Hvis du er 10 år, så er du voksen, en voksen jente, kan du si. (...) Det var vanlig at alle jobbet, og hva skal ellers barn gjøre? Leke? Ja, det må barn gjøre, men de kan ikke gjøre det hele tiden. Vi bodde i et område hvor det bare var fattige mennesker som var, så alle måtte ut og jobbe før skolen. Hva skulle de ellers gjøre?»

Vestlige normative forståelser av «hjem» som innebærer trygghet, varme, tilhørighet og sikkerhet, passer ikke nødvendigvis for erfaringene jentene har. Tap av foreldre eller andre omsorgspersoner bidrar også til en følelse om at de er alene i verden:

«For jeg er uten foreldre og tenkte at det alltid må være sånn, hele tiden, hele livet. Jeg trodde på det. Uten foreldre for meg, så var denne tiden uten liv. For det var de som skulle være der og sørge for meg, og passe på meg, og gi meg det jeg trenger som et barn, men så var de ikke der.»

Å vokse opp som foreldreløs i et krigsherjet land påvirker Zanas sårbarhet og hvordan hun opplever sitt eget handlingsrom. Hun beskriver at hun fra tidlig av var et barn som hadde fått innprentet at hun var «bad luck»:

«Det ringer som en klokke hele tiden at jeg er bad luck, du er krigsbarn, det fortalte tanten min til meg da jeg var født, så jeg visste det hele tiden.»

Barn som har vokst opp i land med krigserfaringer hvor menneskerettighetsbrudd er dagligdagse, og de har opplevd eller vært vitne til vold fra tidlig alder, kan ha begynt å akseptere dette som en normal del av livet. De forventer og aksepterer utnyttelse og overgrep som en del av hverdagen. Dette kan også forhindre dem fra å identifisere seg selv som ofre på et senere tidspunkt. Flere av jentene kommer fra land hvor barn tidlig forventes å bidra til husholdet gjennom å arbeide, og at dette er nødvendig for å overleve. Jentene forstår dermed utnyttelsen i lys av hva som er akseptabel behandling av barn i hjemlandet. Forståelsen av hva det innebærer å være barn, må derfor sees i lys av situasjonen og normene på barnas hjemsted. Hva som er utnyttelse, og hva som defineres som akseptabel behandling av unge mennesker, varierer i stor grad (Pearce et al. 2013).

Ambivalente relasjoner

Jentenes beskrivelser bekrefter hvordan barnas relasjoner til de voksne utnyttene kan være preget av ambivalente følelser. Voksenpersonene kan framstille seg som nære, tilby hjelp og lokke med lysere framtidsutsikter. Etter hvert introduserer de jentene for flere i nettverket, slik at det framstår som usikkert for barna hvor tilfeldig eller planlagt møtene og hendelsesforløpet er. Utnytterne vet å bygge opp tillit til barna og skaper motiverende utsikter for fremtiden i tillegg til at de bistår med økonomiske midler, husrom og klær, og senere med finansiering av reise og id-dokumenter.

I intervjuet med Zana beskriver hun relasjonen til tanten og til en kvinne som introduserer henne for ideen om en jobb og framtid i Norge, som todelte: Tantene har gitt henne omsorg fra tidlig alder, og hun uttrykker stor takknemlighet for det. Samtidig har tantene gitt henne dårlig selvfølelse:

«Hun sa mange stygge ord til meg. Hvorfor døde du ikke sammen med foreldrene dine? Hvorfor gjør du livet vanskelig for meg? Men jeg skjønnte jo at det var vanskelig for henne òg, å ta vare på et barn som ikke var hennes. Det skjønnte jeg.»

Den første gangen hun ble voldtatt, av en som hennes tante kjente, ble det politianmeldt uten at det førte til noe. Hun har derfor opplevd overgrep og manglende tillit til voksne, noe som påvirker hennes ønske om å komme seg «bort». Svik og manglende tillit gjør henne sårbar når hun senere blir introdusert for «utnyttene», som i første omgang framstår som «hjelpere».

Hennes ambivalente forhold til tantene påvirker også hvordan hun aksepterer relasjonen til utnyttene. Hun er vant til at voksne og omsorgspersoner sier ting som gir henne lav selvfølelse den ene dagen, mens de andre ganger framstår varme med hennes beste og hennes framtid i tankene. Utnytterne spiller også på hennes eget ønske om en framtid med mulighet for arbeid og utdanning. Hun opplever samtidig at under oppmuntringen til å reise lå det også press:

«De sa du må. Først så møtte jeg henne og en annen mann, og da sa de at du må, du skal reise med oss. Så jeg ble litt sånn ... det var litt press. Til slutt så tenkte jeg at ja, jeg kan bare dra.»

Hun beskriver kvinnen som hun reiser med til Norge, som en kvinne som var både snill og slem:

«Hun var snill og snakket veldig pent, og fortalte meg at hun vet hvordan det er, og at hun òg har hatt det vanskelig. Og hun sa at hun også hadde vært alene og uten foreldre, så hun prøvde å forstå meg, og si ting som gjorde at hun fikk meg til å stole på seg ... Hun sa at du er veldig pen, det kommer til å gå bra.»

Også i ettertid kan jentene uttrykke takknemlighet til dem som har hjulpet dem på reisen. De fikk hjelp til å komme seg bort, tross utnyttingen som har funnet sted. En annen verge forteller f.eks. om en ung jente på 15 år som hadde reist sammen med en smugler hele veien fra hjemlandet og til Norge. Da hun kom til Norge, var hun gravid og betrodde seg til vergen om at smugleren som hadde hjulpet henne med reisen, også hadde krevd noe tilbake. Utnyttelsen hadde funnet sted som en del av tilbakebetaling til smugleren. Vergen forteller:

«Smugleren hadde holdt henne som hushjelp og som madrass og gud vet hva, hun hadde laget mat for han og gjort alt mulig sånt noe. Og hun ville jo absolutt ikke noe av dette her, hun var jo bare et lite barn. Men hva kan man gjøre når man er så sårbar?»

Ansvarlige for eget liv

I intervjuene med Zana formidler hun en egen drivkraft, et ønske om å reise til Europa, få seg en jobb der og drømmen om en annen hverdag og framtid. Kunnskapen hennes om Europa er begrenset til informasjon hun har tilegnet seg gjennom å se på TV. Livet ser lett ut, folk er rike, har pene klær, alt virker perfekt. Men det virker urealistisk å drømme om en framtid i Europa, inntil hun blir introdusert for voksenpersoner som framstiller det som innenfor rekkevidde.

Til tross for at jentene er utsatte som følge av dårlige omsorgsrelasjoner, framstår de som handlingskraftige når de forteller om sine mål i livet. De oppfatter at bakmennene kan hjelpe dem bort fra hjemstedet og med å realisere deres egne mål, mål som har vært en viktig del av barnas planer og drømmer om framtiden siden de var veldig unge. Selvpåfatningene deres bærer i stor grad preg av at de er handlekraftige jenter som har måttet bli ansvarlige for eget hverdagsliv i svært ung alder. Dette påvirker også hvordan de utvikler ulike overlevelsesstrategier som de tar med seg videre i livet.

Lucy kan ha blitt forledet av en «kjæreste» som ledet henne inn i seksuell utnyttelse og prostitusjonsnettverk. Selv om Lucy oppfattet det som et visst press om å reise ut av landet, var det også noe hun selv bestemte seg for. Kontakten med bakmenn gikk gjennom personer som hun hadde tillit til. Kjærestens slektning introduserte henne for ideen om å reise for å jobbe, uten at hun hadde kunnskap om hva dette arbeidet ville innebære. Hvis hun reiste, ble hun fortalt, ville dette gjøre livet lettere for dem hjemme. Dette påvirket hvordan hun forsto sitt eget ansvar, og også hvordan hun kom inn i utnytterforholdet.

Hvordan jentene forstår sitt eget handlingsrom og sine mål, påvirker dermed relasjonen til utnytterne. På den ene siden utsetter de seg for risiko, men på den andre siden føler de at de har kontroll over livene sine. De tar aktive steg for å komme seg ut av en vanskelig situasjon i hjemlandet. Jentene tar imot det de anser som et akseptabelt jobbtilbud, og oppdager først senere at vilkårene har endret seg. Opplevelsen av press internaliseres til en følelse av at de har tatt aktive valg, selv om de kommer opp i situasjoner der de er under tvang. Dette fører dem inn i situasjonene de vanskelig kommer ut av, enten på grunn av trusler mot dem selv eller mot personer de er knyttet til i hjemlandet. Uten kjennskap til språk eller nettverk i Norge ser de ingen annen måte å livnære seg på her. Deres egen deltakelse kan føre til at de klandrer seg selv for det som har skjedd, og for situasjonen de har kommet inn i. I tillegg kan det forhindre at jentene søker og tar imot hjelp eller selv bidrar til å avdekke utnyttingen.

Selvstendigheten og framtidsdrømmene er noe som lokker jentene inn i relasjonen til bakmennene. Håpet om fremtiden, og muligheter for å forsørge seg selv og ta ansvar, er noe de kan oppnå ved hjelp av utnytterne. Jentenes handlekraft er også noe som kan hjelpe dem til å komme seg ut av situasjonen de har havnet i, i Norge.

Utvikle ny tillit

Beskrivelsen av den todelte relasjonen til utnytterne ser ut til også å påvirke hvordan jentene senere forholder seg til ansatte som de møter i hjelpeapparatet. De har tidligere stolt på og vist tillit til voksne som viste seg å være utnyttede, men samtidig har de turt å gå inn i nye relasjoner og våge å håpe at livet kan bli bedre. Det er muligens denne erfaringen som fører til at de på nytt tør å ta valget om å stole på nye voksne til tross for at det er en vanskelig og tidkrevende prosess.

Zana beskriver selv hvordan forholdet til representanten, de ansatte på det første mottaket, advokaten og ansatte på barnevernsinstitusjonene har vært avgjørende for at hun senere valgte å fortelle flere detaljer av sin historie. Under det første politiavhøret låste situasjonen seg, og hun klarte ikke å fortelle om det hun hadde opplevd. Representanten og advokaten klarte imidlertid å få til flere uformelle samtaler med en politibetjent, slik at hun fikk tillit til at de ønsket å hjelpe henne. De uformelle samtaler med politiet førte også til at hun etter hvert forsto at hun kunne få hjelp og en framtid i Norge hvis hun fortalte flere detaljer. De ansatte på barnevernsinstitusjonene er personer jenta trekker fram som positive for hennes utvikling og hennes etter hvert mer aktive deltakelse i den videre saksgangen. Samtidig beskriver vergen oppholdet på den tilpassede institusjonen for mindreårige ofre for menneskehandel¹⁵ som vanskelig og utfordrende, spesielt fordi det lenge var uavklart i hvor lang tid hun kunne oppholde seg der:

«Det meste foregikk jo over hennes hode. Og hun måtte hele tiden forholde seg til bare to uker av gangen, så det synes hun var helt grusomt. Om og om igjen måtte hun stille de samme spørsmålene: Hva skjer nå? Skal jeg flytte ut? Blir jeg sendt tilbake nå? Hva skjer? Skal jeg være her litt til eller ikke?»

Vergen forteller videre at hun mener at jenta har vært utsatt for unødvendig mange flyttinger, først mellom ulike mottak, deretter på barnevernsinstitusjonen for menneskehandel og så til andre barnevernsinstitusjoner, før hun kom inn i en bosettingsprosess og også da måtte flytte mellom ulike kommuner. Dette gjorde det unødvendig vanskelig å opprettholde jentas tillit og relasjon til stadig nye voksne som hun måtte åpne seg opp for, før hun deretter måtte bryte relasjonen.

Også andre eksempler viser at enkeltpersoner som representanter/ verger, advokater, ansatte hos barnevernet, på asylmottak og i politi har vært avgjørende når det gjelder å bygge opp jentenes tillit til at de etter hvert har fortalt detaljer om sine historier og dermed har havnet i ulike hjelpetiltak. Selv om hjelpetiltakene til dels erfarer som vanskelige for barna, fører de på lang sikt til at barna føler seg trygge og etter hvert forbedrer situasjonen sin, samt gir barna håp om at en annen framtid er mulig. Omsorgen for og oppfølgingen av jentene i disse to casene illustrerer at det fungerer godt når barna først ønsker og åpner opp for nye relasjoner.

15 Plassering etter barnevernloven § 4-29.

Viktige støttespillere

Det ble tidlig i asylprosedyren avklart at saken til Zana skulle behandles som en sak om menneskehandel. Representant¹⁶ og advokat hadde utstrakt kontakt med alle instanser i saken og sørget for informasjonsflyt. Zana ble informert om at ansatte fra mottak, barnevernsinstitusjoner, politi og UDI utvekslet informasjon i saken.

Casene og intervjuer med representanter, verger, ansatte på asylmottakene og barnevernet viser at det er stor variasjon i hvor mye både vergene og advokatene involveres i sakene, og hvor viktige de er for sakens videre forløp. Det er også stor variasjon i kunnskapen om ulike utnyttingsformer, samt hva som skiller menneskehandel og menneskesmugling fra hverandre. Dette påvirker hvor akutt de involverte partene opplever de unges situasjon, og hva de eventuelt foretar seg. I noen saker er representanten/vergen perifer, mens i andre saker har vedkommende en avgjørende betydning.

Når familie bifaller utnytting

Hva når familie og nære relasjoner er de som rekrutterer, bifaller eller selv er del av utnytternettverket? Vi vil i denne delen se nærmere på noen eksempler på, og særlig diskutere, hva dette betyr for definisjonen av menneskehandel, for identifisering av menneskehandel og for oppfølging og reintegrering av de som har vært utnyttet.

Unge rekruttert til vinningskriminalitet

Det første eksemplet gjelder fire ungdommer fra Litauen som ble satt til å utrette vinningskriminalitet i Norge.¹⁷ To menn i 20–30-årene som tidligere hadde hatt korte arbeidsopphold i Norge, rekrutterte personer, de fleste over 18 år, fra hjemdistriktet sitt, til å utføre butikkyverier i Norge. Fire var mindreårige, fra 15 til 17 år. De mindreårige var klar over at de skulle til Norge for å stjele, og var med frivillig. De oppholdt seg gjerne i Norge i bare noen uker av gangen.

Disse ble, sammen med de andre som var blitt rekruttert, oppdaget og arrestert i flere omganger, og de to bakmennene ble anklaget for menneskehandel. I rettslig forstand var det bare de mindreårige som hadde vært utsatt for menneskehandel, ettersom straffeloven ikke stiller krav til tvang når det gjelder mindreårige. Retten vurderte det som skjerpene at tyveriene hadde et organisert preg.

¹⁶ Representanten ble senere oppnevnt som verge da jenta fikk innvilget søknaden om opphold i Norge.

¹⁷ Se LG-2011-183102.

Viktige premisser for å identifisere hendelsene som menneskehandel var at bakmennene betalte for fergebillett, transport og overnatting (hovedsakelig i bilene). Tyvene var henvist til å stjele sin egen mat. Utstyrt med foliepolstrede vesker ble de kjørt til butikker og fortalt hva de skulle stjele. Tyvene ble utstyrt med mobiltelefoner og ble overvåket av bakmennene. De stjal kostbare og lett omsettelige varer som kosmetikk, klær og elektronikk. Tyvegodsset ble levert direkte til bakmenn. De var uten penger til mat eller returbillett, uten et sted å bo og uten norskkunnskaper, og de hadde ikke kunnskap om det norske hjelpeapparatet. De fikk trusler om at de måtte ordne hjemreise selv dersom de ikke adlød.

I rettssaken ble det lagt vekt på deres unge alder, at de i utgangspunktet befant seg i en vanskelig sosial situasjon i Litauen, og at deres sosiale situasjon var sentral for deres aksept av tilbud om å bli med til Norge for å stjele. Det er familierelasjoner mellom de tiltalte og barna, og det ble også klart at foreldrene og storfamilien hadde støttet og organisert reisen til Norge, og at det var de som var mottakere av pengene.

De mindreårige kom alle fra hjem preget av dysfunksjonelle familier, arbeidsløshet og fattigdom. De var uten skolegang og arbeid, og muligheten for lettjente penger var fristende. Barnevernet i Norge vurderte at det ut fra jentenes forhold hjemme ikke var tilrådelig å returnere to av dem, og disse ble reintegrert i Norge.

At bakmennene kom fra samme sosiale miljø som de mindreårige og hadde brukt felles nettverk for å rekruttere medhjelperne sine, gjorde retur utfordrende, ifølge litauisk barnevern. Det at de mindreårige forklarte seg til politiet, og senere bidro i rettssaken, fikk negative konsekvenser for dem i form av trusler om og frykt for represalier mot dem selv og deres familier.

Ungdommene kom fra et av de fattigste stedene i Litauen, der det er stor arbeidsløshet. De ble returnert med en relativt stor erstatning fra den norske rettssaken målt i litauisk målestokk; den tilsvarte flere årslønner lokalt. Det ryktes fort at barna hadde fått stor erstatning. De tiltalte var fra samme by. Den sikkerhetsmessige situasjonen barna var i, ble forverret av disse forholdene.

Når familien står bak

I eksemplet over er foreldrene innforstått med at de unge rekrutteres til kriminell aktivitet. I det neste eksemplet er det familien som organiserer den kriminelle aktiviteten. To mindreårige jenter blir sammen med to

gutter i tjueårene pågrepet for tigging, svindel og tyveri. Det blir reist tiltale mot guttene for menneskehandel, og jentene blir etter menneskehandelbestemmelsen plassert på institusjon med strenge beskyttelsestiltak. Det er nære familierelasjoner mellom de tiltalte og jentene, og det blir også klart at foreldrene og storfamilien har støttet og organisert reisen til Norge, og at det er de som har mottatt pengene.

Advokaten er i denne saken aktiv for å få opphevet vedtaket om plassering på institusjon for de to jentene, og mener det er en bedre løsning å returnere jentene til foreldrene, slik de selv ønsker. Saken ender med at barnevernet tilbakefører jentene til barnevernet i hjemlandet.

Et annet tilfelle er en rom-jente på 15 år som sitter på gaten og tigger sammen med sin mor. Politiet blir bekymret og tilkaller barnevernet, som får oppnevnt en verge for jenta. Barnevernet bringer saken inn for fylkesnemnda fordi de mistenker at jenta blir tvunget til å tigge av sin mor og bror. Det er ikke ulovlig å tigge for voksne, men det å bli satt til å tigge som mindreårig, til andres fortjeneste, inngår i definisjonen av menneskehandel. Det blir også avdekket at jenta er gravid uten at hun vet hvem faren er. Foreldrene til jenta hadde reist til og fra Norge med tre måneders tillatelser. Moren hadde et fast sted i sentrum hvor hun satt og tigget hver gang. Familien oppgir at de sover på overnattingstilbud som drives av frivillige organisasjoner.

Jenta blir plassert på barnevernsinstitusjon etter § 4-29, men viser sterk motstand mot å være der, og etter tre måneder finner ikke politiet at det er grunnlag for at hun skal være plassert der ut fra sikkerhetshensyn. Jenta nekter for at moren og broren tvinger henne til å tigge, hun sier at hun gjør det av fri vilje. Jenta har heller ingen ønsker om å gjøre noe annet, verken å reise hjem eller å ta imot tilbud om utdanning. Vergen til jenta beskriver at hun ikke kom noen vei i samtaler med jenta, som holdt fast på at tigging var det eneste hun selv ville:

«Jeg sa til broren hennes at ville det ikke vært hyggelig om søsteren din fikk seg skolegang og får det trygt og godt her, og etter hvert en jobb? Men nei, det kom ikke på tale. Det livet og det stresset vi hadde i Norge, det kunne de ikke tenke seg i det hele tatt. Det var helt uaktuelt. Og da kommer man liksom ingen vei. De vil ikke ut av det. De vil ikke jobbe. De vil sitte og tigge. Uansett hvor fattige de var. Så politiet måtte gi opp at dette var menneskehandel. Jenta sa at hun selv ville tigge.»

Hun beskriver videre at jenta gråt og bare ville tilbake til moren. Det at hun selv var gravid, fikk henne heller ikke til å reflektere annerledes over sin egen situasjon:

«Det eneste som sto i hodet på jenta, var å komme tilbake til mor igjen. Selv om jeg prøvde å si at nå får du jo ansvar for et lite barn selv. Men det nyttet ikke i det hele tatt.»

Plasseringen etter bvl. § 4-29 blir opphevet av fylkesnemnda, og jenta blir tilbakeført til foreldrene, men med opplysninger om at hvis hun blir sett på gaten som tigger, vil politiet igjen plassere henne. Hun returnerer derfor til hjemlandet.

I de to tilfellene var jentene innforstått med å utføre tigging eller kriminalitet for å bidra til familiens inntekter. De oppfatter ikke situasjonen som at de utnyttes, men heller at de ivaretar de forståelser de har av å bli voksne og være del av familienes overlevelsesstrategier for å sikre familienes og storfamilienes livsvilkår. Unge kvinner og menn tar tidlig del i ansvaret som forsørgere, og som EØS-borgere har familiene fått større geografisk handlingsrom for å sikre inntekter (Engebrigtsen 2007, Engebrigtsen et al. 2014). Informasjon skaffer de seg gjennom sosiale nettverk. Familier fra rombefolkningen tilpasser seg ulike inntektskilder og migrasjonsstrategier for å ha mange bein å stå på, og forflytter seg etter hvor de kan skaffe inntekt, og hvem som best kan sikre dette. Tigging er ikke en foretrukket aktivitet, men noe de tyr til i mangel av andre inntektskilder (Hammer og Tobiassen 2015).

Det kan imidlertid ikke tas for gitt at deltakelsen er frivillig. Relasjonene mellom dem som framstiller seg som familie, kan innebære tvang og utnytting. I en kjent sak som gikk for retten i Norge, ble jenta, som ble giftet bort av foreldrene som 13-åring, tvunget til å skaffe penger gjennom tigging, kriminalitet og prostitusjon av sine svigerforeldre. Hun gjorde dette mot sin vilje og var plassert i en tvangssituasjon gjennom forpliktelsene hun hadde som svigerdatter.¹⁸ Også Hammer og Tobiassen (2015) kommer i sine intervjuer av migranter fra Romania i Norge over to unge rom som utnyttes. Den ene forteller at hun ble solgt som ung, og den andre, som også ble giftet bort som svært ung, ble presset til å drive vinningskriminalitet.¹⁹

18 Se case Rt-2011-1061.

19 Studien omfatter i alt ti informanter, der halvparten er over og halvparten under 30 år.

Eksemplene ovenfor gjelder barn i familier fra Romania som oppholder seg med og uten foreldre for å få inntekter gjennom tigging og/eller vinningskriminalitet. For disse migrantfamiliene er dette inntektstformer som er mulige fordi de ikke er kvalifisert for annet arbeid i Norge, og det er mødre og bestemødre som står for det meste av inntjeningen. De som tigger på gaten i Norge og ellers i Europa, tilhører den permanent fattige delen av befolkningen i Romania. Mange av dem tilhører rombefolkningen, som ofte har store barneflokker, lite skolegang og er uten skikkelige boliger, sanitære forhold og stabile inntekter (Engebrigtsen et al. 2014).

Gaten som overlevelsesstrategi

I den fjerde kategorien inngår også problemstillinger om gråsoner og grenseflater mellom kriminalitet for egen vinning og utnyttning av bakmenn, frivillighet og tvang. Det er utfordrende å få klarhet i barnas situasjon og å få dem til å ta imot hjelp. Spørsmålet er hvordan man kan bistå dem i deres eget nåtids- og framtidsprosjekt? Vi vil her presentere en case som synliggjør disse utfordringene.

Marco er en 14 år gammel gutt som blir tatt hånd om av barnevernstjenesten i en norsk kommune sammen med et par kamerater av ham på samme alder. Utlendingsavsnittet hos politiet kontakter UDI og ber om plass til guttene på et asylmottak. UDI sier nei til dette, da guttene ikke har søkt asyl i Norge. Barnevernstjenesten tar ansvar for guttene og plasserer dem på institusjon. Guttene stikker av, men blir senere funnet av politiet. Politiet ønsker å bistå guttene med å søke asyl, men de motsetter seg dette og opplyser at de heller vil bo på gaten. Politiet frakter dem tilbake til ungdomsinstitusjonen.

Marco og kameratene søker senere asyl i Norge og blir sendt til et omsorgssenter, som de stikker av fra like etterpå. Guttene meldes savnet. Omtrent en måned etterpå blir Marco pågrepet av politiet. Han er sterkt beruset, aggressiv og lite samarbeidsvillig. Guttene kjøres til legevakten, men nekter å snakke med legen. Kort tid etterpå pågripes han på nytt av politiet. Han har da vært sammen med en voksen mann av utenlandsk opprinnelse, og de ble oppdaget da de prøvde å gjøre hærverk mot en bil. Politiet ønsker at Barnevernsvakten tar hånd om gutten. Marco plasseres ved et akuttsenter for ungdom.

Ifølge barnevernstjenesten er Marco svært opptatt av å komme seg ut av institusjonen. Han sjekker dører og vinduer, og spør om rutetider og

omgivelser. Gutten isolerer seg på rommet og framstår urolig og frustrert. Han truer med at han kommer til å skade seg selv hvis han må bli lenge på institusjonen. Et par dager etter rømmer han under en tur ut med miljøpersonalet. Miljøpersonalet finner ham igjen i nærheten av et område som er kjent for salg av narkotika. Marco er da sammen med jevnaldrende, og miljøarbeideren observerer situasjonen. Han rapporterer at de snakker aggressivt og hektisk i mobiltelefoner, og antar at de selger narkotika. Politiet bistår institusjonen med å bringe ham tilbake igjen. Da politiet undersøker klærne hans, finner de penger sydd inn i klærne.

I avhør med politiet forteller Marco at han forlot et land i Nord-Afrika som 13-åring sammen med mange andre. Han har kjent til at andre har smuglet hasj og gjort det selv, fra Marokko til Italia, og han har hjulpet disse personene med tjenester. Han har også fått tjenester selv tilbake fra disse personene, som han antar er omtrent 30 år gamle. Videre forteller Marco at han har vært i flere land i Europa og ble introdusert for narkotikamiljøet i Norge gjennom noen han traff. Han opplyser at han har fått pengene av venner, men ut over dette er han lite villig til å gi politiet informasjon; han svarer at han ikke husker, ikke vet og ikke vil. Både guttens representant og politiet mener det er sannsynlig at han er eller kan bli utnyttet til menneskehandel. Han akutt plasseres på barnevernsinstitusjon etter barnevernloven § 4-29.

Når fylkesnemnda skal vurdere forlengelse av oppholdet på institusjonen, bestrider Marco alt han tidligere har fortalt til politi og barnevern. Ifølge politioverbetjenten som vitner i fylkesnemndsaken, har Marco tidligere forklart at han satte seg i gjeld da han ble fraktet fra hjemlandet sitt til Italia.

«For å betale gjelden smuglet han narkotika. Det var voksne personer som organiserte reisen, og som han kom i gjeld til.»

Marco, på sin side, forklarer til fylkesnemnda at han ikke har vært involvert i kriminell virksomhet, aldri har solgt narkotika og ikke har hatt omgang med voksenpersoner som har presset ham til å gjøre noe han ikke ønsker selv. Han benekter å ha hatt mobiltelefon, og pengene de fant på ham, sier han at han fikk i Tyskland. Nemnda skriver i sitt vedtak:

«Det er påfallende at gutt født i 1999 forklarer seg på en annen måte i dag enn til politiet, samt at han forklarer seg i strid med andre opplysninger, som at han ikke har hatt mobiltelefon. Det er også påfallende at han benekter å ha vært i (sted) og miljøet der omkring, all den tid

han tidligere har forklart at han ble introdusert for narkotika, og at han har blitt observert i eller ved (stedet).»

Fylkesnemnda skriver videre:

«Ut fra en totalvurdering, med hovedvekt på hans opplysninger om å smugle narkotika for å betale gjeld, at han har reist omkring i Europa, og endelig at han har befunnet seg i eller ved (sted) flere ganger, herunder at han har vært i en situasjon som tilsier at han solgte narkotika med et etterfølgende funn av penger, legger fylkesnemnda til grunn at det er sannsynliggjort at han selger eller har annen befatning med narkotika. Som følge av dette, og ut fra hans forklaring om gjeldsforhold, er det en nærliggende og alvorlig fare for at han er utsatt for menneskehandel.»

Fylkesnemnda konkluderer med at grunnvilkårene for plassering på bvl. § 4-29 er oppfylt.

På drift i Europa

Beskrivelsen over har mange fellestrekk med andre beskrivelser når det gjelder hvordan en del gutter fra Nord-Afrika og Midtøsten blir rekruttert inn i kriminelle aktiviteter gjennom kontakter og bakmenn. Utnyttelsen er ofte knyttet til kjøp, salg eller frakting av narkotika.

Guttene på drift i Europa utgjør en spesiell gruppe som reiser spesifikke utfordringer og problemstillinger. Mange søker asyl, men forsvinner før søknaden blir avgjort, de ønsker ikke å bo på vanlige mottak for mindreårige, og nesten ingen har krav på beskyttelse etter utlendingsloven. Flere har Dublin-status i Europa, andre er ikke registrert, mens noen kan ha fått (temporær) oppholdstillatelse i Spania eller Italia.

I det følgende vil vi gi en bredere beskrivelse av hvem disse guttene er, hva slags bakgrunn de har, og hvordan de kommer inn i nettverk som fører dem inn i en framtid preget av å være barn på drift i Europa i mange år framover.

Kriminalitet som overlevelsesstrategi

Som migranter uten offisielle papirer er ungdommene lette å rekruttere til å gjøre ulike typer illegalt arbeid, og noen utfører arbeid som er organisert av bakmenn i en eller annen forstand. Det er imidlertid vanskelig å få de unge til å utdype hvordan denne organiseringen fungerer, og i hvor stor grad de blir kontrollert og styrt.

Guttene forteller at de kommer i kontakt med ulike «hjelpere» underveis på reisen via bekjente og folk de møter tilfeldig. Hjelperne tilbyr seg å skaffe dem steder å overnatte, ting de kan selge, mat, klær eller hjelp til å reise videre. Felles for disse «hjelperne» er imidlertid at deres tilbud som regel har en bakside. Enhver hjelper har en annen agenda. Enhver tjeneste innebærer at guttene enten må betale noe tilbake, ofte i form av å gjøre gjentjenester, frakte eller selge dop, eller at de må prostituere seg. F.eks. har den italienske avisen *L'Espresso* skrevet om hvordan migrantgutter prostituerer seg ved togstasjonen i Roma for å sende hjem penger. Også flere andre historier bekrefter at det samme foregår i Athen (se f.eks. historien om Ghazi i Mikkelsen og Wagner 2013). Alle voksne de møter, krever noe fra dem, og ethvert forsøk på hjelp innebærer en byttetransaksjon eller utnytting.

Etter som tiden går, opparbeider de fleste seg et relativt stort nettverk av relasjoner som kan utvikle seg til å bli en spiral som det er vanskelig å komme seg ut av. Det å reise videre blir derfor løsningen for å unngå å møte på folk man ikke har klart å tilbakebetale, folk man står i gjeld eller gjentjeneste til, eller folk som er truende. Kriminelle handlinger som de har utført for å overleve, bidrar også til at de ikke kan slappe av i frykt for at tidligere hendelser kan innhente dem. Synet på egen identitet formes av å være kriminell og illegal i et ukjent land. Å holde seg flytende blir en sentral strategi for å unngå å bli tatt. Langvarige relasjoner eller å tørre å åpne seg ved å inngå vennskap kan hindre dem i å holde seg flytende. Å beholde selvstendigheten og klare seg alene er derfor en strategi de tviholder på. Guttene blir vant til å gli smidig inn og ut av relasjoner.

«Onkel» og «brødre»

Nettverket, og guttene de reiser med, kalles ofte for «brødre» eller «fettere», på samme måte som «hjelpere» som viser seg å være utnyttede, kan kalles for «onkler». Disse termene, som i Vesten gjerne oppfattes umiddelbart som biologiske slektninger, er ofte ikke det i denne sammenheng (Mikkelsen 2015). Det er derfor sentralt å være oppmerksom på kulturelle og lingvistiske variasjoner og forskjeller i termene som guttene bruker for å beskrive familierelasjoner. Det er nødvendig å stille oppfølgingsspørsmål for å avklare relasjonene, slik at relasjoner som synes å være en familiær relasjon, men som like gjerne er en diffus relasjon av bekjente, blir identifisert ytterligere. Relasjonsbeskrivelsene kan virke som en hindring som vanskeliggjør identifisering. Det er ofte lite klarhet rundt omstendighetene av de voksne som følger eller har omsorg for barna både i hjemlandet og underveis på reisen. Dette kan bidra til at myndighetene

ikke i tilstrekkelig grad kontekstualiserer de unges beskrivelser, noe som hindrer en spesifisering og ytterligere innsikt i hva de har vært utsatt for (Pearce et al. 2013: 88–89).

Sammensatte forpliktelser

Eksemplet Marco viser at det ikke er enkelt å identifisere en klar start på hvor utnyttingen og/eller de ulike tvangssituasjonene oppstår, eller når de avsluttes. Det er uklart hvor godt nettverkene er organisert, og hvor tilfeldig deres kontakt med hverandre er. Misbruket guttene er utsatt for, og relasjonene som delvis styrer deres hverdag, er imidlertid en del av de unges liv lenge før de kommer til Norge. Kontrollmekanismene fra nettverk og bakmenn er del av deres forståelse av eget handlingsrom, og har blitt en integrert del av deres liv og hverdag. Utnyttningen i form av menneskehandel kan på denne måten være skjult innenfor hverdagslivet for en ung migrant som lever utenfor asylsystemet. Utnyttelsen består ofte av mange ulike typer og strekker seg over lang tid (CEOP et al. 2011 i Pearce et al. 2013: 34).

En representant forteller om en gutt som hadde kommet inn i et narkotikanettverk tilfeldig i et annet nordisk land:

«Han kom i kontakt med en narkobaron der. Han hadde jo ingen steder å være, så han ble med denne mannen på et stort party de skulle ha. Der ble han dopa og misbrukt, voldtatt og bakbundet når han prøvde å komme seg unna. Og etter hvert sendt som kurer på gaten, og han måtte levere stoff til andre land. Han ble utstyrt med falsk pass og voldtatt flere ganger av denne svære branden som reiste rundt. Så kommer han til Norge og søker asyl her.»

En annen representant forteller om en gutt som hadde flyktet med båt over Middelhavet, og som kom i kontakt med bakmenn på båten som krevde at han skulle betale for reisen idet de kom i land:

«De ville at han skulle betale for reisen eller at faren hans skulle betale. Så de hadde prøvd å oppsøke faren. Og faren hadde ingen penger, og han hadde ingen penger, så de tvang ham til å selge stoff for seg. Og dette nettverket fulgte ham hele veien oppover Europa.»

De to sitatene viser at barna «snubler» inn i narkotikanettverk mens de allerede har startet på sin reise mot Europa, og at de er sårbare for å bli misbrukt av ulike nettverk som bruker unge gutter til å gjøre tjenester som

de tjener økonomisk på. Kontrollmekanismene varierer fra mer subtile former til å være ekstreme former for vold, manipulasjon og tvang (Pearce et al. 2013). Dette er overlappende med de erfaringene som Boris og Basir har, og nettverkene og utnytting som er beskrevet i deres tilfeller når de reiser gjennom Europa, kan være de samme. Vi har likevel omtalt Boris og Basir i en annen kategori enn guttene som omtales her, fordi forståelsene og løsningene som alle guttene selv har, skiller de to kategoriene.

Nettverk med kompiser på gaten

Guttene danner grupper etter hvilke land og regioner de kommer fra. De lærer å skaffe seg mat og vann, og finner trygge steder hvor de kan sove og skaffe seg sikkerhet underveis på reisen. De danner nettverk og allianser med andre grupper av migranter.

Selv om de unge er en del av et nettverk av andre migranter, med hyppig kontakt på sosiale medier, så forteller de fleste at de likevel reiser alene eller to og to. Sjansen for å bli oppdaget og stoppet er mindre ved å reise alene. De unge er individualister som er vant til å klare seg selv, de stoler ikke på andre. Guttene omtaler som regel hverandre som «kollegaer» i stedet for venner. De bruker også ulike reiseruter og har ulike destinasjoner. Mange reiser også fram og tilbake mellom forskjellige land i Europa. De deler mange tips via sosiale medier om hvor de bør reise. De forteller hvor det er bra å være, de vet hvor de andre befinner seg, og når de kommer tilbake. Mange er svært språkdyktige og snakker flere språk: spansk, fransk, italiensk, tysk og arabisk. De har også ofte flere Facebook-profiler. Ulike voldshendelser de unge er involvert i, blir ofte filmet og sirkulerer på nettet, som spiller en stor rolle i deres liv. Et eksempel er en hendelse i Malmø hvor en vokter legger en ung gutt på 9 år i bakken og dunker hodet hans i bakken (Mikkelsen 2015).

Informanter som er ansatt på et senter for denne kategorien unge migranter i Danmark, forteller at gatelivet fører til at de unge hele tiden er på vakt, og at de er trent opp til hele tiden å «skanne» omgivelsene sine. Guttene er «gatesmarte» og må oppdage farer og trusler i tide. De er hele tiden bevisste på hva som skjer rundt dem, de avleser omgivelsenes kroppsspråk hurtig (se også Sandberg og Pedersen 2006). Det å være konstant på vakt gjør dem trette og slitne. Samtidig har de det samme behovet som andre ungdommer har for å bli sett, føle tilhørighet og å leve opp til andres forventninger om å være gode og flinke.

Personalet forteller videre at hverdagen består i å skaffe penger enten ved å tigge, stjele lettomsettelige materielle varer som iPhones, klær eller datamaskiner, eller de driver med salg av narkotika. Flere gutter forteller om erfaring som narkotikakurér og om eget stoffmisbruk. Andre har hatt kortvarige illegale jobber i butikker og restauranter eller påtatt seg oppdrag for privatpersoner. Miljøet er preget av mye vold; det er også interne kamper mellom de unge. De stjeler også fra hverandre og stoler ikke på noen.

Flere identiteter

De fleste guttene kommer fra Marokko eller fra andre land i Nord-Afrika, som Tunisia eller Algerie. Det er også andre som beskrives med den samme typen atferd, som kommer fra helt andre land, som for eksempel Afghanistan, Syria eller Palestina. Flertallet er mellom 16 og 18 år, men det danske senteret har også hatt gutter ned til åtte år som utviser den samme typen atferd. Identitetene deres beskrives som «sløret». Flere som forsvinner, kommer ofte tilbake igjen, da registrert med nytt navn, en annen alder eller ny landbakgrunn. Dette bekreftes også av Uteseksjonen i Oslo, som møter mange unge som oppgir flere identiteter. Den falske identiteten de ofte opererer med, har flere formål. Identitetene skal forhindre at de sendes tilbake til hjemlandet, og de skal også forhindre at opplysninger sendes tilbake til myndighetene. I tillegg skal de sørge for at guttene ikke blir straffet for kriminelle handlinger de har begått i andre land. De frykter for å måtte reise tilbake til hjemlandet, og skammen dette innebærer. Retur innebærer et statustap: De har ikke lykkes med et nytt liv i Europa. Å måtte vende tilbake uten å ha oppnådd målet om lovlig opphold i Europa, herunder å tjene penger som de kan sende hjem til familien, framstår ikke som et alternativ (Madsen et al. 2014).

At de opererer med ulike identiteter, kan også påvirke deres opplevelse av hva de har vært utsatt for, og hvordan de fortolker og framstiller opplevelsene. Samtidig kan ulike identiteter være et beskyttelsestiltak for å minske risikoen for å bli oppsøkt av bakmenn de har prøvd å rømme fra.

Familierelasjoner

Selv om guttene har levd på gaten i mange år, betyr ikke dette at de ikke har familie. Konseptet om familie og samfunn er imidlertid vanskelig å oversette, og dermed er det også vanskelig å forstå deres erfaringer og beskrivelser av omsorgspersonene riktig. Guttene har levd et nomadeliv som ikke inneholder elementer fra et vestlig barne- og familieliv. Flere har familier som de har kontakt med, og som de forsyner med penger.

Familierelasjonene og erfaringene de har fra tidlig alder, preger i høy grad deres framtidsutsikter, håp og livsprosjekt. Samtidig formidler mange av guttene at de har en drøm om et familieliv og en utdannelse i framtiden. De lever med en drøm om et bedre liv enn det de selv har vokst opp med.

Familierelasjonene er ambivalente. Flere forteller om vold og misbruk fra foreldre eller andre omsorgspersoner, hvor voldsbruken kan gå hånd i hånd med omsorg og kjærlighet. Det å se mor, far eller søsken bli utsatt for overgrep påvirker også deres syn på og aksept av å selv bli utsatt for det. Begrepene vold, overgrep og utnyttelse har antakeligvis en bredere skala og andre assosiasjoner for disse barna enn det som er kjent fra Vest-Europa. Noen uttrykker også savn etter voksne, spesielt mor, som har vist dem kjærlighet og omsorg som små. Foreldrene eller andre omsorgspersoner har mange ganger hatt en aktiv rolle i å sende de unge ut av hjemlandet: De har enten kastet dem ut hjemmefra eller oppfordret dem til å dra. Flere forteller om syke foreldre som de må sende penger hjem til (Madsen et al. 2014).

Selv om de har kontakt med familien, er det ikke hos dem de vil leve sine liv. Flere av ungdommene kommer fra fattige landbruksområder med høy arbeidsledighet, mens andre har levd på gaten i årevis. De har sporadisk eller ingen skolegang. Mange har livnært seg som tiggere, gateselgere, stjålet eller gjort ulike «tjenester» (Madsen et al. 2014).

Drømmen om et liv i Europa

De unge ser ingen reell mulighet i å bli i sine hjemland. Uten mulighet til skolegang eller arbeid har de ingen grunn til ikke å reise. De ønsker å skaffe seg arbeid og tjene penger her og nå. Mulighetene til å tjene penger, få et godt liv og status virker mer oppnåelig i Europa. Drømmen om et liv der virker oppnåelig. Det ligger status og stolthet i å komme seg til Europa, få et anstendig liv og være selvforsørgende. Livsprosjektet deres blir å søke sosial mobilitet og en ny status utenfor hjemstedet. De identifiserer seg fra veldig tidlig alder ikke som barn, men som unge voksne med ansvar for eget liv og egen framtid (Madsen et al. 2014).

Overlevelsesstrategier

Ungdommene som klarer å komme seg til Europa, blir som regel innkvartert på asylmottak for mindreårige. Guttene beskriver at de har vanskeligheter med å forstå hvorfor de skal være på disse sentrene, hvem som driver sentrene, og hvorfor de må føye seg etter systemer og regler de ikke kjenner til. Barna har generelt vanskelig med å forstå de ulike

systemene og myndighetene som de møter i Europa. De har også vanskeligheter med å forstå hva de voksne vil med dem, spesielt når det kan bli mange instanser som involveres i saken deres: advokat, representant, ansatte på mottaket, folk fra barnevernet og lignende. Opphold på mottak og sentre stemmer ikke med deres drøm om Europa, og når de innser at sjansene for å få opphold er lite sannsynlig, velger de fleste å forlate mottakene etter kort tid. De kan ofte forsvinne sporløst for så å dukke opp igjen senere. Livet på gaten er noe de mestrer og trekkes mot, der kjenner de alle spillereglene (Madsen et al. 2014).

All deres erfaring og kunnskap er opparbeidet fra gatelivet, og de trekkes stadig tilbake mot dette kjente livet. Ungdommene velger derfor gatelivet som et alternativ til mottakene. Gatelivet betyr ikke nødvendigvis at de bor på gaten. De benytter seg av nettverk og kommer i kontakt med ulike subkulturer som finnes i storbyene. De kan bo hos bekjente, venner eller familie. Andre bor i illegale leire, forfalle bygninger eller hva de ellers finner av alternativer.

Målet er å tjene penger til å overleve her og nå. De fleste har kun sin egen indre monolog å forholde seg til, og den har fungert som en overlevelsesstrategi for dem i mange år. De har ikke som andre barn fått justert sine egne forventninger til fremtiden av omsorgspersoner, utdanningsinstitusjoner og samfunnet ellers. Den langsiktige investeringen som skal til i form av å fullføre en utdanning og realiteten i å oppnå målet, er derfor ukjent terreng for mange, forteller en ansatt.

Fordi de ser på seg selv som voksne og aktive handlingsaktører i sitt eget liv, ser de ikke nødvendigvis på seg selv som utnyttet. Dette påvirker hva slags kompetanse de unge opparbeider seg når det gjelder å inngå nye relasjoner. De har opplevd et fravær av positive og langvarige relasjoner som kun er til deres fordel (Madsen et al. 2014).

På grunn av høy arbeidsledighet i Sør-Europa de senere årene har reisen ofte gått videre nordover i Europa i jakten på papirer, arbeid, status og penger. Den begrensede utsikten til å få opphold i Europa gjør også noe med viljen de unge har til å snakke med de voksne de møter. Når verken opphold eller retur sees som en reell løsning eller mulighet i fremtiden, påvirker det i stor grad de unges handlingsrom i både nåtid og framtid. Guttene lærer raskt at de få med deres bakgrunn som får innvilget opphold, kun får det fram til de er 18 år. Etter det er det eventuell retur som venter, og det vil de framfor alt unngå (Madsen et al. 2014).

4 Reintegrering

I dette kapitlet vil vi se nærmere på hvordan de forskjellige livssituasjonene og erfaringene til barna vi har beskrevet, får konsekvenser for hvordan vi kan tenke oppfølging og reintegrering. Begrepet reintegrering viser til en normalisering av tilværelsen, der man igjen blir del av samfunnet, sosiale relasjoner og et ordinært hverdagsliv. Vi har delt barna inn i fire kategorier som omfatter asylsøkere som har vært utnyttet på vei til Norge, jenter som er rekruttert gjennom internasjonale nettverk til prostitusjon i Europa og Norge, barn som er rekruttert i eget hjemmemiljø, og de gateorienterte guttene. Som det går fram av erfaringene barna i de ulike kategoriene har, er utgangspunktet for oppfølging forskjellig. I tillegg kommer barnas legale status. Vi vil først undersøke hva som er intensjonen bak myndighetenes forpliktelser til oppfølging og reintegrering slik dette er formulert i det legale rammeverket. Videre vil vi vurdere hva som er forventninger til reintegrering slik dette kommer til uttrykk hos de ulike kategoriene barn. Avslutningsvis vil vi identifisere hva som eventuelt hindrer myndighetene i å oppfylle sine forpliktelser og å følge opp barna ut fra en vurdering om «barnets beste».

Statenes forpliktelser for reintegrering

Som det framgikk av gjennomgangen av det legale rammeverket, setter ikke Palermo-protokollen krav om tvang når det gjelder mindreårige. All rekruttering, transport, mottak eller husing av mindreårige med sikte på utnyttning anses som menneskehandel. Dersom mindreårige utnyttes i sexhandel, er de uansett ofre for menneskehandel (jf. Palermo-protokollens artikkel 3c.)

Barnekonvensjonens artikkel 39 fastslår at staten har plikt til å fremme tiltak for rehabilitering og sosial reintegrering av et barn som har vært utsatt for enhver form for vanskjøtsel, utnyttning eller misbruk; tortur eller enhver annen form for grusom, umenneskelig eller nedverdiggende behandling eller straff; eller væpnede konflikter. Slik rehabilitering og reintegrering skal finne sted i et miljø som fremmer barnets helse, selvspekt og verdighet.

Palermo-protokollens artikkel 6 utdyper statenes forpliktelser når det gjelder bistand til og beskyttelse av ofre for handel med mennesker. I tillegg til at staten skal etterforske og reise straffesak, skal den påse at forvaltningsordenen har egnede tiltak, inkludert informere barnet om forvaltningsmessige framgangsmåter, gi barnet bistand til å sikre sin uttalerett og gi barnet mulighet til å få erstatning for lidt skade. Myndighetene har dessuten ansvar for å vurdere å gjennomføre «tiltak med sikte på fysisk, psykisk og sosial restitusjon av ofre for handel med mennesker». Tiltakene kan omfatte medisinsk, psykologisk og materiell bistand, og muligheter for utdanning, opplæring og sysselsetting. Det skal tas hensyn til alder, kjønn og hvilke særlige behov ofrene for handel med mennesker har, «særlig hvilke særlige behov barn har, for blant annet hensiktsmessig husvære, utdanning og omsorg». Videre skal hver statspart bestrebe seg på å gi ofre fysisk sikkerhet mens de oppholder seg på dens territorium.

Barn som er ofre for menneskehandel, kan ikke avslå bistand og beskyttelse; barnevernet kan iverksette tiltak overfor barn som selv ikke ønsker et barnevernstiltak. Barnekonvensjonens prinsipper om barnets beste-vurderinger og barnets uttalerett skal imidlertid ivaretas i alle forvaltningsprosesser.

Rapporten *Ikke våre barn* (Tyldum et al. 2015) peker på at forpliktelsene om reintegrering som ligger i de internasjonale konvensjonene (Palermo-protokollens artikkel 6, barnekonvensjonens artikkel 39 samt Europakonvensjonen), ikke har vært diskutert prinsipielt når det er snakk om barn som har vært utnyttet og utsatt for alvorlige krenkelser og traumer i Norge eller på veien til Norge. Rapporten etterspør derfor en mer prinsipiell avklaring om hvordan myndighetene vurderer sitt ansvar.

Identifisering – sett fra barnas side

I det foregående kapitlet framkom det en forskjell mellom 1) de to første kategoriene: de asylsøkerne som har blitt innhentet av utnyttende kriminelle nettverk på vei til Norge, og de som er fraktet på falske premisser for å bli utnyttet i prostitusjon, og som alle har vært i en tvangssituasjon og utført handlinger som de ikke var forestilt eller ønsket å utføre, og 2) de to siste kategoriene, der tvangen er mer innvevd i komplekse forpliktelser eller overlevelsestrategier. Identifisering som offer kan dermed oppfattes forskjellig for de ulike gruppene av barn. Det vil også være forskjeller mellom dem, slik de to eksemplene med Zana

og Lucy illustrerer. Opplevelsen av å bli identifisert som et offer for menneskehandel kan frembringe mange ulike følelser og reaksjoner. Både negative og positive følelser kan oppstå som en følge av hvem, hvordan og når identifiseringsprosessen starter. Det kan også være avgjørende om det er politi, barnevern, UDI, mottak eller representant som først tar opp mistanken med barnet, og på hvilken måte den videre prosessen forløper. Barnet kan både føle lettelse ved å ha blitt identifisert, og frykte personen som identifiserer dem. Reaksjonene kan bestå av flere lag av motstridende følelser. Frykt for å bli returnert til bakmennene eller for å bli sendt tilbake til hjemlandet kan prege tilliten til systemet, likeledes frykt for å bli deportert eller fengslet på grunn av at de oppholder seg ulovlig i landet. Flere av barna har bakgrunn fra land hvor politi og andre instanser kan være mer eller mindre korruperte, og bakmennene kan ha fortalt dem at det ikke nytter å fortelle noe til politiet, fordi utnyttene samarbeider med dem (Carling 2005, Surtees et al. 2007).

Sjokk, forvirring og desorientering er følelser som ifølge barna beskriver hvordan identifiseringsprosessen oppleves. Barna kan være usikre på om de i realiteten er blitt reddet eller arrestert. Blandede følelser preget av sinne, angst, irritasjon, skuffelse eller depresjon kan gjøre seg gjeldende i møtet med oppfølgingstiltakene, noe som bl.a. ansatte ved de barnevernsinstitusjonene som er tilpasset mindreårige ofre for menneskehandel, forteller om.²⁰ Ulik bakgrunn og varierende språkkunnskaper påvirker hvordan barna forstår konteksten rundt en eventuell identifisering. Barnas psykologiske status og generelle kunnskap om og tillit til hjelpesystemet varierer fra person til person. Mange har en grunnleggende skepsis mot hjelpetilbud fordi de ikke kjenner til dette fra sine hjemland. Barna kan også føle seg skamfulle over situasjonen de har kommet opp i. De føler ansvar som fører til selvbebreidelse. I tillegg beskriver flere at identifiseringen ikke nødvendigvis utgjør noen forskjell, fordi det ikke innebærer noen løsning på problemene de hadde før de kom inn i de utnyttende relasjonene. De vil fortsatt ha en vanskelig og uavklart framtid med usikre økonomiske midler (jf. Surtees et al. 2007).

Flere beskriver også at identifiseringsprosessen paradoksalt nok minner om rekrutteringsprosessen (se også Surtees et al. 2007). De blir møtt av voksne som tilbyr dem et sikkert og trygt sted de kan være på mens saken etterforskes. Samtidig blir de ikke, av sikkerhetsmessige årsaker, fortalt hvor stedet som de plasseres på etter bvl. § 4-29, ligger fysisk, og heller ikke hvor lenge de skal være der. De opplever seg frihetsberøvet, låst inne,

20 Plasseringer på bvl. § 4-29, se også rapporten *Ikke våre barn* kapittel 7.

kontrollert, og de får ikke mulighet til å bruke telefon, etc. På denne måten fungerer identifisering som et slags ekko som skaper minner om hvordan de kom i kontakt med utnyttede og «hjelpere» som rekrutterte dem inn i ulike relasjoner. Kommunikasjon om hva som foregår, og hva som er hensikten med det, er dermed avgjørende. Oppholdet skjer samtidig med at saken deres etterforskes, og utgangen av saken er usikker. Dette gjelder også en eventuell søknad om oppholdstillatelse. Informasjonen de får, er dermed knyttet til uvisshet.

Samtidig er det sentralt å forstå at til tross for at barna har blitt identifisert og kommet inn i ulike hjelpetiltak, lever de fortsatt med trusler hengende over seg, eller familien deres blir truet når de ikke selv kan innfri forpliktelser eller gjeld. Det kan derfor føles tryggere å holde seg til bakmennene og utnytterne enn å risikere å søke hjelp i et nytt og ukjent miljø.

En representant beskriver plasseringen på institusjon etter bvl. § 4-29 som veldig vanskelig for den aktuelle jenta: «Det var jo låst hele tiden da og overalt, så hun kunne ikke gå ut og inn, og det var både vanskelig, men også trygt.»

En annen beskriver at gutten opplevde det slik: «Han syntes det var forferdelig å være innelåst der. Det er langt av gårde, det stedet. Det er øde!»

En jente beskriver oppholdet på institusjonen slik:

«Det var veldig vanskelig i begynnelsen, men så etterpå visste jeg at de er der og hjelper meg. Men det var veldig, veldig vanskelig. For jeg er ei jente som klarte meg selv. Jeg fikset alt selv. Finne mat, finne penger, alt mulig. Men der inne kunne jeg ikke gjøre noen ting. Ikke skole, ingenting, og folk måtte hjelpe meg med alt. Livet, jeg har ikke levd. Det var vanskelig. Men det gikk bra etterpå.»

Sitatene illustrerer at barna mister kontroll over sin egen situasjon, og de forstår ikke nødvendigvis hensikten med plasseringene. Flere representanter vi har intervjuet, påpekte også at avgjørelsen om å plassere barna på en institusjon etter bvl. § 4-29 ofte ble tatt «over hodet» på barna og i løpet av veldig kort tid, slik at barna ikke fikk tid til å fullt ut forstå hva oppholdet og den kommende prosessen innebar.

Barna kan fortsatt være under kontroll av eventuelle bakmenn, selv om de er borte en periode. Dette kan motvirke hvordan de forholder seg til tilbudene om hjelp. At de har kommet seg ut av en trusselsituasjon eller

et narkotikanettverk, utelukker ikke at det ikke er andre utnytttere fra deres fortid som kan oppsøke dem på nytt når de kommer ut av tiltaket. Enkelte vet at nettverkene venter på dem på utsiden, og at det kan være bare et tidsspørsmål før de blir innhentet av fortiden igjen. Ikke minst gjelder dette om utfallet er at de ikke får lovlig opphold, og handlingsrommet deres dermed er begrenset, slik flere i kategori fire opplever. Andre følges tettere opp med eventuell ny identitet og sikre adresser, noe flere av dem i kategori to har erfart.

Oppfølging – dagens praksis

Kunnskap om hva som skjer med de mindreårige som har vært i kontakt med myndighetene på grunn av mistanke om at de har vært utnyttet ved menneskehandel, er begrenset (Tyldum et al. 2015). Likevel kan den videre oppfølgingen av de mindreårige, ut fra opplysningene som foreligger, deles i tre kategorier: 1) de som får opphold i Norge og følges opp av barnevernet, eventuelt ettervern etter de har fylt 18 år eller de bosettes i en kommune, 2) de som returneres til hjemlandet enten via International Organization for Migration (IOM) eller i regi av myndighetene, og 3) de som myndighetene mister kontakt med, og som man ikke vet hvor befinner seg.

De som får opphold i Norge, kommer inn i det ordinære systemet av bosetting av enslige mindreårige i kommuner eller tiltak i regi av barnevernet. Flere vil få en særlig oppfølging, noen få får ny identitet og sperret adresse, andre trenger forsterket oppfølging i for eksempel spesialhelsetjenesten, mens andre igjen blir bosatt uten at informasjon om fortiden formidles videre i systemene.

De som returnerer til hjemlandet, kan deles i tre undergrupper: de som returnerer frivillig gjennom IOM til familien, de som blir returnert av myndighetene, og de som returnerer selv når de blir myndige, etter å ha fått et oppfølgingstilbud i Norge.

Den tredje kategorien er de som forsvinner. De kan ha blitt returnert til et omsorgssenter eller asylmottak for enslige mindreårige, uten at de får ytterligere oppfølging. De kan også forsvinne uten at vi kjenner til forhistorien for dette, etter at de har vært i kontakt med politi og på et tiltak under barnevernet. En del påtreffes senere et annet sted i Norge, men de fleste kan vi anta før eller senere forsvinner fra landet (Espeland 2013). I disse tilfellene blir ikke forpliktelsene om bistand og reintegrering

ivaretatt av norske myndigheter. Det er også uttrykt bekymring fra barnevernet for at de unge returnerer til de samme kriminelle miljøene, hvor deres sårbarhet kan ha blitt større etter et opphold i regi av norske myndigheter (Tyldum et al. 2015).

Hvordan ser disse utgangene ut med utgangspunkt i hva som er de mindreåriges totale livssituasjon og framtidsprosjekter? Ivaretar oppfølgingen deres selvforståelse, behov, ressurser og framtidshåp? Hva har begrenset tillit og problematiske relasjonserfaringer å si for hvordan de selv ser og formidler mulige veier videre? Aspirasjoner vil være formet av hva de forstår er deres handlingsrom, og en revurdering av disse. Hvordan ser deres ønsker ut sammenlignet med myndighetenes forståelse av forpliktelser og løsninger? Hvilke premisser legger myndighetene til grunn for å vurdere mulige tiltak og oppfølging?

Ulike veier videre

Reintegrering skal føre til en normalisering av tilværelsen, der man igjen kan bygge opp sosiale relasjoner og skape et ordinært hverdagsliv. For barn vil tilgang til utdanning og arbeid som kan sikre dem en framtid, være vesentlig. Mange vil også ha behov for hjelp for psykiske og fysiske helseplager. Sentrale spørsmål blir hvor den mindreårige skal reintegreres, og hva betyr det at det er snakk om barn, i denne sammenhengen.

I framstillingen av de fire kategoriene og de ulike veiene inn i utnyttingsforhold kommer det fram forskjeller i barnas livssituasjon og relasjoner som førte dem inn i utnytting. Disse forskjellene vil også være vesentlige når vi vurderer hva som er mulige veier videre etter at de har brutt ut av utnyttingsforholdet eller har vært i kontakt med myndighetene som skal følge dem opp. Hva ser de selv som en mulig trygg forankring? De har ulike forståelser av seg selv som offer og hva de forventer og ønsker på kort og lengre sikt. Det synes ikke å være en felles utgang som ivaretar mindreåriges reintegrering. Barna har ulike ståsteder og framtidsmuligheter med utgangspunkt i de fire kategoriene.

Et kompliserende aspekt som aktualiseres i en del oppfølgingssaker, er *alder*. Det kan være usikkerhet knyttet til alder. Aldersundersøkelsen som myndighetene iverksetter som del av asylprosessen om de er usikre på den oppgitte alderen, kan resultere i at den unge gis en alder som han eller hun selv mener ikke er riktig (Tyldum et al 2015, NOAS og Redd Barna 2016). Alder er også et tema når den mindreårige runder 18 år under

identifiseringsprosessen og dermed mister de rettighetene som ligger i å være mindreårig. Videre kan det skje at de som rundt 18 år, som allerede er under tiltak, eller som defineres som overårige når de kommer i kontakt med myndighetene, ikke får en tilstrekkelig oppfølging av de skader som er påført dem ved å ha vært utsatt for umenneskelig behandling mens de var barn.

Asylsøkere

Mindreårige migranter som ikke har oppholdstillatelse i Norge skal, tilsvarende andre migranter, registrere seg hos Politiets Utlendingsenhet og søke om asyl, og plasseres på et asylmottak eller omsorgscenter.

Spørsmålet er om utlendingsmyndighetene har gode nok systemer og tilstrekkelig rutiner og kompetanse til å identifisere utsatte mindreårige asylsøkere. Identifisering som utnyttet gjennom menneskehandel kan skje gjennom registrering og asylintervjuet, men også gjennom samtaler og informasjon som kommer fram under oppholdet på mottaket, med representant, under behandling i helsevesenet eller gjennom kontakt med politiet og barnevernet. I rapporten *Ikke våre barn* (Tyldum et al. 2015) beskrives begrensninger i både rutiner, kompetanse og samarbeid mellom instansene som skal følge opp bekymringsmeldinger som sendes politi og barnevern på grunnlag av opplysninger som er kommet fram. Det foreligger dermed systemsvikt i identifiseringsarbeidet og den umiddelbare oppfølgingen. I tillegg kommer spørsmål om troverdighet, aldersurdering og hvordan opplysningene legges til grunn for vurderingen av asylgrunnlaget for hva slags oppfølging de får.

I forrige kapittel beskrev vi hvordan Basir ble innhentet av utnyttingsrelasjoner på reisen til og i Europa, og hvordan Boris ble fanget opp av bakmenn i hjembyen og fraktet til flere europeiske byer. De søkte begge om asyl i Norge for å få en tryggere og bedre framtid. Deres forståelse av reintegrering er å få trygghet, utdanning og arbeid, og de mener dette best kan skje i et land som Norge. De har ingen familie eller hjemsted å vende tilbake til som vil kunne gi dem sikkerhet og oppfølging. For Boris ble oppholdstillatelse gitt fordi det ble vurdert at myndighetene i hjemlandet ikke kunne gi ham beskyttelse mot mulige represalier og retraffikering. Basir, som ikke ble innvilget opphold, forventes å returnere til hjemlandet. Hans erfaringer med bakmenn og utnytting er ikke blitt lagt til grunn for vurderingene om asyl.

For Boris tok det flere år før han ble trodd og fikk innvilget asyl. Dette medførte mange år i usikkerhet, som kom i tillegg til barndommen han mistet under tiden som utnyttet. Siden han var så ung, tok barnevernet ansvar for å gi ham et omsorgstilbud i perioden saken hans ble behandlet i klageinstansen UNE. Situasjonen for Basir er annerledes. Han ble vurdert til å være over 18 år, hans anførsler om utnyttning ble ikke vurdert i asylsaken, og han fikk avslag på sin asylsøknad. Verken mottaket, barnevernet eller politiet fulgte opp bekymringer raskt og tilstrekkelig slik at forholdene han fortalte om, ble undersøkt nærmere. Hans forsøk på å kontakte politiet og anmelde forholdet på egen hånd ble avvist, noe som synes å bryte med myndighetenes ansvar for å etterforske slike saker. Dette er alvorlige systemsvikter som gjør at enslige mindreårige er utsatt også etter at de har søkt om asyl og er under utlendingsforvaltningens ansvar. Oppfølgingen Boris fikk da han bodde på omsorgssenteret, framsto som mye tettere enn det Basir fikk ved asylmottaket, og den tette oppfølgingen av ulike instanser som helsetjeneste, leger, lærere og ansatte på omsorgssentre og barnevernsinstitusjonen var helt avgjørende for at hans fortelling ble verifisert til slutt.

Vesentlig for begge er spørsmålet om troverdighet. Det er kjent at det kan ta tid før ofre for menneskehandel åpner seg og vil fortelle om fornedrende forhold som de har opplevd. Barna kan også ha dårlige erfaringer med myndighetspersoner som gjør at de har begrenset tillit til offentlige instanser. De vet ikke hva forvaltningen krever av svar i intervjusituasjoner. I tillegg kan selve situasjonen som foregår i møtet mellom ungdommene og myndighetene, være preget av ulike forståelser av hva de unge skal forklare seg om. F.eks. forklarte Boris seg om forhold som kunne forstås som utnyttning, allerede i den skriftlige egenerklæringen og i asyLintervjuet, men dette ble ikke forstått som menneskehandel av forvaltningen. Ofte vil barn i møtet med myndigheter svare mangelfullt og knapt på spørsmål fordi de er ukjent med å ha en slik dialog med voksne og ikke forstår hvorfor de blir stilt så mange spørsmål. Begrepsapparatet de har for å forklare og beskrive situasjonene de har vært oppe i, kan lett føre til at konteksten og beskrivelsene av relasjonene misforstås, noe som kan forsterkes ved bruk av tolk. Utdanningsnivå og refleksjonsevne vil også påvirke hvordan de selv klarer å sette sitt eget liv inn i en kulturell, religiøs og politisk sammenheng (Lidén et al. 2013). Det er også kjent at traumer kan føre til at den presenterte historien framstår med motstridende opplysninger (Varvin 2008). Ofte kan også en manglende oppklaring av eventuelt motstridende forhold under intervjuet føre til at den mindreåriges troverdighet blir stilt spørsmål ved. De unges fysiske helsetilstand og

mentale helse påvirker også deres evne til å fortelle. Manglende id-papirer, at de har oppgitt flere identiteter underveis på reisen, og at alderstesten muligens tolkes mer restriktivt for gutter enn for jenter (se Tyldum og flere 2015), påvirker dessuten deres troverdighet når det gjelder identitet. De kan derfor framstå som lite troverdige ofre.

Bryte ut av prostitusjon

I den andre kategorien der unge utnyttes gjennom internasjonale kriminelle nettverk med forgreininger til Norge, var begge eksemplene knyttet til prostitusjon og seksuell utnyttning. Kriminelle nettverk kan også stå for handel med barn som utnyttes gjennom arbeid, som i butikk- og restaurantnæring, husarbeid og produksjon (se også Boff 2014). Hva de selv ser som ønskelig utgang og reintegrering, kan være forskjellig, og må vurderes i den enkelte sak. Et tilfelle der en jente ble rekruttert til tvangsarbeid gjennom et internasjonalt nettverk, endte med frivillig retur med IOM. Jenta ønsket selv å returnere, selv om dette innebar å bli gjenforent med familien, som sto bak organisering av menneskehandel fra dette landet. For Zana, som er uten familie og har begrenset forankring på stedet hun vokste opp, ville en retur ikke gitt henne en reintegrering i familienettverk som kunne gitt henne en trygg og sikker framtid. For henne var det å starte en utdanning og et nytt liv i Norge det som ga henne mot til å komme seg videre. At hun har fått innvilget oppholdstillatelse, har gitt henne denne muligheten.

For andre kan migrasjonen til Europa være en tidsbestemt strategi for å bedre familiens og egen framtid. For Lucy og andre som har vært i en lignende situasjon, kunne en retur være en forventet utgang av oppholdet i Europa, men da etter å ha oppnådd de mål og forventninger de hadde om å sende penger til familien jevnlig og selv legge seg opp midler for å forbedre livssituasjonen og framtiden ved retur. Vi kjenner til at jenter i vårt utvalg som har vært utnyttet gjennom prostitusjon, har blitt returnert til hjemlandet, men vi har ikke opplysninger om situasjonen deres etter at de ble returnert. Det foreligger imidlertid flere studier av oppfølging av jenter og kvinner som har returnert til hjemlandet etter prostitusjon i Europa (Plambech 2014, Paaske, Plambech, Skilbrei 2016). De har enten returnert frivillig eller blitt deportert etter å ha blitt vurdert til å være over 18 år. Problemet for disse er at de da ikke har kunnet fullføre sine planer om å sende penger hjem og legge seg opp midler, noe som bidrar til å motivere for remigrasjon, også gjennom tilsvarende nettverk som de ble rekruttert av første gangen. Noen ofre ender med å havne i en sirkel av retrafikkering.

Rapporten *Ikke våre barn* finner at få saker som gjelder mindreårige i prostitusjon, ender opp med påtale og dom. Studien identifiserte i alt 22 jenter og 2 gutter i denne kategorien, hvorav minst 16 fikk opphold i Norge, og som da ble ivaretatt av ulike norske institusjoner (Tyldum et al. 2015). Rapporten påpeker dessuten de kjønnede forskjellene i oppmerksomhet om seksuell utnyttelse, og om hvordan dette kan få konsekvenser for utfallet av sakene. De fleste av guttene som er utnyttet til narkotikavirksomhet, forteller i tillegg historier om utnyttelse knyttet til prostitusjonsvirksomhet. Flere har måttet selge sex for å nedbetale gjeld, som en strategi for å komme seg ut av vanskelige situasjoner, eller for å betale for mat og en seng underveis på reisen. Få av guttene har imidlertid blitt spurt om dette direkte under identifiseringsprosessen. Flere representanter og verger forteller at guttene etter lang tid har åpnet seg for dem og fortalt om slike opplevelser. Ofte har det kommet fram i samtaler om hverdagen deres på asylmottakene, hvor guttene har følt et ubehag ved for eksempel å måtte dele rom med eldre menn.²¹ Det tyder på at det er mindre oppmerksomhet om at guttene kan være sårbare for seksuelle overgrep og utnyttelse, og at de får færre spørsmål om sine erfaringer knyttet til dette enn jentene. Det kan også se ut som at når det først kommer fram at et barn er utnyttet innen en type menneskehandel, så får de ikke spørsmål om de også har vært utsatt for andre typer utnyttelse, eller at systemet fokuserer på identifisering av menneskehandelsofre som en tidsbegrenset og avgrenset utnyttingsform. Våre data tyder på at guttene er utsatt for sammensatte og mangfoldige typer av tvang/press, ubehag og manipulasjon over lengre, men varierende tidsperioder og med flere ulike bakmenn som har tjent penger på dem. Vanlige oppfatninger om at seksuell utnyttelse dreier seg om menn som forgriper seg på kvinner, fører til at guttenes sårbarhet på dette området i stor grad blir oversett (se også Lillywhite og Skidmore 2006, Pearce et al. 2013).

Familie involvert

Hva er så mulighetene for reintegrering for barn der familien enten har godkjent, selv formidlet eller utnyttet barna til kriminelle aktiviteter? Dette er i mange tilfeller forhold der barna selv ikke har noe annet ønske enn å bli gjenforent med familie og hjemmemiljøet. Eventuelt kommer bruddet med familien som resultat av spesielle hendelser, og ikke som del av de unges framtidsprosjekt, slik situasjonen f.eks. var for Zana. Dette reiser noen særlige utfordringer for myndighetenes oppfølgingsansvar.

21 Hvis de f.eks. plasseres på et mottak for voksne fordi det er tvil om alderen deres.

Eksemplene som omhandler rom-familier i forrige kapittel, viser ulike utfordringer ved å finne utganger på saker som ut fra definisjonen inngår i menneskehandel selv om de involverte ikke alltid selv oppfatter at de blir utnyttet. Jf. de to jentene som ble tatt for vinningskriminalitet, og den gravide jenta som tigget. De ulike myndighetsinstansene var i disse tilfellene ikke uenig i at foreldrene ut fra norsk og internasjonalt regelverk hadde utnyttet barna ulovlig for å skaffe seg inntekter. Spørsmålet var heller hva som var til barnas beste, og om en oppfølging av barna fra norske myndigheters side var ønskelig og mulig. Flere rettssaker har vist at gode løsninger i slike saker er vanskelige å finne. F.eks. i den nevnte rettssaken der svigerdatteren ble utnyttet, var jenta gravid, og fødte barnet mens hun var under barnevernets omsorg. Barnevernet plasserte barnet i beredskapshjem ut fra vurderinger av den unge morens situasjon og omsorgsevne. Moren ble så returnert til hjemlandet med barnet etter nærmere tre år og plassert i en barnevernsinstitusjon der. Til tross for de avtaler som var inngått, ble jenta med barnet raskt gjenforent med jentas foreldre, og raskt flyttet videre til svigerfamilien, som var dømt for menneskehandelen i Norge. Barnevernet i hjemlandet overholdt således ikke avtalen som barnevernet i Norge hadde inngått med dem, og som var grunnlaget for at moren og barnet ble returnert.

I den nevnte Litauen-saken var to av de fire ureturnerbare: De hadde ikke familie igjen de kunne overføres til, og de hadde vært helt sentrale vitner i rettssaken. Politiet var derfor redde for deres sikkerhet. De fikk erstatning, og i tillegg fikk de oppfølging fra norske myndigheter i forbindelse med bopel, skolegang og sosialt sikkerhetsnett. Dette utgjorde økt erstatning sammenlignet med det de to andre fikk som returnerte, en forskjellsbehandling som barnevernet i Litauen tok opp med norske myndigheter. I ettertid opplevde norske myndigheter at også retur kunne være et problem for disse unge, fordi det ble klarere at familiene hadde vært involvert i utnyttelsen. Siden foreldrene tidligere ikke hadde greid å ta hånd om sine barn, var faren for retrafikking til stede.

Erfaringene som barnevernsmyndighetene har gjort seg, er at når et opphold og reintegrering i Norge er noe barnet ikke har vært forberedt på, og at oppholdet begrunnes med frykt for represalier og fare for ny utnyttning, er dette et vanskeligere utgangspunkt for de unge for å slå seg til ro i nye omgivelser. Dette står i kontrast til de som er motivert for et opphold ut fra en villet migrasjon og sterke forventninger om en ny og bedre framtid i et nytt land.

Tilbake til gaten

Hva når den mindreårige ikke vedkjenner seg at denne har vært utnyttet, eller ikke vil ha kontakt med myndighetene, offentlig omsorg og hjelp til å endre livssituasjon? Eksemplet med Marco, den nordafrikanske gutten i forrige kapittel, illustrerer hvordan noen er *ambivalente* til å motta hjelp. Han forteller at han først var plassert på en institusjon av sosialmyndighetene i Sverige, men raskt reiste derfra. Så blir han plassert på et omsorgssenter i Norge som han uttrykker misnøye med og rømmer fra, så vil han reise tilbake til Sverige. Han ønsker ikke å søke asyl i Norge, men gjør det på et senere tidspunkt. I begynnelsen forteller han om reisen, om gjelden som han har opparbeidet seg, og om befatningen med det kriminelle miljøet og salg av narkotika. Men etterpå bestrider han alt sammen. Han ønsker muligens hjelp når han snakker med politiet og barnevernet, og opplever å bli hørt og tatt på alvor. Men å bo på institusjon blir for vanskelig for ham i lengden. Han foretrekker å bo på gaten og klare seg selv. Det er også her han kan ivareta forpliktelsene om å sende penger tilbake til familien.

Flere har tatt imot tilbud, vært i en barnevernsinstitusjon og ettervern for en periode, men har forsvunnet etter en tid. Miljøpersonalet mener at det er grunn til å tro at disse guttene føler press fra eksterne parter for å komme seg ut av institusjonen: at noen trekker i trådene og ønsker at de skal komme seg bort fra styring og kontroll av voksne i hjelpesystemet. Et sentralt spørsmål blir derfor hva som er hjelp i deres tilfelle, når selvforståelsen er å skulle fortsette en marginal tilværelse på utsiden av samfunnet. Hva sier de selv om hva de trenger? Hvordan kan myndigheter innfri forpliktelser om å bidra til at de kommer seg ut av utbytende og helseskadelige nettverk?

Fragmenterte fortellinger

Voksne fra ulike hjelpeinstanser oppfatter at de gateorienterte guttene har behov for å teste grenser, gi upresise eller uriktige opplysninger og har lite lyst til å fortelle om for eksempel familievold eller andre opplevelser som de har vært på flukt fra lenge. De kan være ruspåvirket når de har samtalene, og det påvirker også evnen til å fortelle og forklare detaljer og framstille saker i en sammenheng. Fortellingene deres er ofte fulle av motsetninger. De kan ha «hull» i hukommelsen og framstiller ofte ikke hendelser kronologisk. Ofte kan de huske eller fortelle om små episoder eller fortelle om hendelser som er såpass alvorlige at det kan være vanskelig for personalet å begripe eller ta det inn over seg. Dette kan påvirke guttenes vilje til å fortelle om opplevelsene. Samtidig kan de være flau over hva de har blitt utsatt for. De kan også oppleve volden og

overgrepene som en «normal» del av hverdagen fordi det har foregått over såpass lang tid, og dermed ikke er vesentlig å formidle. De kan også ha en forståelse av at all voksenkontakt viser seg å innebære nyanser av kontroll og utnyttelse. Livshistoriene deres blir derfor et puslespill når man skal forstå hva de har vært utsatt for.

Avviser hjelp

Ole Jeppesen er tidligere leder for Center Gribskov: det danske senteret for mindreårige migranter.²² Han forklarer at de unge med gateorientert atferd ofte har manglet helt basal omsorg og voksne rundt seg som har kunnet hjelpe dem med fysiologisk og emosjonell regulering. Denne manglende reguleringen og stimuleringen i tidlige barndomsår medfører skader, bl.a. fordi det er noe i hjernen som ikke utvikles normalt. Ungene blir dysfunksjonelle når det gjelder å regulere sine egne basale behov, som søvn, mat, hvile etc. Når de da samtidig har opplevd og gjennomlevd en lang rekke større og mindre traumer, kan de ha blitt både følelsesmessig, sosialt og kognitivt skadet (Madsen et al. 2014).

Deres tilværelse har hele livet bestått av én ting: å overleve. Reaksjonsmønstrene deres blir derfor preget av dette, og de har vanskelig med å finne en balanse i seg selv gjennom selvregulering. Vold, kriminalitet, aggresjon, rus, alkohol, selvskadning og annen utagerende atferd blir derfor løsningen. Selvmedisinering med rusmidler hjelper dem til å bli «følelsesløse». Hvis de opplever frykt, blir løsningen enten kamp, flukt, apati eller innadvendthet. De fleste har negative erfaringer med å bli avvist av voksne og er vant til å kunne true igjennom egen vilje. Gjentatte ydmykelser, overgrep og tap av kontroll har lært dem å møte hardt med hardt. De ansatte på Røde Kors-senteret på Sandholm som vi snakket med, forteller også at mange kan eksplodere for ingenting, og at gatelivet har lært dem at det er viktig å slå først. Selv om guttene ofte framstår som voksne og tøffe, er de ikke nødvendigvis modne følelsesmessig.

Gatelivet innebærer ofte at de får dårlig helse. Problemer med tenner, sår, ubehandlede infeksjoner, betennelser og skader er vanlig. For de fleste er livet preget av press og stress.

Traumatiseringen som mange har vært utsatt for, blir derfor kompleks og vanskelig å behandle med for eksempel vanlig samtaleterapi. Å bruke språk for å nå fram til en som befinner seg i en «overlevelsessituasjon», er ikke alltid hensiktsmessig når ungdommene ikke har tillit til voksne de

²² Center Gribskov og senere Center Sandholm drives av Røde Kors og er opprettet for denne gruppen av unge migranter.

møter, fordi de har erfart gang på gang at voksne svikter. De er vant til at voksne møter dem med mistro og skepsis, og de ser ikke poenget i å fortelle eller bidra til å la seg identifisere i samtaler med ansatte på mottak eller andre i hjelpesystemet (Madsen et al. 2014). Erfaringene er også at ungdommene kan ha posttraumatiske symptomer, noe som gjør at de dissosierer og har problemer med å fortelle. Andre kan være trent eller instruert av bakmenn til å fortelle historier når de møter representanter for myndigheter i ulike land. De har ikke vokst opp med en tro på at livet er godt i seg selv, eller at det kan bli det i framtiden (Madsen et al. 2014).

En framtid som irregulære

Rapporten *Ikke våre barn* (Tyldum et al. 2015) finner at for de fleste av guttene ender kontakten de får med myndighetene, med at de vender tilbake til gaten. På et kort feltarbeid, som del av arbeidet med denne rapporten, var vi til stede på en kveldsvakt med Uteseksjonen i Oslo. Under feltturen støtte vi på unge nordafrikanske menn, og feltarbeiderne forteller at de opprettet kontakt med disse da de var mindreårige, og fulgte dem inn og ut av ulike barnevernstiltak i flere år. På grunn av at de ikke har lovlig opphold i landet, er de tilbake igjen på gaten i Oslo, og fortsatt en del av rusmiljøet. Uteseksjonen forteller at guttene som har oppholdt seg i Norge, raskt lærer seg at Trandum er et sted de helst bør unngå, ettersom det regnes som strengere enn et fengsel, med utstrakt bruk av innlåsing, isolering og kroppsvisitering. Trandum er Politiets utlendingsinternat for personer som ikke har lovlig opphold i Norge.

Som vi tidligere var inne på, har en økende kriminalisering av migranternes tilstedeværelse resultert i at rettigheter som mindreårige har når det gjelder omsorg, helseoppfølging og utdanning, lett kan komme i skyggen av at de påtreffes i miljøer knyttet til rus og kriminalitet eller som illegale migranter (Vollebæk 2015, Gundhus og Egge 2013). Dette er erfaringer som mange av guttene i denne kategorien har gjort seg, og som også preger deres tilværelse på gaten. De fortsetter således en marginalisert tilværelse i stedet for å reintegreres. Hva som skjer på sikt med denne gruppen, er det lite kunnskap om.

Reell reintegrering?

Konvensjonsforpliktelsene innebærer å gi bistand og oppfølging som skal gi en ny start i livet, i et miljø som fremmer barnets helse, selvrespekt og verdighet (BK artikkel 39). Forpliktelsene sier lite om hva som ligger i dette. Myndighetene vurderer retur av de mindreårige som en mulig utgang

for å tilbakeføre barna til et normalt liv. De ulike eksemplene presentert i denne rapporten viser imidlertid at det enten ikke finnes noen familie å returnere til, eller denne kan i liten grad garantere for deres sikkerhet og omsorg. Dette kan også gjelde den siste kategorien der barnet ønsker selv å bli returnert. De unge vil være forandret og sterkt preget av erfaringene og eventuelt ha helsemessige problemer som utnyttede. Barn som skal reintegreres, har dermed et annet utgangspunkt for relasjoner til familie og et dagligliv enn før de dro. Disse forholdene vil nødvendigvis være vesentlige for hvordan myndighetene tenker oppfølging og reintegrering. I alle saker skal det imidlertid gjennomføres en vurdering av «barnets beste». Denne skal nødvendigvis vurdere hva som vil være en langsiktig løsning til beste for barnet, som kan ivareta deres trygghet og sikkerhet, behov for helsehjelp og tapt opplæring og utvikling. For å kunne gjøre en slik vurdering må barnet få utøve sin rett til å uttale seg.

Oppsummerer vi utgangspunktene for å normalisere tilværelsen for de ulike kategoriene over, finner vi tre vesentlige forskjeller i de unges situasjon og livsprosjekter. Vi kan skille mellom «migrantene» som har reist hjemmefra for å komme i sikkerhet og få en tryggere og bedre framtid i et annet land, de som har blitt utnyttet i forbindelse med planer om «temporær mobilitet» og de «familieforankrede», som ser en framtid ved å vende hjem.

I henhold til de internasjonale konvensjonenes forståelse av reintegrering for kategorien «migranter», som har vært utsatt for alvorlig utnyttning og umenneskelig behandling på vei til og i Europa, kan en rask oppfølging i landet de har søkt asyl i, slik at de kan legge utrygghet, traumatiserte opplevelser og fare bak seg, gi den mest reelle oppfølgingen. De som er asylsøkere, eller som har vært motivert for å komme seg bort fra situasjonen hjemme og ønsket å starte en ny tilværelse, vil være mer klar for de utfordringene som møter dem ved å skulle tilpasse seg et nytt samfunn. Andre kan ha kommet inn i et utnyttingsforhold på måter som gjør at har vært lite forberedt på et brudd med familien. De kan være mindre motivert for et opphold i Norge, som skal gi dem beskyttelse mot videre utnyttning, slik vi har vist til i eksemplet med de «familieforankrede». Tilsvarende motvilje kan også gjelde de «temporært mobile», ved at de fortsatt ønsker å være mobile for å kunne ha mulighet for å legge opp midler for å sende penger hjem og oppfylle forpliktelser, eller ikke å utsette familien og andre for reprimander. For norske barnevernsmyndigheter som har ansvar for barnas oppfølging, kan dette skape særlige utfordringer i integreringen, f.eks. om de ut fra barnets beste vurderer plassering på institusjon og

videre bosetting. For de som er lite motivert for en oppfølging gjennom offentlige tiltak, slik de gateorienterte guttene er, vil tiltak og oppfølging møte ambivalens og motstand fra de unges side. Guttene kan ha hatt urealistiske forventninger til å lykkes i Europa, og konfronteres med innvandringsregler og tiltak overfor mindreårige som gir dem lite handlingsrom for å realisere målene de har satt seg. Manglende nettverk og oppfølging ved ankomst til land i Europa har ført dem inn i en spiral av forsterkende marginalisering med gaten som eneste mestringsarena, som gjør det vanskelig å kunne realisere både deres egne og eventuelt myndighetenes innsats for å gi dem en ny og bedre framtid. Det danske senteret for gateorienterte migranter har gjort noen erfaringer med tiltak og oppfølging, men forståelsen er også der at det ikke finnes noen enkle og effektive løsninger. Hjelpeapparatet opplever at de har begrensede virkemidler.

En felles svakhet ved oppfølgingen av ofrene i Norge synes å være begrenset helseoppfølging. Dette aspektet nevnes eksplisitt i konvensjonsforpliktelsene som gjelder reintegrering. Stater har ansvar for å treffe alle egnede tiltak for å fremme fysisk og psykisk rehabilitering. Det kan ta tid før de forteller om episodene de har vært utsatt for, og som de trenger hjelp for å bearbeide. Det kan ta lang tid før de får tilgang til spesialhelsetjenesten som kan gi tilstrekkelig hjelp for de traumene de kan være påført, og tilgangen er også begrenset (se også Tyldum et al. 2015). Helsetjenestenes plass i oppfølging av mindreårige ofre for menneskehandel er heller ikke avklart som del av de nasjonale systemene for å identifisere og følge opp ofre for menneskehandel.

Erfaringene som er gjort med å returnere barn for reintegrering i hjemmemiljøet er blandede. Som vi har sett, er det en del tilfeller der den unge ønsker å returnere til familie og kjente forhold. Siden familiesituasjonen har vært problematisk i mange av tilfellene, har sosial- eller barnevernsmyndigheter i hjemlandet blitt involvert hvor slike instanser finnes. Erfaringene til nå har vært at i en del land har ikke avtalene som har vært inngått med det norske barnevernet, vært overholdt, og de returnerte har blitt tilbakeført til dysfunksjonelle familieforhold. Andre land har ikke offentlige velferdsinstanser som kan bistå, og samarbeidet foregår da med aktuelle organisasjoner, slik tilfellet er i Nigeria. Også frivillig retur til familien organisert av myndighetene som i Norge foregår i regi av International Organization for Migrants (IOM), har vært iverksatt. IOM har programmer som gjelder assistert retur av sårbare migranter, og er ikke avhengig av verifisert status som offer. I våre tilfeller har dette blitt

brukt av tvangsarbeid. Hva det reelle utfallet for barnet er i disse tilfellene, er lite kjent.

Tvungen retur iverksettes i tilfeller der den mindreårige søker asyl, men får avslag på sin asylsøknad. Dette kan f.eks. være fordi den unge har blitt 18 år. Uansett har personen vært utsatt for utbytting mens de var mindreårige. Flere med avslag på asylsøknaden anker avgjørelsen, slik Boris er et eksempel på. Dette kan medføre lang saksgang, som betyr at den mindreårige fortsetter å leve i uvisshet. Vedkommende føler seg ikke trygg, får ikke lagt hendelsene bak seg, og får ikke begynt på prosessen med å ta igjen en barndom som er fratatt ham eller henne. Dette forsterker den psykiske påkjennelsen de har av å være utnyttet.

Andre som får avslag, forsvinner. Situasjonen for dem som forsvinner, slik Marco er et eksempel på, kan være at de fortsetter å overleve gjennom å opprettholde kontakten med bakmenn og kriminelle nettverk. I disse tilfellene er det foretatt få etterforskninger av sakene som eventuelt anmeldes, og det er begrenset kunnskap og uklarerheter i hva slags relasjoner og utnytting den enkelte utsettes for. Politiet kan utvise liten forståelse av hvilket ansvar de har for å etterforske bekymringsmeldinger og anmeldte saker, slik Basir opplevde ved det lokale politikammeret. Det kan også synes som om politiet i begrenset grad prioriterer og har ressurser til å etterforske saker som strekker seg ut over landegrensene, til tross for at saker som gjelder menneskehandel skal følges opp.

I saker som gjelder barn som er utsatt for menneskehandel, er det også uklart hvem som har det overordnede ansvaret for å sikre at forpliktelsene om oppfølging og reintegrering ivaretas. Flere instanser, som politi, kommunalt barnevern, evt. omsorgssenter, asylmottak eller statlig barnevernsinstitusjon, UDI, advokat og verge er involvert. Vil utlendingsforvaltningen, som tar en avgjørelse i asylsaken, ha det siste ordet for utfallet for barnet? Hva slags vekt legges det på de barnevernfaglige vurderingene i utlendingsmyndighetenes avgjørelse? Er det et rom for samarbeid og forhandlinger i denne delen av saksforløpet? Hvilken rolle og posisjon har verge og advokat i saken, om de mener det er grunn for å påklage utlendingsmyndighetenes avgjørelser? Hvordan forholder barnevernet seg til disse instansenes bedømmelser? Her synes det som om praksis og regelverk ikke er klarlagt, og at praksis er noe tilfeldig. Dette skyldes bl.a. at det ikke er én enkelt instans som er gitt hovedansvaret for saker som gjelder mindreårige utsatt for tvangsarbeid.

Ansvar for utgangen av en sak er fragmentert ved at det er flere og ulike instanser som ivaretar sitt begrensede mandat i saken. Barnevernet har sine vurderinger, mens utlendingsmyndighetene gjør sine beslutninger ut fra å tolke regelverk som gjelder for utlendingsmyndighetene. Den utsatte har ingen formell uttalerett når det gjelder utgangen av en sak for å bestemme en langsiktig løsning basert på et helhetsperspektiv. Heller ikke representant eller advokat har en slik posisjon. Særlig usikkert er utfallet for de som har vært utnyttet som mindreårige, men som blir vurdert til å være over 18 år, eller som blir det mens de vurderes som mulige ofre. Dette gjelder også i tilfellene der det blir stilt spørsmålstegn ved troverdigheten til barnet. Disse kan likevel ha behov for oppfølging som utsatte.

Det synes som at det er behov for å tydeliggjøre og konkretisere hva som ligger i konvensjonsforpliktelsene angående myndighetens ansvar for bistand og oppfølging (BK artikkel 39).

5 Konklusjon og anbefalinger

Denne rapporten har hatt som intensjon å få fram erfaringer mindreårige har med å bli utnyttet på vei til og i Norge. Vi har sett etter hva som har gjort dem sårbare slik at de kom inn i et utnyttingsforhold, hva som motiverte dem for reisen, hva som kjennetegnet situasjonen de var i før de reiste, og hva slags forståelser de har om framtiden. Framstillingen baserer seg på erfaringer til barn som har vært utnyttet gjennom menneskehandel, slik dette har kommet fram i barnas egne fortellinger, formidlet gjennom deres talspersoner og i skriftlig dokumentasjon. Denne rapporten har således ikke undersøkt myndighetenes systemer for å identifisere og følger opp barn som har vært, eller som de mistenker for å ha vært, utsatt for utnytting, her viser vi til rapporten *Ikke våre barn* (Tyldum et al. 2015). Vi har i stedet trukket fram hva barn i ulike situasjoner og med ulike erfaringer vurderer som særlig vesentlig for en videre oppfølging, og hva de ser som en mulig framtid.

I internasjonale konvensjoner og i nasjonalt regelverk er det nedfelt at barn har et tydelig vern mot utnytting. Barn har rett til beskyttelse både som barn og som utsatt for handel med barn. I definisjonen av menneskehandel inngår tre betingelser: at personen har vært utnyttet til andres fortjeneste, at det har vært utøvd press eller tvang: og at forholdet også innebærer forflytning av personen, der ulike ledd kan ha ansvar for ulike oppgaver som rekruttering, transport, mottak og husing av personen. For barn er det ikke krav om at det har vært utøvet tvang. Når den utsatte er mindreårig, anses dessuten prostitusjon og tiggning som utnytting. Disse forståelsene av mindreårige som utsatt for menneskehandel er nedfelt i norsk strafferett.

For barn kan konsekvensene av menneskehandel være gjennomgripende, ved at det er stor fare for at de påføres fysiske og psykiske skader av behandlingen de får, og ved at deres mentale og relasjonelle utvikling forstyrres. Et særtrekk er avhengighetsrelasjoner barn har til utnytttere, men også til foreldre som eventuelt har overlatt dem til en slik situasjon. Barn kan ut fra egen erfaringshorisont ha vanskelig for å se alternativer til situasjonen de har levd under. Barn vil ha andre referanserammer og

forståelser å tolke hendelser ut fra enn det voksne kan ha. Dette gjelder også hva barn oppfatter som normale krav til et barn hvis de over tid erfarer utnyttende relasjoner. Disse forholdene ved barnet situasjon og sårbarhet har betydning for hvordan myndighetenes ansvar for oppfølging og reintegrering tolkes.

I Norge har barn identifisert som ofre for menneskehandel vært migrantbarn. Prinsippet om ikke-diskriminering er også vesentlig i oppfølgingen av barn. Myndighetene kan ikke forskjellsbehandle mindreårige migranter sammenlignet med hvordan de ville beskytte og følge opp barn med tilhørighet i landet.

Migrasjon og menneskehandel

Menneskehandelen vi har blitt gjort kjent med må forstås ut fra de legale og politiske rammene som muliggjør migrasjonens mellommannsposisjoner og smugleres handlingsrom (European Commission and EMN 2015, Bhabha 2014). Menneskehandel er noe annet enn menneskesmugling, men kan opptre i relaterte nettverk. I en tid med store og uoversiktlige forflytninger, vil enslige mindreårige migranternes utsatthet være særlig stor. Forskere har påpekt at den offentlige interessen for ofrene for menneskehandel tar bort oppmerksomheten fra betingelsene som muliggjør utnyttningen, og at mer oppmerksomhet og innsats må rettes mot de strukturelle og bakenforliggende årsakene til utnyttning, vold og den sårbare situasjonen de mindreårige erfarer nettopp som migranter (O'Connell Davidson 2011, Bhabha 2014). Nedprioritering av etterforskning av saker som strekker seg over landegrenser bidrar til at innsikt i organiserte nettverk og utnyttende relasjonene fortsetter å være begrenset. Internasjonalt etterspørres det både et mer barnesentrert og en migrasjonsorientert tilnærming i disse studiene.

I dag er andelen mindreårige av totalt antall migranter stor og voksende. Et stort omfang av mennesker på flukt gjør landskapet som unge migranter beveger seg gjennom, mer kaotisk og mindre gjennomskinnelig, og forholdene kan forsterke sårbarhet og utnyttende relasjoner. Det foreligger begrenset kunnskap om hvordan migranter utnyttes gjennom overlappende nettverk mellom smuglere og kriminelle nettverk. Det er også mangel på oppdatert kunnskap om hva slags beredskap som finnes, og hvilke strukturelle grep som gjøres på nasjonalt nivå i ulike europeiske land for å identifisere utbytting, rekruttering til kriminell virksomhet og prosedyrer for å identifisere sårbare. Dette gjelder også i Norge, der rutiner og oppfølging knyttet til den økende andelen av unge asylsøkere på mottakene synes skjørt.

Utgangspunkt og rekruttering

Vi finner i vår studie at det ofte er en kombinasjon av forhold og hendelser som fører mindreårige inn i utnyttingsforhold: manglende beskyttelse og ivaretagelse i familien, tidlige forventninger til inntjening, eksponering for kriminelle nettverk på hjemsted eller når de setter seg i gjeld og er uten beskyttelse og midler på reisen mot Europa og Norge.

Vi har identifisert flere typer kontakter og nettverk som rekrutterer barn til utnytting. Dette gjelder for det første internasjonale nettverk med mange ledd og forgreininger i flere land, også i Norge. Denne rekrutteringen fører ofte til utnytting gjennom prostitusjon i Europa, men også til ulike former for tvangsarbeid. En annen rekrutteringsform er nær forbundet med migranternes avhengighet av smuglere for å ta seg fram til Europa, men er vel å merke ikke det samme som smuglernettet. Det kan derimot være at smuglere har lokale kontakter som kobler migranter, som ikke har penger til den videre reisen, til personer og nettverk som kan gi dem arbeid. Nettverkene vil dermed utnytte denne situasjon mange migranter underveis på vei til og i Europa er i, slik at de kommer inn under et ytterligere gjeldsforhold.

Fra noen regioner i randsonen av Europa, og i flere byer i Europa, er det kjent at organiserte lokale kriminelle nettverk strategisk rekrutterer barn til kriminelle virksomhet eller seksuell utnytting i et land i Europa. Hvis de rekrutterer barn på hjemstedet, forespeiler de barn andre muligheter for reisen enn det de tilbyr når de kommer fram. Kriminelle nettverk opererer også i byer i Europa og rekrutterer til narkotika- og vinningskriminalitet. Personer og miljøer som synes lokale, kan ha kontakter i andre land, som gjør det vanskelig å komme unna dem. I tillegg finnes det enkeltpersoner og miljøer som mer lokalt utnytter unge migranter uten midler til overnatting og mat. En siste form for rekruttering er gjennom familierelaterte migrasjonsstrategier.

Barna beskriver relasjoner som etter hvert framstår som noe annet, der de kommer inn i avhengighetsforhold, tvang, kontroll og gjeld som det er vanskelig å komme seg ut av. Relasjonen til dem som rekrutterte dem, kan være sammensatt, siden de tilbyr en løsning for å komme ut av en vanskelig eller uholdbar situasjon på, men at relasjonen forandres til tvang, trusler om vold og voldsutøvelse. Noen barn kan være avhengig av dette kontaktnettet for å kunne tjene penger for å overleve og å sende penger hjem. De kan dessuten være engstelige for at slektninger av dem skal oppleve krav og vold på grunn av utestående gjeld.

Kombinasjoner av utnyttingsformer

Informantene forteller om ulike former for utnytting: arbeid, prostitusjon, utøvelse av vold, vinningskriminalitet, salg av narkotika, tiggning og seksuelle tjenester, og ofte kommer de inn i forhold som gjelder flere former for utnytting samtidig. Studien har ikke drøftet eksplisitt de ulike utnyttingsformene, men har i stedet underbygget at utnyttingsformene er sammensatte og må undersøkes i hvert enkelt tilfelle. Vi har også påpekt at barnas forståelse av utnyttingsrelasjoner og handlingsvalg nødvendigvis vil være preget av at de er barn og har begrenset kunnskap og erfaringer, og at dette medvirker til hva slags valg de gjør, eller hva de forstår er deres handlingsmuligheter. Samtidig ser vi at de prøver å navigere innenfor de mulighetene og forpliktelsene de antar at de har.

Menneskehandel utvikles gjennom nye muligheter og ny teknologi. Det er behov for mer kunnskap om hvordan rekruttering, tvang og overvåkning fra bakmenn foregår gjennom internett og mobil. Endret infrastruktur og flyktningstrømmer vil også gi nye rekrutterings og utnyttingsformer. I perioder med høye ankomster og mye uforutsigbarhet i forvaltningen, er mindreårige spesielt utsatt for å bli oppsøkt av voksne som ønsker å rekruttere barn. Høsten 2015 ble det f.eks. rapportert om at barn forsvinner allerede før registrering også i Norge. Dette finnes det lite kunnskap om.

Beskrivelsene understreker nødvendigheten av at fenomenet menneskehandel må forstås i hele sin bredde, og at ulike uttrykk og individuelle erfaringer må legges til grunn for identifisering og oppfølging. Barn må derfor bli hørt, og det må legges til grunn at høring av barn må forstås som en vedvarende prosess, der det kan ta tid før det etableres tillit og et grunnlag for å kunne vurdere barnets beste.

Alder

Siden mindreårige har særlige rettigheter, gjøres *alder* til et tema for myndighetenes oppfølging, bl.a. hva slags ansvar og rolle barnevernet har. Barnevernet avsluttet i flere tilfeller oppfølging av unge som de mente var et offer for menneskehandel, enten fordi vedkommende runder 18 år før asylsøknaden er avgjort, eller fordi de blir alderstestet, og utfallet av testen sier at de sannsynligvis er overårige. Disse blir sjeldent fanget opp av nye tiltak.

Utlendingsmyndighetene iverksetter en aldersvurdering i tilfellene de er i tvil om asylsøkerens alder. Det er stor usikkerhet forbundet med aldersfastsettelse av unge personer i det gitte aldersspennet (se bl.a. NOAS og

Redd Barna 2016). Aldersvurderingen vil få betydning for utfallet av asylsøknaden. Endret aldersfastsettelse etter alderstest påvirker også troverdighet, og kan få avgjørende betydning for om personen blir vurdert og fulgt opp som offer for menneskehandel. Internasjonale konvensjoner forplikter Norge til at der det er tvil om personen er mindreårig, skal tvilen komme personen til gode. Rapporten *Ikke våre barn* fant i sin gjennomgang av aldersvurderinger av mindreårige der det er mistanke om menneskehandel, varierer noe ut fra kjønn og utnyttingsform. I saker som gjaldt mistanke om jenter utnyttet til prostitusjon, kom usikker alder offeret til gode, som igjen ga dem opphold i Norge. Usikkerhet om alder når det gjaldt de gateorienterte guttene, førte snarere til at de ble vurdert som overårige.

To spor for myndighetenes oppfølging

Om det er mistanke om at et barn kan være utsatt for menneskehandel, skal offentlige instanser samarbeide om å identifisere og følge opp barnet. Sentrale i samarbeidet når det gjelder mindreårige, er politiet, lokalt og statlig barnevern, omsorgssenter/asylmottak, verge/representant, advokat og utlendingsmyndighetene. Som beskrevet i rapporten *Ikke våre barn* (Tyldum et al. 2015) kan slike saker ha ulike innganger. Mistanken kan oppstå i forbindelse med *asylprosessen*, enten gjennom samtaler og intervju utlendingsmyndighetene har med personen, eller at dette formidles til personale, representant eller helsetjenesten mens barna bor på et asylmottak eller i omsorgssenter. En bekymringsmelding sendes da til det lokale barnevernet og lokalt politikammer, som så skal samarbeide om den videre oppfølgingen. I andre saker er det politiet som bringer inn personer de selv kommer over i tjenesten, eller som de observerer på gaten, er dermed involvert i saken fra starten av. Barnevernet og/eller utlendingsmyndighetene kontaktes for videre oppfølging av barnet under etterforskningen. I vårt utvalg, tilsvarende det også studien *Ikke våre barn* fant, er det mer kontinuitet i oppfølgingen, og troverdighet blir i mindre grad et tema, når saken begynner hos politiet. Alle rettssakene f.eks. som gjelder mindreårige ofre for menneskehandel har startet gjennom at politiet har initiert saken. Vi finner også ut fra empirien som ligger til grunn for denne rapporten at det er behov for bedre rutiner for å identifisere, etterforske og følge opp saker som starter i asylsporet, dette gjelder ikke minst å prioritere sakene, ha tilstrekkelig kompetanse i førstelinjetjenesten og sikre samarbeid lokale etatene imellom.

Behov for økt innsats

Flere overnasjonale instanser som UNICEF og Europarådet, argumenterer for en helhetlig forståelse av enslige mindreårige migranternes sårbarhet. Forståelsen av hvem som trenger oppfølging av myndighetene skal ikke begrenses til de som har fått verifisert at de har vært utnyttet ut fra definisjonen i menneskehandelsbegrepet, men også gjelde de som *kan* bli utnyttet (se f.eks. Council of Europa 2005, UNICEF 2011). Slik vi forstår norsk lovgivning og praksis, etterfølges kriteriet om verifisert menneskehandel mindre strengt, slik at også mistanke og mulig utnyttning vurderes og følges opp. Norske myndigheter har kommet langt i å tilpasse regelverk og har også utviklet en egen institusjon i regi av barnevernet for mindreårige som kan eller har vært utsatt for menneskehandel krever (jf. bvl. § 4-29). Denne institusjonen skal ha prosedyrer og kompetanse som skal være tilpasset de særlige forhåndsregler og utfordringer som situasjonen til disse barna krever (se Tyldum et al 2015).

Begrensningene i det norske systemet, slik vi ser det, ligger innenfor særlig fire områder. For det første gjelder dette identifisering av mindreårige som har vært eller kan bli utsatt for utnyttning. Norge har ingen nasjonal enhet for identifisering (jf. EMN 2014, GRETA 2013). Dagens ordning er et desentralisert system uten spesialkompetanse. Informasjonen skal fanges opp av den ordinære førstelinjetjenesten. Dette betinger at førstelinjen har blikk for og tilstrekkelig kompetanse til å identifisere mulige ofre. Systemet baserer seg på at den informasjonen de får formidles videre, at de har lav terskel for å melde ifra, og at de lokale instansene bygger opp kompetanse og systemer for å prioritere slike saker. Erfaringene fra *Ikke våre barn* og den foreliggende rapporten viser imidlertid at det er behov for å styrke denne innsatsen. Det er behov for bedre prosedyrene, særlig gjelder dette når saken begynner i asylsporet. Vi foreslår en identifiseringsmekanisme som har faglig tyngde og er uavhengig av utlendingsmyndighetene. Denne identifiseringsmekanismen bør legges tidlig i asylløpet. Oppgaven til denne instansen foreslår vi skal være å identifisere behov for forsterket omsorg og oppfølging av mindreårige asylsøkere, og formidle informasjon om utnyttning når dette er relevant, til rette instanser. En slik styrking av identifiseringsmekanismer for sårbare migranter er i tråd med anbefalingene til rapporten *Sårbare asylsøkere i Norge* (Brekke et al. 2010) og EUs mottaksdirektiv (EU COM 2013) som gir særrettigheter til gruppen av sårbare asylsøkere.

En annen utfordring er vurderinger av *troverdighet*. Som vi har vist til tidligere, vil utsatthet og utnyttning gi relasjonserfaringer som fører til

mistro og unnvikelsesstrategier, ikke minst overfor myndigheter og profesjonsutøvere. Et annet trekk som virker inn på informasjonsutveksling er begrenset forståelse av rollene til de ulike aktørene de møter, og hva slags konsekvens åpenhet om erfaringer kan føre til. Tilstrekkelig tillit til å formidle skambelagte erfaringer kan også ta tid å utvikle. Traumatiserende erfaringer er også noe mindreårige utsatt for traumatiske hendelser vil kunne prøve å fortrenge. Videre vil deres forståelse av hva de har vært utsatt for, og hva slags hjelp og rettigheter de har, være av betydning for hva som blir fortalt, når og overfor hvem. Alle disse momentene kan resultere i fragmenterte og lite konsistente framstillinger i samtaler med myndighetspersoner, inkludert asylintervjuet. Hos utlendingsmyndighetene vil informasjon som kommer i ettertid i utgangspunktet svekke framstillingen, og dermed deres troverdighet.

Høring av barn må sees på som en prosess og er avhengig av at tillit utvikles. Ved å ta høyde for at opplysninger om overgrep og utnyttning gjennom menneskehandel vil kunne skje gradvis, og gjennom til dels motstridende informasjon, vil dette styrke de unges rettssituasjon.

Ulike instansers vurderinger av opplysninger i saken, utlendingsmyndighetenes aldersvurdering og en evt. henleggelse av saken hos politiet, vil kunne få konsekvenser for utgangen av en eventuell asylsak. Dette vil ha betydning for hva slags oppfølging den mindreårige får. Det foreligger fragmentert kunnskap om at troverdighet påvirker utfall av asylsaker der det har blitt vurdert om den mindreårige har vært utsatt for menneskehandel, og også at dette har fått konsekvenser for oppfølging og reintegrering. Det er behov for mer systematisk kunnskap om dette.

Det tredje området for økt innsats som vi vil vise til, er *etterforskning*. I dag henlegges de fleste sakene som blir anmeldt, og forholdene i sakene blir dermed bare delvis avklart. Dette gjelder særlig utnyttning som har foregått i utlandet, utnyttning knyttet til internasjonal narkotikakriminalitet og tvangsarbeid. Når det gjelder utnyttning som har skjedd i Norge, knyttes større troverdighet til framstillingen om utnyttning til prostitusjon og vinningskriminalitet der politiet selv har identifisert sakene, selv om også slike saker henlegges.

Økt etterforskning vil bidra til mer kunnskap om menneskehandel med barn på tvers av landegrenser. Menneskehandel foregår gjennom mange typer relasjoner og utnyttingsformer, og ofte i kombinasjon av disse. Det er fortsatt stort behov for ytterligere fenomenforståelse. Det trengs mer kunnskap om hvordan utnyttning foregår, og hvordan ulike kategorier barn

og unge, jenter og gutter blir innhentet av kriminelle nettverk og inngår i internasjonalt organisert kriminalitet. Det trengs også mer kunnskap om utnyttning som del av familiemigrasjonsprosjekter. Utnyttingsrelasjoner som del av overlevelsesstrategier for marginaliserte migranter uten lovlig opphold er et ytterligere kunnskapshull. Bruk av ny teknologi som metode for å overvåke og utnytte mindreårige er et annet område det trengs mer kunnskap.

Det siste området som norske myndigheter kan bli bedre på, er å sikre løsninger for oppfølging og reintegrering, og hvor disse sikrer *ikke-diskriminering* av migrantbarn, men likestiller innsatsen med andre utsatte barn. I dette ligger også å sikre medbestemmelse for å finne løsninger og en bærekraftig utgang av saken. De mindreårige har aspirasjoner for egne liv, og disse vil forme hva de selv forstår er deres handlingsrom. Å utvikle og revurdere eget mulighetsrom etter å ha vært utsatt for menneskehandel, vil være del av en reintegreringsprosess. Det er behov for mer bevissthet og kunnskap om hva som er de mindreåriges oppfatninger om en mulig framtid sammenlignet med myndighetenes forståelse av forpliktelser og løsninger.

Anbefalinger

Forbedret identifiseringsmekanisme ved transittmottak

For å sikre at informasjon og opplysninger om sårbarhet og utnyttning blir fanget opp og formidlet videre, foreslår vi en styrkning av *identifiseringsmekanisme* for enslige mindreårige asylsøkere i transittmottak. Det anbefales å innføre en innledende helsekartlegging i transittfasen for tidlig identifisering av mindreårige asylsøkere med oppfølgingsbehov, med tilbud om en oppfølgingssamtale (jmfør UDIs og Helsedirektoratets anbefalinger av 11.05 2015 og NOAS og Redd Barna 2016). Vi ser for oss at den innledende helseundersøkelsen inkluderer kartleggingen av asylsøkeres oppfølgingsbehov, og at denne

Instansen også gis ansvar for å gjennomføre psykososial aldersundersøkelse. Dette vil også være i tråd med EUs mottaksdirektiv og anbefalingene i Brekke et al. 2010. At dette ansvaret legges til helsetjenesten som ansvarlig instans vil kunne gi uavhengighet og tyngde til opplysningene, samtidig som det bygges opp en særlig kompetanse til identifiseringsarbeidet.

Vi anser at en felles instans som har ansvar for å vurdere helse, sårbarhet som kan kreve behov for ekstra omsorg og oppfølging, erfaringer fra handel med barn og psykososial alder vil få et samlet grunnlag for de faglige vurderingene, enn om disse oppgavene spres på ulike instanser.

Denne instansen kan eventuelt også gis en *veiledende oppgave* til førstelinjetjenesten.

Omsorgssentrene kan eventuelt knyttes til et transittmottak for enslige mindreårige for å utnytte kompetansen som nødvendigvis må utvikles ved denne instansen.

En egen identifiseringsmekanisme uavhengig av asylmottak vil kunne ivareta *kontinuitet i kompetanse*, til tross for et mottakssystem som preges av omskiftelighet, korte kontrakter og stor utskifting av personal. Det må tilrettelegges kanal for å inkludere informasjon fra mottak og gjennom representant i identifiseringsmekanismen, og denne må ha avklart ansvar og samarbeid for å involvere barnevern og politi for videre oppfølging.

Å høre barn som prosess

Informasjon om utnytting og utsatthet, og detaljer om hendelsesforløp vil, slik det kommer fram i eksemplene i rapporten, kan framkomme bitvis. Det er heller ikke uvanlig at hendelser fordreies. Forståelsen av hva informasjon skal brukes til, vil også være noe som endres over tid.

Tidsperspektivet: det at rekruttering, transport og utnytting ofte foregår i ulike land, kan gjøre noe med barnas opplevelser av at det som hender med dem er tilfeldig, og ikke oppleves som organisert av bakmenn. Barn føler større ansvar for det de opplever. Slike forhold må ligge til grunn for høring av barna.

Disse forholdene gjør at krav til troverdighet i form av en stringent framstilling av forhold og hendelser ved første møte med myndighetene, ikke er hensiktsmessig i slike saker. I stedet må høring av barn forstås som en prosess. Nødvendig fleksibilitet i prosedyrene må dermed sikres, herunder at sårbarhet og utnyttingserfaringer kan identifiseres over et lengre tidsrom. Det må således legges til grunn en prosessuell og fleksibel metode for å innhente informasjon over tid, og av ulike deler av systemet (barnevernet, mottak, omsorgssentre, helse, politi, UDI, representanter).

Styrke representantens innsats

Den mindreåriges representant/verge følger barnet gjennom hele asylprosessen og/eller identifiserings- og oppfølingsprosessen. Representanten kan opparbeide seg tillit og sitte med informasjon som kan være vesentlig for saken. Det må sikres at representanten har tilstrekkelig kunnskap for å ivareta ansvaret de har. Deres oppgaver må også tydeliggjøres slik at de kan utøve sin rolle i samarbeidet med andre instanser for å følge opp den mindreårige, og representere dennes rettigheter og interesser. Det er behov for bedre opplæring av representanter, at de får tilgang til veiledningsinstans med spesialkompetanse om menneskehandel, og en tydelig avklaring av deres oppgaver og ansvar.

Politiavhør på barnehusene

Avhør av barn om menneskehandel må likestilles med prosedyrer for barn med tilsvarende tvang- og voldserfaringer og foregå i barnehus (med personale med traumekompetanse etc).

Styrke kompetanse og ansvar

Det er behov for økt kunnskap om hvordan mindreårige rekrutteres til og inngår i menneskehandel, både i Norge og i andre land. Videre er det behov for å rette oppmerksomheten mot flere typer utnyttingsformer. Vi vet lite om form og omfang av mindreårige som inngår i tvangsarbeid i det svarte arbeidsmarkedet. Det er begrenset kunnskap om forekomst av utnyttning innenfor narkotika- og annen organisert kriminalitet. Det er også begrenset kunnskap om hvordan barn inngår i flere og ulike utnyttingsformer samtidig. Likeledes er det begrenset kunnskap om rekruttering i Norge.

Vi vet at mobilbruk og internett kan spille en stor rolle i rekruttering (facilitator) og komplekse overvåkningsmekanismer. Det er imidlertid lite systematisk kunnskap om hvordan denne er del av organisert menneskehandel med mindreårige.

I tillegg til en identifiseringsmekanisme ved transittmottak som kan bygge opp særskilt kompetanse, er det nødvendig å sikre at førstelinjetjenesten, det gjelder særlig politi, barnevern og utlendingsmyndighetene, har tilstrekkelig kunnskap til å identifisere og følge opp mulige ofre for menneskehandel. Også de mindreåriges representanter må gis tilstrekkelig opplæring i barns sårbarhet og menneskehandel, og hva som er deres ansvar i oppfølging av slike saker.

I tillegg til å styrke kompetansen hos ulike etater og nivåer, må ansvaret som de ulike instansene har, tydeliggjøres. Det bør utarbeides rutiner for kommunikasjon mellom de ulike instansene med ansvar for identifisering og oppfølging: Helsetjenesten, mottaks- og asylbehandlingssystemene, barnevernet, politiet, representant, advokat.

Overnasjonalt samarbeid

Et styrket overnasjonalt samarbeid har flere formål. For det første vil *etterforskning* være betinget av etablerte samarbeidsrutiner og spesialkompetanse også over landegrenser. For det andre betinger økt *kunnskap og fenomenforståelse* informasjonsutveksling over landegrenser om hvordan barn rekrutteres gjennom kriminelle nettverk og av personer i ulike områder og byer i og utenfor Europa. Denne kunnskapen er i dag en mangelvare, og begrenser muligheten for å identifisere og verifisere opplysninger som kommer fram i Norge. Slik informasjon kan bygges opp gjennom arbeid innen politiet, men kontakter på tvers av landegrenser gjelder også andre etater som barnevernet, mottakssystemet og helsetjenesten.

Bedre tilgang til spesialhelsetjenesten

Prinsippet om ikke-diskriminering må legges til grunn for å sikre rask og nødvendig helseoppfølging av mindreårige ofre for menneskehandel. Hjelp til å bearbeide overgrep må gis tidlig i en oppfølgingsfase. Slik behandling må igangsettes og fullføres, uavhengig oppholdsstatus, og også om personen passerer 18 år.

Opplysninger må inkluderes i asylsaken

Vi anbefaler at ansvar og rutiner for at informasjon og dokumentasjon som kan være av betydning for utfall av asylsaksbehandlingen blir klargjort. Det bør igangsettes et forskningsprosjekt i UDI som kartlegger praksis for hvordan opplysninger om barns sårbarhet og utnytting gjennom menneskehandel kommer fram, vurderes og får konsekvenser for utfallet av saken.

Reintegrering – helhetlig vurdering

I dag er det mange instanser og profesjoner som er inne i en sak, med hvert sitt avgrensede delansvar. Det er ingen som har et overordnet ansvar for oppfølgingen av et barn utsatt for menneskehandel. Barnevernets vurderinger må tilpasses utfallet av asylsøknaden. Utlendingsmyndighetene har ikke ansvar for vurdering av reintegrering. Gitt de ulike delansvarene,

må det avklares behovet for at myndighetene gir en instans hovedansvaret for å følge den enkelte saken, og kan sikre at de ulike instansene samarbeider for å ivareta sine forpliktelser. Dette gjelder også rehabilitering og sosial reintegrering basert på en helhetlig vurdering av barnets beste. I denne vurderingen må også barnets uttalerett ivaretas.

Litteratur

- Andersson, R. (2014). *Illegality, Inc. Clandestine migration and the Business of Bordering Europe*. University of California Press.
- Bhabha, J. (2014). *Child Migration and Human Rights in a Global Age*. Princeton: Princeton University Press.
- Boff, A. (2013). *Shadow City. Exposing Human Trafficking in Everyday London*. <http://glaconservatives.co.uk/wp-content/uploads/2013/10/Shadow-City.pdf>
- Brekke, J-P. N. Sveeaaas, og V. Vevstad (2010) *Sårbare asylsøkere i Norge og EU. Identifisering, organisering og håndtering*. ISF rapport 2010:14. Oslo: ISF
- Carling, J. (2005). *Fra Nigeria til Europa – Innvandring, menneskesmugling og menneskehandel*. Oslo: PRIO.
- Center for Social Justice (2013). *It happens here: Equipping the United Kingdom to fight modern slavery. A policy report by the Slavery Working Group*. London: The Center for Social Justice.
- Child Exploitation and Online Protection (CEOP) (2011). «Hidden Children»: the trafficking and exploitation of children within the home. http://ceop.police.uk/Documents/ceopdocs/CEOP_Hidden_Children_report_2011.pdf
- Connolly, H. (2014). «For a while out of orbit»: listening to what unaccompanied asylum-seeking/refugee children in the UK say about their rights and experiences in private foster care. *Adoption and fostering*. Vol 38 (4):331–345.
- Council of Europa 2005 Development Research Center on Migration, Globalization and Poverty (2005). *Voices of Child Migrants «A Better Understanding of How Life Is»*. http://www.migrationdrc.org/publications/other_publications/Voices_of_Children.pdf
- European Council Directive (2013), *2013/33/EC of 26 June 2013 laying down minimum standards for the reception of applicants for international protection*
- European Commission DG Migration & Home Affairs (2015). *A study on Smuggling of Migrants. Characteristics, responses and Cooperation with third Countries. Final Report*. http://ec.europa.eu/dgs/home-affairs/what-we-do/networks/european_migration_network/reports/docs/emn-studies/study_on_smuggling_of_migrants_final_report_master_091115_final_pdf.pdf

- Engebriksen, A. (2007). *Exploring Gypsiness. Power, Exchange and Interdependence in a Transylvanian Village*. New York: Berghahn Books.
- Engebriksen, A., J. Fraenkel og D. Pop (2014). *Gateliv. Kartlegging av situasjonen til utenlandske personer som tigger*. NOVA-rapport 7/14. Oslo: NOVA.
- Espeland, K.E. (2013). *Savnet. En rapport om enslige asylsøkende barn som forsvinner fra mottak*. Oslo: Press
- Europol (2016) *Migrant smuggling in the EU.Report*. https://www.europol.europa.eu/content/EMSC_launch
- Farrugia, R., & Touzenis, K. (2010). The international protection of unaccompanied and separated migrant and asylum-seeking children in Europe. In J. Kanics & D. Senovilla Hernández (Eds.), *Migrating alone: unaccompanied and separated children's migration to Europe* (pp. 21–55). Paris: UNESCO.
- Franklin, A. og L. Doyle (2013). *Still at risk. A review of support for trafficked children*. London: The Children's society. http://www.childrenssociety.org.uk/sites/default/files/tcs/still_at_risk_-_briefing_on_a_review_of_support_for_trafficked_children_2013.pdf
- Gundhus, H. og M. Egge (2013). Grenser for forebygging? «De unge fremmede» og kriminalforebyggende politiarbeid. I Johansen, N.B., T. Ugelvik, K. Franko (red.), *Krimigrasjon? Den nye kontrollen av de fremmede*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Hammer, K.J.H. og A.-J. Tobiassen (2015). *Roma Travelers in Oslo: Challenges, Opportunities and Interactions from a Roma Perspective*. Master thesis. Norwegian University of Life Sciences, Faculty of Social Sciences.
- Hodge, D. (2014). Assisting Victims of Human Trafficking: Strategies fo Facilitate Identification, Exit from Trafficking, and Restoring Wellness. *Social Work*. Vol 59 (2):111–118.
- Huijsmans R. og S. Baker (2012). Child Trafficking: Worst Form of Child Labour, or Worst Approach to Young Migrants? *Development and Change*.43 (4):919–946.
- Jackson, M. (2002). *The Politics of Storytelling: Violence, Transgression and Intersubjectivity*. København: Museum Tusulanum Press.
- James, A. og A. Prout (red.) (1997). *Constructing and Reconstructing Childhood: Contemporary Issues in the Sociological Study of Childhood*. Falmer Press.
- Koordineringsenheten for Ofre for Menneskehandel (KOM) (2015). *Rapport fra Koordineringsenheten for Ofre for Menneskehandel 2014* https://www.politi.no/vedlegg/lokale_vedlegg/politidirektoratet/Vedlegg_3034.pdf
- Korsby, T.M. (2008). *Maneuvering towards subjectivity. An anthropological analysis of young victims of human trafficking in Italy*. Mastergradsoppgave i antropologi. København: Universitetet i København.

- Landsstyrelsen i Stockholms Län (2012). *Barn utsatta för människohandel – en nationell kartlegging*. Stockholm: Landsstyrelsen i Stockholms Län.
- Landinfo (2009). Nigeria: *Hvordan reiser ofre for menneskehandel fra Nigeria til Europa?* http://landinfo.no/asset/992/1/992_1.pdf
- Lidén, H., K. Eide, K. Hidle, A.K. Nilsen og R. Wærdahl. (2013). *Levekår på mottak for enslige mindreårige asylsøkere*. ISF-rapport 02:13. Oslo: ISF.
- Lillywhite og Skidmore 2006, Boys are not sexually exploited? A challenge to practitioners. *Child Abuse Review* Volume 15, Issue 5: 351–361
- Madsen, C.AA., H. Kjems og O. Jeppesen (2014). *Uledsagede mindreårige asylsøkende med gadeorienteret adfærd*. Syv oplæg fra Røde Kors-konferencen, juni 2014. Frederiksberg: Røde Kors.
- Mai, N. (2008). *Opportunities and Challenges for Social Interventions Aimed at Migrant Minors*. Rome, Save the Children Italy. <http://www.savethechildren.it/2003/download/pubblicazioni/ODCMailnglcorr2.pdf>
- Mai, N. (2010). Marginalized young (male) migrants in the European Union: caught between the desire for autonomy and the priorities of social protection. I Kanics, J., D. Senovilla Hernández og K. Touzenis (red.), *Migrating Alone: Unaccompanied and Separated Children's Migration to Europe*. UNESCO Publishing.
- Mikkelsen, J. (2015) To reportasjer i Sydsvenskan om Amin <http://www.sydsvenskan.se/reportage/han-ville-lyfta-oss-fran-fattigdomen/> <http://www.sydsvenskan.se/malmo/barnen-riskerar-livet-for-drommen-om-europa/>
- Mikkelsen, J. og K. Wagner (2013). *De förlorade barnen. Ett reportage*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Montgomery, H. (2011). Defining Child Trafficking and Child Prostitution: The case of Thailand. *Seattle Journal for Social Justice*. Vol 9. (2):775–810.
- Norsk organisasjon for asylsøkere (NOAS) og REDD BARNA (2016) Over eller under 18? Aldersvurderinger av enslige mindreårige asylsøkere. Oslo: NOAS
- O'Connell Davidson, J. (2011) Moving children? Child trafficking, child migration, and child rights. *Critical Social Policy* vol. 31 no. 3:454-477
- O'Connell Davidson, J. (2013). Telling tales: Child migrant and child trafficking. The Complicated story of children's migration. *Child abuse and neglect* vol. 11; 37–49.
- O'Connell Davidson, J. og C. Farrow (2007). *Child migration and the construction of vulnerability*. Stockholm: Save the children Sweden.
- FN (2000) Palermo-protokollen: Protokoll for å forebygge, bekjempe og straffe handel med mennesker, særlig kvinner og barn.

- Pearce, J. (2011). Working with Trafficked Children and Young People: Complexities in Practice. *British Journal of Social Work* (2011) 41:1424–1441.
- Pearce, J., Hynes, P. og S. Bovarnick (2009). *Breaking the wall of silence: Practitioners' Responses to Trafficked Children and Young People*. London: NSPCC.
- Pearce, J., P. Hynes og S. Bovarnick (2013). *Trafficked young people. Breaking the wall of silence*. London and New York: Routledge.
- Pettersen, L.C. (2015). *Tracking the trafficker? A qualitative study of the investigation of trafficking in human beings in Norway*. Masteroppgave, Oslo: Politihøgskolen.
- Plambech, S. (2014). Between «Victims» and «Criminals»: Rescue, Deportation, and Everyday Violence Among Nigerian Migrants. *Social Politics* Vol. 21 (3):382–402.
- Rigby, P. and B. White (2015). Children's Narrative within a Multi-Centred, Dynamic Ecological Framework of Assessment and Planning of Child Trafficking. *British Journal of Social Work* 45: 34-51
- Paaske, E., S. Plambech, Skilbrei, M.L. (2016) *Assistert retur til Nigeria*. Rapport. Juridisk fakultet. Oslo: Universitetet i Oslo
- Salvesen, C.H. (2014). *Du ser det ikke før du tror det. Identifisering av barn som er ofre for menneskehandel. En kvalitativ studie av norske etaters arbeid med å identifisere enslige mindreårige asylsøkere som mulige ofre for menneskehandel*. Masteroppgave. Institutt for sammenlignende politikk. Bergen: Universitetet i Bergen.
- Sandberg, S. og W. Pedersen (2006). *Gatekapital*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Skilbrei, M.L. (2010). Taking Trafficking to Court. *Women and Criminal Justice*, 20 (1):40–56.
- Sigona og Allsopp (2016) *Mind the gap: why are unaccompanied children disappearing in their thousands?* <https://www.opendemocracy.net/5050/nando-sigona-and-jennifer-allsopp/mind-gap-why-are-unaccompanied-children-disappearing-in-thous>
- Stang, E.G. og H. Lidén (2014). *Evaluering og kartlegging av hvordan barns situasjon blir belyst i Utlendingsnemndas saksbehandling, herunder høring av barn*. NOVA-rapport 2014:1. Oslo: NOVA.
- Staver A. og H. Lidén (2014). *Unaccompanied Minors in Norway: Policies, Practices and Data in 2014*. ISF-rapport 2014:014. Oslo: Institutt for samfunnsforskning.
- Surtees, R., M. Babovic, G. Bibo, M. Djordjević, V. Rusu og D. Tudorache (2007). *Listening to Victims. Experiences of identification, return and assistance in South-Eastern Europe*. International Centre for Migration

Policy Development http://www.childtrafficking.com/Docs/listening_to_victims_1007.pdf

- Sønsterudbråten, S. (2013). *Bistand og beskyttelse til ofre for menneskehandel. Tverretattlig samarbeid i Oslo og Bergen*. FAFO-rapport 2013:01. Oslo: Fafo.
- Tyldum, G., H. Lidén, M.-L. Skilbrei, C.F. Dalseng og K.T. Kindt (2015). *Ikke våre barn. Identifisering og oppfølging av mindreårige ofre for menneskehandel i Norge*. FAFO-rapport 2015:45. Oslo: FAFO.
- Utlendingsdirektoratet (UDI) (2015) RS 2015-007. Krav til identifisering og oppfølging av beboere i mottak som kan være utsatt for menneskehandel, vold i nære relasjoner eller barneekteskap. <https://www.udiregelverk.no/no/rettskilder/udi-rundskriv/rs-2015-007/>
- UNHCR (2010) *A tree does not move unless there is wind. A study of Unaccompanied Afghan Children in Europe*. <http://www.unhcr.org/4c1229669.pdf> of unaccompanied Afghan children rope
- UNICEF (2006). Guidelines on the Protection of Child Victims of Trafficking.
- UNICEF Innocenti Research Center (2008). Child trafficking in Europa. A broad vision to put children first. Firenze: UNICEF Innocenti Research Center.
- UNICEF (2009). Training Manual to fight trafficking in children for labour, sexual and other forms of exploitation. Understanding child trafficking. Geneva: ILO.
- UNICEF (2011). Child Trafficking in the Nordic Countries. Rethinking strategies and national responses. UNICEF Innocent Research center.
- UNICEF & Save the Children (2014). National Study on children in street situation in Albania. Tirana: UNICEF & Save the Children. http://resourcecentre.savethechildren.se/sites/default/files/documents/final_research_report_english.pdf [lastet ned 23. mars 2015]
- UNICEF (2015). Child Notice Albania. Haag: UNICEF. <http://www.refworld.org/docid/55b0dda14.html>
- Vacchiano, F. (2010). Bash n'ataq l-walidin («to save my parents»): personal and social challenges of Moroccan unaccompanied children in Italy. I Kanics, J., D. Senovilla Hernández og K. Touzenis (red.), *Migrating Alone: Unaccompanied and Separated Children's Migration to Europe*. UNESCO Publishing.
- Varvin, S. (2008). *Flyktningepasienten. Behandling, rehabilitering og utvikling*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Vollebæk, L.R. (2012). *Menneskehandel med barn. Barnevernets kunnskap om og arbeid med barn utnyttet i menneskehandel*. Rapport. Redd Barna.

Vollebæk, L.R. (2014). *Sosialt arbeid med sårbare migranter. Mindreårige og voksne asylsøkere, papirløse, EØS-borgere og mulige ofre for menneskehandel*. Oslo kommune, Velferdsetaten.

Vollebæk, L.R. (2015). *Knuste drømmer. Mindreårige nordafrikanske migranter og gatelivets realiteter*. Publiseres 2015.

Øien, C. (2010) *Underveis. En studie av enslige mindreårige asylsøkere*. Fafo rapport 2010:20. Oslo: Fafo

«DE SA DU MÅ»

MINDREÅRIGES ERFARINGER MED MENNESKEHANDEL

Denne rapporten gir innsikt i mindreåriges erfaringer med menneskehandel. Barn utgjør en vesentlig andel av dagens migranter. Flere typer kontakter og nettverk som rekrutterer barn til utnytting blir beskrevet. Enkelte enslige mindreårige blir fanget opp av kriminelle nettverk på veien til og gjennom Europa. Barn rekrutteres også i hjemlandet av lokale og internasjonale nettverk for tvangsarbeid, vinningskriminalitet og seksuell utnytting. Ofte utsettes de for flere utnyttingsformer. Framstillingen belyser barnas situasjon, hva de forteller om rekruttering og utnytting, og hvordan de ser på oppfølging og framtidsmuligheter. I henhold til FNs Palermo-protokoll om menneskehandel og annet internasjonalt og nasjonalt regelverk, har myndighetene ansvar for å sikre oppfølging og reintegrering av barn som har vært utsatt for menneskehandel. Rapporten diskuterer hva barn i de ulike situasjonene og med ulike erfaringer vurderer som særlig vesentlig for en videre oppfølging. Anbefalingene for økt innsats i slike saker er bl.a. å sikre et overordnet ansvar for oppfølgingen av det enkelte barnet som har vært utsatt for menneskehandel, samtidig som kompetansen i førstelinjetjenestene styrkes. Dette gjelder også de mindreåriges representanter. En identifiseringsmekanisme tidlig i asylprosessen må forbedres, og internasjonalt samarbeid for å etterforske og innhente kunnskap om slike saker må prioriteres. Barns uttalerett må følges opp i de ulike fasene i en sak.

Rapporten baserer seg på intervjuer med mindreårige, representanter/verger, representanter fra hjelpeapparatet, og skriftlige dokumenter som dommer, asylsaker behandlet av utlendingsforvaltningen og fylkesnemndsaker.